

3/88

Tidsskrift for LAND ØKONOMI

175.
ÅRGANG

Det kgl. danske
Landhusholdningsselskab

DLG formelen for fremtiden:

Know-how
Ressourcer

Fantasi
Forskning

Kvalitet
Rådgivning

Total
Optimering

dlg

Lokal selvstændighed – landsdækkende styrke

3|88

175. årgang
September

Redaktion og ekspedition:
Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C
Tlf. (01) 35 02 27
Annoncer:
Palle Ekström, tlf. (02) 87 71 60

Udgivet af Det kgl. danske
Landhusholdningsselskab

Redaktionsudvalg:
Afdelingsleder H. Holstener-Jørgensen
(formand)
Afdelingschef Ib Skovgaard

Redaktør:
Direktør Jens Wulff

Tryk:
AiO-Tryk as, Odense

Tidsskrift for LAND ØKONOMI

Indhold

Fra redaktionen	155
<i>Erik Klindt Andersen</i>	
Statskonsulenttjenesten gennem 100 år	157
<i>Ulrich Köster</i>	
Udsigterne for EF's landbrugsøkonomi	159
<i>Vagn Østergaard</i>	
Samdrift af nabogårde – en vej til bedre harmonisk og dermed større indtjening.	170
<i>Uffe Henneberg</i>	
Arbejds-mæssige virkninger af samdrift af nabogårde	178
<i>Edith Buchwald</i>	
Samarbejds- og medmenneskelige forhold i driftsfællesskaber	181
<i>Kirsten Sejlstrup</i>	
Juridiske aspekter ved etablering af et driftsfællesskab i anpartsselskabsform	185
<i>Herluf Post Pedersen</i>	
Skattemæssige virkninger af fællesdrift i anpartsselskabsform.	191
<i>Bo Degnbol Nielsen og Norup Studstrup</i>	
Driftsfællesskaber i fransk landbrug	196
<i>Jurij Dmitrievitj Larjusjin</i>	
Perestrojka og landbruget i Sovjetunionen .	200
<i>Carl Thomsen</i>	
Fødevarer i globalt perspektiv – produktion, forbrug og handel	207
<i>Boganmeldelser</i>	214

Landsdækning

*- det kan du
— regne med*

- eet blad er nok!

Til dansk landbrug

Landsbladet

- danmarks største landbrugsblad.
Hver uge til ca. 90.000 landmænd.

Til alle i landdistrikterne

^{Vi på} Landet

- hvert kvartal i et oplag
på ca. 285.000

Til alle hestevenner

HIPPOLOGISK TIDSSKRIFT

- danmarks største og flotteste
hesteblad - hver måned i et oplag
på ca. 14.000

3 stærke blade - til en stærk læserkreds

**LANDBOFORENINGERNES
BLADVIRKSOMHED**

TLF. 01 11 22 22

Fra redaktionen

ved direktør *Jens Wulff*

Dansk landbrug gennemgår i disse år en på mange måder voldsom strukturændring, der afspejles i såvel økonomiske som driftsmæssige forhold. Med gennemførelse af EF's indre marked fra 1992 vil der både for primærproduktionen og for forarbejdningsindustrien opstå behov for tilpasning for en effektiv udnyttelse af samhandelsmuligheder.

Et vigtigt led i beslutningsprocessen er indsamling af information. Til blandt andet denne funktion er statskonsulenttjenesten, der i år har virket i 100 år, et godt redskab for Danmark. Med den første artikel i dette nummer af Tidsskrift for landøkonomi, bringer vi statskonsulenttjenesten vore lykønskninger.

Den følgende artikel om EF's landbrugsøkonomi af professor Ulrich Köster, Kiel, beskriver en række af de generelle problemstillinger som vedrører EF's landbrugsøkonomiske problemer med styring af pris- og udbudspolitikken.

Ejerformer og samdriftsformer er aktuelle emner for såvel organisationer som en-

kelpersoner. Den følgende række af artikler behandler emnet »samdrift« ud fra såvel drifts- og arbejdsmæssige forhold som menneskelige, juridiske og skattemæssige forhold.

De tilsvarende forhold i Frankrig, der er førende inden for formaliserende driftsfællesskaber, belyses i artiklen af Bo Degnbol Nielsen og Norup Studstrup.

Ønsket om rentabilitet og selvstændig styring inden for det sovjetiske agroindustrielle kompleks belyses i artikel af professor Jurij Dmitrievitj Larjusjin, Kisjnjov, og oversat ved lektor Svend Gottschalk Rasmussen.

At vi bliver mere og mere afhængige af hinanden beskrives af professor Carl Thomsen i artiklen om »Fødevarer i globalt perspektiv«.

Der henvises endvidere til boganmeldelser bagest i tidsskriftet, om festskriftet »Den personlige frihed« udgivet i anledning af Stavnsbåndsjubilæet, samt omtalen af »Hvilke bedriftsstørrelser skal landbruget satse på« af professor S. Kjeldsen-Kragh.

Forlang Superfos gødning og få sikkerhed for korrekt levering...

Med alle Superfos gødninger følger et garanteret
tifikat.

Forlang at få det udleveret sammen med varen.

Så har du ekstra sikkerhed for, at der ikke sker for-
vekslinger.

 Superfos Gødning

– til et miljøbevidst landbrug.

Statskonsulenttjenesten gennem 100 år

Erik Klindt Andersen, statskonsulent, London

Det kgl. danske Landhusholdningsselskab spillede i 1888 en aktiv rolle i forbindelse med uddannelse af konsulenter og oprettelse af de første stillinger som statskonsulenter.

I anledning af statskonsulenttjenestens 100 års jubilæum bringes nedenstående artikel.

Landbrugsministeriet og dets udsendte medarbejdere – statskonsulenterne – kan her ved 100-års-jubilæet i 1988 se tilbage på forgængernes mangeårige afvekslende og spændende virke til støtte for landbrugerhvervet på de vigtigste afsætningsmarkeder. Samtidig kan man dog heldigvis glædes over, at der også aktuelt er nye og udfordrende opgaver, der skal løses både på de mange traditionelle og på de nye markeder, til gavn for den danske fødevareeksport.

Den første statskonsulent – Harald Faber – udsendtes til London i 1888. Grunden var, at man i enighed med landbrugsorganisationerne fandt det nødvendigt – i tilknytning til den øvrige og generelt ret nyoprettede landøkonomiske konsulenttjeneste – at placere en eksport- og fagkyndig rådgiver på dette centrale afsætningsmarked. I takt med den voldsomme industrialisering, der fandt sted i det britiske samfund blev dette marked en stadig vigtigere kunde for dansk landbrugs store og nye sortiment af animalske produkter. Disse var et resultat af erhvervets omlægning fra kornproduktion til mælke- og kødproduktion.

Det nye eksportsortiment var bl.a. smør, ost, svinekød, æg, oksekød og kreaturer, der afløste korneksporten. Det blev nu en hovedopgave for den nye statskonsulent i London – såvel som for de statskonsulenter, der i de følgende tiår blev udsendt til de øvrige hovedmarkeder i Europa og Nordamerika – at skabe kontakt for vore mange eksportører til dygtige og pålidelige importører og handelsselskaber.

Hertil skal nævnes den vigtige indsats, der lå i at informere handelen og forbrugerne

om de danske kvalitetsprodukter og skabe baggrund for etablering af kvalitetsmærker.

Som eksempel på en helt speciel indsats her må nævnes statskonsulent Fabers store bestræbelse på at fremme den danske smør-eksport til UK. En af hans fortjenester var bl.a., at det kvalitetsmærke, han hævdede var nødvendigt i eksportfremmeindsatsen – Lurmærket – blev vedtaget ved lov i 1906.

Denne beslutning blev af central betydning for afsætningen, og det skal fremhæves, at Lurmærket også i dag er en helt væsentlig årsag til de britiske forbrugeres store forælskab for det danske Lurpak smør.

Sådanne kommercielle og faglige opgaver har igennem alle de 100 år været i centrum for statskonsulenttjenesten. Hertil skal naturligvis føjes den indberetningsvirksomhed til Landbrugsministeriet og dets institutioner, landbrugets organisationer og andre erhvervsorganisationer om tjenestelandets landbrugs- og handelspolitik, fødevare- og landbrugslovgivningen. I øvrigt indberettes om alle de økonomiske og produktionsmæssige forhold, der har betydning ikke mindst for den danske fødevareeksports muligheder på kort og længere sigt.

Optakten til det danske medlemsskab af EF, selve medlemsskabet og den senere udvidelse til i alt tolv lande skabte baggrund for en udvidelse af tjenesten. Udviklingen medførte også nye arbejdsfelter for såvel statskonsulenterne i Europa som for de, der allerede var eller blev udstationeret i udvalgte tredjelande.

Forud for medlemsskabet blev det således en særdeles vigtig funktion at orientere Landbrugsministeriet, Landbrugsraadet m.

fl. om den måde, hvorpå de oprindelige seks EF-lande havde opbygget deres EF-direktorater og øvrige EF-administration. Endvidere om hvordan samarbejdet i EF-politikken var organiseret mellem f.eks. landbrugs og forbrugernes interesseorganisationer og de relevante ministerier.

Disse informationer gav utvivlsomt en nyttig inspiration ved etableringen af den danske EF-forvaltning, der senere er blevet fremhævet som et forbillede af bl.a. de nyeste medlemslande.

Den for Danmark vigtige deltagelse i EF's fælles landbrugspolitik medførte, at den landbrugspolitiske indberetningsvirksomhed fra statskonsulenterne i EF-rådet fik øget betydning, og denne opgave samt eksportfremmearbejdet i videste forstand er i dag de aktivitetsområder, der har meget høj prioritet.

I takt med udvidelsen af eksporten til vækstcentre i tredjelande af såvel fødevarer som know-how og kapitalgoder inden for agroindustrien, blev der baggrund for en ny, nødvendig styrkelse af statskonsulenttjenesten i såvel Mellemøsten som Fjernøsten. I sidstnævnte område bliver det næste skridt, at der placeres en statskonsulent i henholdsvis Tokyo og Bangkok.

De aktuelle rådgivningsopgaver fra såvel tredjelandsmarkederne som fra EF-området er store og mangeartede, når målsætningen

er, at den danske fødevareeksport til stadighed skal kunne udnytte de mest lønnende eksportmuligheder.

I EF-sammenhæng må nok fremhæves, at gennemførelsen af enhedsmarkedet fra 1992 vil kræve en omfattende orientering om, hvorledes de øvrige medlemslande forbereder vilkårene for deres landbrugssektor til den fremtidige mere kontante og frie konkurrence.

Målsætningen må være, at den danske position som storeksportør af kvalitetsfødevarer bevares og udbygges. Informationerne ude fra posterne må derfor i denne proces være så tilstrækkelige og dækkende, at såvel de danske landbrugsorganisationer som de besluttende myndigheder kan tilrettelægge landbrugspolitikken ud fra en sikker viden om konkurrentlandenes indsats og strategi.

I jubilæumsåret 1988 har Landbrugsministeriet statskonsulenter og landbrugsattachéer i alt tolv lande. En række af statskonsulenterne er tillige sideakkrediteret i andre lande, således at tjenesten i alt dækker 27 lande. Herudover er Landbrugsministeriet repræsenteret med udsendte medarbejdere ved den danske EF-repræsentation i Bruxelles, OECD i Paris, GATT og FN i Geneve og ved FAO og WFP i Rom. Alle steder varetages de danske landbrugspolitiske interesser i international sammenhæng.

Udsigterne for EF's landbrugsøkonomi*

Ulrich Köster, professor, Christian Albrecht Universitetet, Kiel

Indledning

Man kan ikke med sikkerhed forudsige, hvad der vil ske i fremtiden, idet mange faktorer, der er ukendte i dag, kan påvirke den fremtidige udvikling. Denne usikkerhed bliver endnu større, når udsigterne for en økonomisk sektor bliver stærkt påvirket af politiske beslutninger, som er vanskelige at forudsige. Ikke desto mindre kan det nok betale sig at foretage en videnskabelig undersøgelse af »udsigterne for EF's landbrugsøkonomi«.

Selvfølgelig kan eksakte oplysninger om, hvad der vil ske i fremtiden ikke forventes. Undersøgelsen kunne imidlertid resultere i en beskrivelse af en række begivenheder, der kunne repræsentere fremtiden. En sådan viden kunne være nyttig i to henseender.

For det første kunne enkeltpersoner forsøge at beskytte sig mod det – der set fra deres synspunkt ville være den værst tænkelige situation – og drage fordel af, hvad de anser som den mest sandsynlige situation.

For det andet kunne enkeltpersoner og grupper forsøge at påvirke udviklingen ved at udøve politisk pres; noget der kunne gøres ved at oplyse offentligheden om virkningerne af alternative beslutninger.

Ved min undersøgelse af emnet vælger jeg følgende struktur: Jeg begynder med en undersøgelse af europæisk landbrugs produktionssevne. Resultaterne vil vise, om produk-

tionsbegrænsninger måske vil være mere bindende i fremtiden, end de har været hidtil.

Hvor meget Europas produktionssevne vil blive udnyttet, afhænger af efterspørgslen og de politiske beslutninger. Derfor vil andet afsnit i foredraget behandle mulige efterspørgselsbegrænsninger. Det er ikke alene efterspørgslen på fødevarer, der har interesse, men også industriens efterspørgsel af landbrugsvarer, både indenfor EF og på verdensplan.

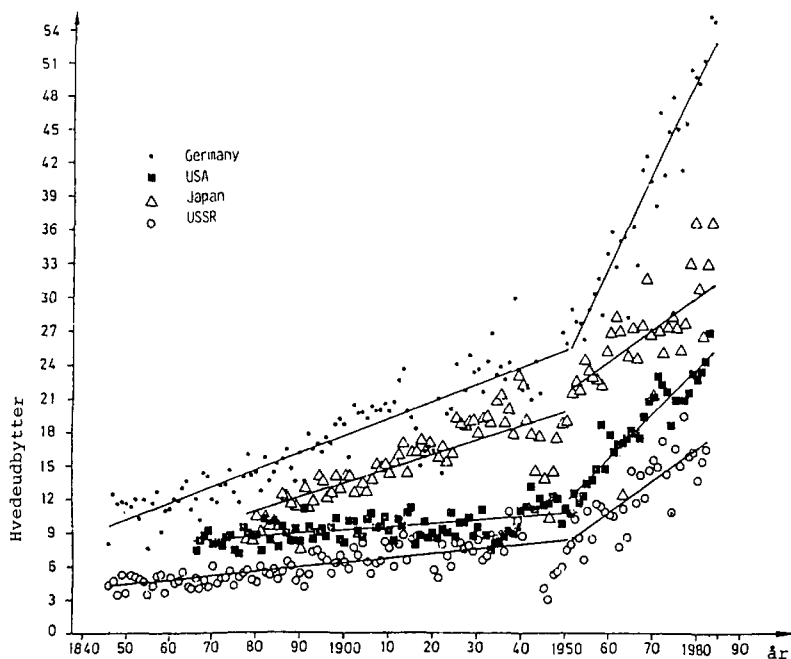
Det er højst sandsynligt, at markedskræfterne alene vil fortsætte med at tilpasse udbuddet af og efterspørgslen efter landbrugsprodukter – til priser, der ikke er acceptable ud fra politikernes synspunkt. Som følge heraf kan fortsat politisk handling forventes.

Et tredje afsnit af dette foredrag vil derfor være en analyse af de begrænsninger, der måtte bestemme fremtidige politiske handlinger, den mulige politik, der vil blive valgt og de deraf følgende virkninger. I det afsnit af foredraget vil jeg også berøre Danmarks interesse i alternative muligheder for valg af politik.

Det europæiske landbrugs produktionskapacitet

Landbrugsproduktion er ganske vist begrænset af den tilrådighed værende jord. Tidligere erfaringer understreger imidlertid, at hvedeudbyttet er blevet væsentligt forøget i løbet af de seneste fire årtier (se figur 1). En sådan teknologisk ændring er aldrig tidligere set. De ændringer, der fandt sted i

* Foredrag holdt på Nykredits landbrugskonference i København, Danmark den 30. maj 1988. Offentliggjort med tilladelse fra Nykredit.

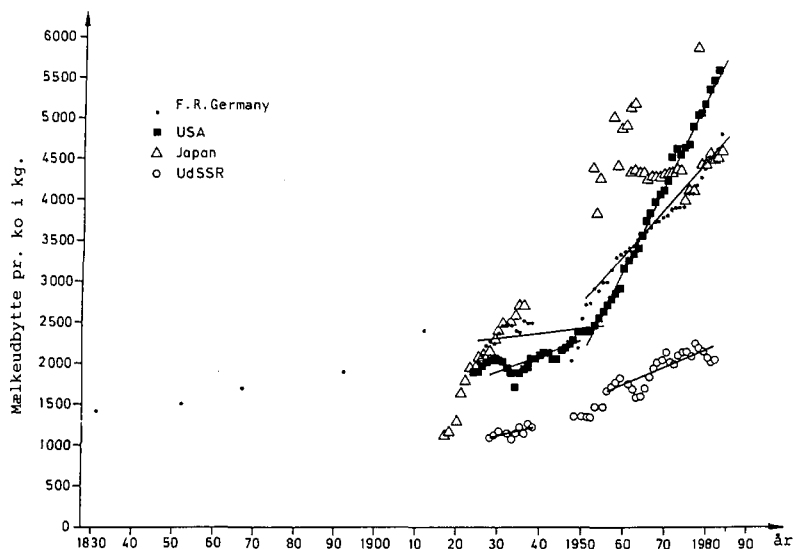
Figur 1. Vækst i hvedeudbytter i udvalgte lande årene 1840-1983.

perioden 1840 til 1950, var ubetydelige sammenlignet med, hvad der er sket i tiden fra 1950.

På samme måde forholder det sig med ændringer i den animalske produktion. Mælkeproduktionen (se figur 2) er også blevet væsentligt forøget i perioden efter 2. verdenskrig. Ganske vist kan fortidige vækstra-

ter ikke ekstrapoleres. En permanent vækst i biologisk produktion er ikke mulig. Der vil uundgåeligt være visse grænser. Ikke desto mindre sætter oplysninger om den tilrådighed værende teknologi og fremstillingen af ny teknologi os i stand til at drage nogle konklusioner vedrørende fremtiden.

For det første kunne landbrugsproduktio-

Figur 2. Vækst i mælkeproduktion pr. ko i udvalgte lande årene 1930-1983.

nen under forudsætning af vor nuværende viden fortsætte med at vokse, selv med den begrænsede mængde af tilrådighed værende jord. En sammenligning af forskellige bedrífers produktionsevne viser klart, at forskellen i produktivitet mellem effektive og mindre effektive bedrifter er øget i tidens løb.

Med uændret politik kan der, selv med den eksisterende teknologi, forventes fremtidig vækst i produktionen, fordi mindre effektive bedrifter enten vil vinde med eller blive udkonkurreret og overtaget af mere effektive landmænd.

For det andet synes der ikke at være grund til at antage, at vore mest effektive landmænd ikke skulle være i stand til at forbedre deres fremtidige produktionsevne i de næste to årtier, i hvert fald lige så meget som de foregående. En undersøgelse foretaget af den Amerikanske Kongres konkluderer, at de teknologiske fremskridt i landbruget højst sandsynligt vil fortsætte i det samme tempo indtil år 2000, hvorefter de vil accelerere. Ganske vist refererer denne vurdering kun til landbruget i USA. Det forholder sig ikke desto mindre sådan, at landbrugsteknologi kan overføres, og således vil den være til rådighed også for europæisk landbrug.

Sammenfattende konkluderer jeg, at EF's landbrugs produktionsevne højst sandsynligt vil være underkastet mindre begrænsninger på forsyningssiden i de næste to årtier, end tilfældet har været i de foregående.

I hvilket omfang den tilrådighed værende produktionsevne faktisk vil blive udnyttet, afhænger i høj grad af begrænsninger på efterspørgselssiden og af politiske beslutninger. Disse to aspekter vil blive analyseret i de to følgende afsnit.

Begrænsninger på efterspørgselssiden

Det er almindelig kendt, at udsigterne for den europæiske landbrugsøkonomi i meget

vid udstrækning afhænger af politiske beslutninger. Disse beslutninger må jo imidlertid tage hensyn til markedskræfterne. I hvilket omfang politikerne intervenserer på landbrugsmarkederne afhænger af, hvordan situationen landbruget ville være uden intervention og af, hvad politikerne mener, den burde være.

Alvorlige begrænsninger på efterspørgselssiden kan tvinge politikerne til at intervenere stærkere, end de ellers ville have gjort. Derfor afhænger udsigterne for sektoren også af den interne og eksterne efterspørgsel efter EF's landbrugsprodukter.

Europæisk landbrug er i stedse højere grad blevet producent af fødevarer alene. Man bør erindre sig, at dette ikke var tilfældet for ca. 50 år siden. Ændringen skyldes hovedsagelig nye teknologier inden for kemien, som har bidraget til, at landbrugsprodukter er blevet erstattet af industriprodukter. Denne tendens kan tænkes at blive vendt på grund af ny teknologi i landbrugets produktions- og forarbejdningsmetoder. Faktisk hævder visse EF-politikere, at der er en reel chance for, at europæisk landbrug kan blive producent af varer til industribrug. Disse aspekter bør derfor tages i betragtning i en analyse af den fremtidige efterspørgsel efter landbrugsprodukter.

Efterspørgsel efter fødevarer

Det fremgår tydeligt af tabel 1, at den interne efterspørgsel EF efter fødevarer vil vokse meget mindre i det kommende årti, end tilfældet har været før.

Grundene til denne nedgang i væksthastigheden er aftagende hastighed i befolkningstilvæksten, langsommere vækst i indkomsterne og en aftagende indkomstelastisk efterspørgsel på fødevarer. De faktiske ændringer i efterspørgslen kan vise sig at blive noget anderledes end de, der fremgår af tabellen, fordi indkomsten kan vokse mere

Tabel 1. Faktisk og fremført efterspørgsel af udvalgte EF fødevarer (EC-10).

	Årlige vækstrater	
	1969/70-1978/80	1978/80-2000
Kød	2,2	0,7
Mælk	0,7	0,3
Kornprodukter	0,8	0,4
Oliefrø	-6,6	1,5

Kilde: Fred Sanderson, *Agricultural Trade Prospects*.

eller mindre end forudsat, eller fordi prisændringer kan have en positiv eller negativ effekt på efterspørgslen. Fremskrivningerne forudsætter konstante, reale priser.

Trods disse forbehold forbliver budskabet helt klart: EF's fødevarerproduktion vil i fremtiden i langt højere grad være styret af faldende indre efterspørgsel, end tilfældet har været før i tiden. Hvis EF's udbud vokser i fremtiden med samme hast som tidligere, er en forøgelse af eksporten uundgåelig. Derfor er ikke-medlemslandenes efterspørgsel efter EF's fødevarer af afgørende betydning.

Tabel 2: Verdens fødevarerimport - den procentvise ændring.

1965-73	1973-80	1982	1983	1984	1985	1986
5,0	6,6	0,1	-5,1	6,8	0,7	-4,7

Kilde: The World Bank, *World Development Report 1987*.

Verdens fødevarerimport har været stagnerende i 1980'erne. I 1986 var den endda 2,4 procent mindre end i 1980. Situationen de senere år har været fuldstændig forskellig fra den, der bestod i 1960'erne og i 1970'erne.

Hvorfor vokser verdensimporten ikke så stærkt som tidligere, og hvorfor vil den sandsynligvis fortsat være stagnerende? De fleste af os husker den verdensomspændende fødevarerkrise 1970'erne. Fødevarerpriserne på verdensmarkedet steg til skyhøjde inden for nogle få måneder og gav anledning til en verdensomspændende pessi-

Efterspørgslen efter EF's eksportvarer afhænger af to faktorer: For det første verdens samlede importefterspørgsel og for det andet EF's konkurrenters udbud af eksportvarer.

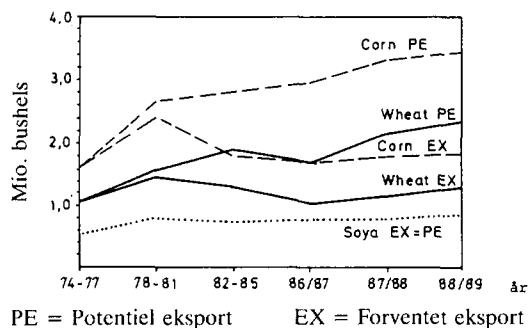
Begge determinanter er lige vigtige. Hvis verdens samlede import skulle stige lige så meget som EF's overskudsproduktion, begge relativt set, kunne EF øge sin eksport uden at forøge sin markedsandel.

Det ville faktisk være den eneste situation, som ikke ville være i strid med gældende GATT-regler (GATT = General Agreement on Tariffs and Trade). I henhold til GATT's artikel 16 er eksportstøtte kun tilladt, hvis landet ikke øger sin rimelige andel af verdensmarkedet. En konstant voksende markedsandel ville afgøre en tilside-sættelse af EF's internationale forpligtelser.

Er det realistisk at forvente, at importen af fødevarer på verdensplan vil vokse betydeligt i løbet af de kommende to årtier? Tabel 2 støtter ikke en optimistisk synsvinkel.

misme vedrørende fødevarerforsyningen. De fleste forskere og planlæggere var dengang af den opfattelse, at verdens landbrug umuligt kunne producere tilstrækkelig føde til at dække verdens befolknings behov til stabile priser. Dette synspunkt er nu blevet afløst af optimisme. Dårlige erfaringer i 1970'erne bidrog til tilvejebringelse af stor forskningskapacitet i mange lande. Det er denne forskningsindsats, som har ført til den nuværende overflod af fødevarer; en overflod, der sandsynligvis vil fortsætte i de kommende år.

Verdens efterspørgsel som følge af befolk-

Figur 3. Hvede-, majs og soyabønneeksport fra USA, 1874-1989.

ningstilvækst og vækst i indkomsterne kan forventes at udjævnes et eller andet sted i nærheden af 20 procent af produktionskapaciteten for biologiske fødevarer i næste århundrede. Produktionen kan imidlertid fortsætte med at vokse, hvilket vil føre til en faldende tendens for fødevarepriserne.

Hvor elastisk verdenfødevaresituationen er, ses af det amerikanske eksempel. Figur 3 viser, at USA's majs- og hvedeeksport kan fordobles i løbet af kort tid, hvis braklægningsprogrammerne ophører.

Sammenfattende kan det siges, at det er helt sikkert, at EF's udbud af landbrugsvarer har større vækstmuligheder end den interne efterspørgsel i EF og verdens fødevareefterspørgsel har i de kommende årtier.

Efterspørgsel af energi til industrien

Dersom EF's udbud af landbrugsprodukter ikke skal begrænses af stagnerende efterspørgsel efter fødevarer, skal landbruget omstille sig til produktion af varer til brug i industrien. På denne front har politikerne skabt positive forventninger blandt landmændene, og nogle regeringer indenfor EF og andre steder er begyndt at yde subsidier til brugen af landbrugsprodukter som energitilførsel i industrien. Ætylalkohol spiller en dominerende rolle under denne overskrift.

Der er imidlertid kun ringe håb, om noget

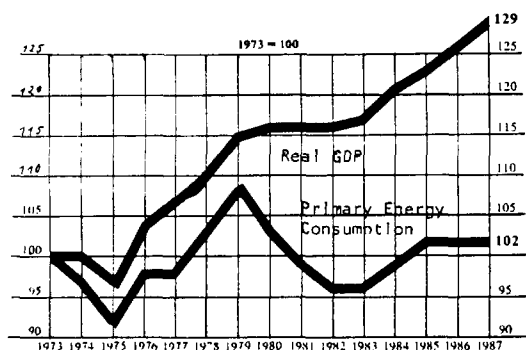
overhovedet, om at EF's landbrug kan undgå efterspørgselsfælden ved at fremstille energi til industribrug. Beregningerne, som understøtter de positive forventninger, er i de fleste tilfælde baseret på to forudsætninger:

For det første antages det, at disse aktiviteter er acceptable under forudsætning af, at de ikke kræver mere end det beløb i landbrugssubsidier, der på nuværende tidspunkt betales af staten. Den situation, der her henvises til, er ikke acceptabel fra et makroøkonomisk synspunkt. Den nuværende landbrugsproduktion fører til spild af ressourcer på grund af intervention fra statens side. Hvorfor skulle et samfund stimulere nye produktionsaktiviteter, som ikke er lønsomme?

For det andet er beregningerne baseret på forventninger om, at energipriserne vil stige i de kommende år, hvorfor landbrugsprodukterne vil blive mere konkurrencedygtige til erstatning for energitilførsel baseret på traditionelle energiformer. Hvad der imidlertid ofte overses er, at højere energipriser stimulerer anvendelsen af energibesparende teknologi.

Figur 4 viser, hvor meget energi vesttysk industri har været i stand til at spare siden 1973.

Denne nye teknologi forringer landbrugsprodukternes konkurrencedygtighed som

Figur 4. Energiforbrug og realvækst i nationalprodukt i Vesttyskland 1973-1987.

Kilde: Arbeitsgemeinschaft Energiebilanz; Statistisches Bundesamt; IW-Berechnungen.

energitiførsel i industriproduktionen. Foruden disse to diskutable formodninger, der ligger til grund for de fleste økonomiske rentabilitetsberegninger, bør yderligere et særdeles vigtigt faktum tages i betragtning.

Hvis verdens landbrug nogensinde skal blive en konkurrencedygtig producent af ætylalkohol og andre energiformer til industribrug, vil EF's landbrug sandsynligvis ikke komme til at spille nogen betydelig rolle. Landbruget i andre dele af verden har afgjort en forholdsmæssig fordel ved dyrkning af billige planter med højt energiindhold som f.eks. sukkerrør. Vi kan derfor konkludere, at EF vil blive mere forpligtet af efterspørgselsbegrænsningen de kommende år.

Politiske valgmuligheder og deres virkninger

Man kan forestille sig mange valgmuligheder; nogle forekommer imidlertid mere acceptable end andre. De valgmuligheder, jeg vil behandle i det følgende, antages at indikere de muligheder, der er til rådighed. Hvad der rent faktisk vil blive gennemført vides ikke med sikkerhed, og det afhænger i høj grad af politiske kompromiser. Som økonom håber jeg, at de kommende beslutninger vil være præget af en smule mere fornuft, end tilfældet hidtil har været. Måske vil en forbedret gennemskuelighed med hensyn til de tilrådighed værende muligheder og deres virkninger bidrage til bedre valg.

Mulighed 0: Intet at foretage sig

I politik er det ofte attraktivt intet at foretage sig, fordi status quo derved opretholdes. Hvis status quo har været acceptabelt for de fleste grupper i samfundet, kunne det være klogt ikke at ændre det. Enhver politisk ændring vil uundgåeligt resultere i vin-

dere og tabere og muligvis mobilisere de sidstnævnte til at iværksætte politiske aktioner. Disse udsigter kunne være grund nok til at bevare den nuværende politik så længe som muligt.

Nu er problemet imidlertid, at den nuværende politik ikke kan opretholdes. Behovet for ændring er accepteret af de fleste grupper i samfundet. Selv landmændene og disses foreninger er enige heri. Vi kan følgelig konkludere, at fremtidens politik skal være forskellig fra den, der føres nu. De væsentligste grunde hertil er, at det interne politiske miljø har forandret sig, og at de eksterne begrænsninger pålagt af GATT er blevet mere forpligtende. Ved gennemgangen af mulige politiske ændringer vil jeg også undersøge, om disse ændringer er i overensstemmelse med EF's internationale forpligtelser.

Mulighed 1: Udbudsstyring

Politikerne ynder at basere deres beslutninger på andre kriterier, end økonomer gerne vil have dem til. De er hovedsagelig interesseret i de synlige virkninger af en politik, fordi deres handlinger oftest vurderes på grundlag af disse virkninger alene.

Fra et økonomisk synspunkt kan disse synlige virkninger, f.eks. statsudgifter eller store overskud af varer, føre til forkert valg af politik. Det, der fra et økonomisk synspunkt har betydning, er, om ændring af en ført politik vil gavne samfundet som helhed. Derfor bør ændringer i ført politik føre til større total produktion i samfundet.

Det følger deraf, at de økonomiske kriterier for vurdering af mulighederne for valg af politik er virkningen på den totale velfærd.

Udbudsstyring, f.eks. kvotaordninger og braklægningsprogrammer, virker tiltalende på politikerne, fordi det bidrager til nedskæring af produktionen og fører til mindre

synlige overskud og færre udgifter for staten.

EF har allerede erfaring med nogle programmer for udbudsstyring. EF's planlæggere er tilbøjelige til at vurdere virkningerne af sukker- og mælkekvoteordningerne positivt og forventer positive virkninger af det nyligt godkendte braklægningsprogram. Ganske vist giver disse ordninger positive, synlige resultater; produktionen kan styres, således at overskud og statsudgifter formindskes. Desuden er handelspartnere tilbøjelige til at sætte pris på sådanne ordninger, fordi EF's eksport bliver mindre dominerende på verdensmarkederne.

Disse ordninger må imidlertid vurderes negativt fra et makroøkonomisk synspunkt og endda fra landmændenes synspunkt. De negative sider af udbudsstyring kan muligvis bedst illustreres for så vidt angår braklægningsprogrammerne.

Politikernes og landmændenes repræsentanters formål og håb er, at korn og andre landbrugspriser til sidst kan sættes op af landbrugsministrene i rådet, hvis produktionen bliver skåret tilstrækkeligt ned. Hvad der skal gøres er imidlertid ikke alene at sænke den nuværende produktion, men desuden at undgå eventuel yderligere vækst i den samlede produktion, der overstiger væksten i efterspørgslen. Derfor skal fremtidige braklægningsprogrammer modvirke effekten af teknologiske ændringer.

I det foregående har jeg antydnet den vækst i produktionskapaciteten, som kan forventes, hvis man antager, at kornafgrøderne kun stiger med tre procent om året. For at opveje virkningen af dette skal mere end tre procent af produktionsjorden årligt braklægges.

Dersom en sådan politik skulle føres i bare ti år, ville man være nødt til at tage mere end 25 procent af den jord, hvorpå der nu dyrkes korn, ud af produktionen. Man skal imidlertid lægge mærke til, at dette ikke ville indbære, at landmændene ville opnå højere priser. De eksisterende overskuds-

lagre ville bestemt være en katastrofe for landmændene. Især ville de landmænd, som syntes, de kunne udvide, og de, der ønskede at få deres udkomme ved dyrkning af afgrøder, stå overfor problemer med mangel på jord og højere jordpriser. Enten ville den camouflerede arbejdsløshed i landbruget stige, eller også ville landmændene øge den del af deres produktion, der er mindre afhængig af jorden, dvs. husdyrproduktionen. Et prisfald på disse produkter ville blive følgen.

Braklægningsprogrammer og andre ordninger for udbudsstyring må også vurderes negativt ud fra et makroøkonomisk synspunkt. EF er ikke rigt på jord. Høje jordpriser antyder, hvor vigtig denne produktionsfaktor egentlig er. Jord er en naturlig ressource, der er mangel på, og som kan udnyttes rentabelt. Hvis politikerne beslutter at tage jord ud af produktionen, vil vort samfund afgjort blive dårligere stillet.

Det økonomiske problem er ikke, at der er for meget produktionsjord, men at der er så mange variable faktorer inden for landbrugssektoren, som øger denne jords produktivitet. Derfor bør politiske initiativer først og fremmest have til formål at formindske tilførslen af variable faktorer i landbruget. Det kan naturligvis godt være, at lavere priser på produkterne ville føre til braklæggelse af noget jord, men det ville afgjort være marginaljord. Braklægningsprogrammer vil ikke kun braklægge marginaljord.

Mulighederne for udbudsstyring vil sandsynligvis blive meget negativt vurderet af Danmark og danske landmænd. Danske landmænd har en lang tradition for at tilpasse sig skiftende markedsvilkår. Almindeligvis er de mere konkurrencedygtige end de fleste landmænd i andre EF-lande. Udbudsstyring forvrider konkurrencen til fordel for mindre effektive landmænd.

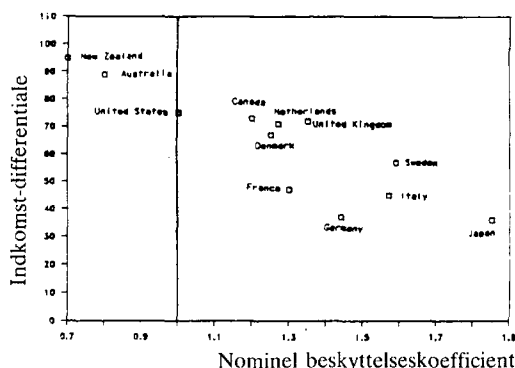
Mulighed 2: Ensidig liberalisering – en markedsorienteret fremgangsmåde

En markedsorienteret fremgangsmåde er den mulighed, økonomerne synes bedst om, men det er også den mulighed, der hos repræsentanterne for landmændene møder størst modstand. Denne modstand skyldes til dels en misforståelse med hensyn til denne politiks specifikke karakter og virkninger. Modstanderne hævder, at de nuværende verdensmarkedspriser forvrides. Priserne er så lave, fordi de fleste industrilande beskytter deres landbrug og kun bruger verdensmarkedet til at skaffe sig af med deres overskud.

Det er naturligvis sandt. Det medfører imidlertid ikke, at en markedsorienteret fremgangsmåde er mindre fordelagtig fra et makroøkonomisk synspunkt, og det betyder endvidere ikke, at en sådan politik nødvendigvis ville ruinere landets landbrug.

Vedtagelsen af en markedsorienteret politik behøver ikke nødvendigvis at medføre et fald i de indenlandske priser til verdensmarkedniveau, hverken øjeblikkelig eller i en overskuelig fremtid. Det vil kun medføre en gradvis sænkning af de indenlandske priser, justering af de indenlandske prisforhold til prisforholdene på verdensmarkedet, at ingen kvantitative restriktioner skulle indføres, at intervention fra statens side ikke skulle fokusere på produktmarkederne, og at indkomstmålet skulle opnås ved overførselsydelse, som ikke er relateret til produktionen. Faktisk kunne landmændenes indtægt ende med at være den samme, som kunne opnås ved en politik med statsunderstøttede priser.

Det er klart, at følgevirkningerne af liberalisering ville være betydelige. Først og fremmest ville jordpriserne falde forholds-mæssigt meget mere end varepriserne. Derfor ville jordejere blive de egentlige tabere ved en sådan ændring af politik. Desuden ville produktionsintensiteten i landbruget falde, da det dårligere ville kunne betale sig

Figur 5. Nominelle beskyttelseskoefficienter og indkomst-differentiale i udvalgte industrilande, 1980.

a) BNP pr. person af landbrugets arbejdsstyrke som procent af BNP pr. person af den samlede arbejdsstyrke.

Kilde: Anderson, Hayami and Honma 1986; U. N. and OECD data. Quoted in The World Bank, World Development Report 1986, Washington, D. C. 1986.

at bruge kunstgødning og pesticider. Faktisk ville denne nedgang i brugen af variable faktorer i landbruget fra et makroøkonomisk synspunkt være den største fordel. Denne politik ville ikke nødvendigvis reducere indkomsten pr. arbejdsenhed i landbruget. Figur 5 viser, at den såkaldte indkomstskævhed ikke er relateret til prisunderstøttelsens niveau.

Der er mange publikationer, der indeholder vurderinger af fordelene ved en markedsorienteret fremgangsmåde. På trods af forventede fordele er det usandsynligt, at EF skulle vedtage en sådan politik. Modstanden fra landmændenes side synes at være for stærk, og overførselsydelse til landmændene ville blive mere synlige og ville derfor muligvis ikke tillade politikerne at beskytte deres valgkredse så godt, som de ville kunne med prisunderstøttelsespolitik. Der er ikke noget mærkeligt i, at politikerne almindeligvis ikke foretrækker en sådan ændring af den førte politik.

Mulighed 3: Verdensomspændende liberalisering af handelen med landbrugsvarer

De førende industrilande har underskrevet erklæringer, der udtrykker deres vilje til at bidrage til verdensomspændende liberalisering af handelen med landbrugsvarer. EF og de enkelte medlemslande i EF har også underskrevet disse erklæringer. EF foretrækker måske en samtidig, snarere end en ensidig, liberalisering, fordi de indre justeringer ville være mindre pinefulde på grund af stigende verdensmarkedspriser, og fordi indenlandske landmænd måske ville være mere villige til at acceptere en tilpasning, hvis landmændene i andre lande var tvunget til også at tilpasse sig.

Verdensomspændende liberalisering kunne endda blive vurderet meget positivt fra et politisk synspunkt. Den kunne hjælpe dem til at opvee presset fra landmændenes grupper. Desuden kunne den hjælpe politikerne med at overbevise ikke-landmænd om, at landmændene skal kompenseres for at kunne klare den tilpasning, der skyldes internationale forpligtelser. Man kunne hævde, at samfundet skal beskytte enkeltgrupper, som måtte komme til at lide som følge af opfyldelsen af internationale forpligtelser.

Verdensomspændende liberalisering ville medføre mange fordele. Verdens landbrugsøkonomier kunne integreres påny, hvilket ville føre til bedre udnyttelse af ressourcerne i landbruget over hele verden. En stigning i verdensvelfærden og velfærden i de fleste lande ville blive følgen. Disse gode grunde kan have motiveret initiativtagerne til den igangværende GATT-forhandlingsrunde til at stræbe efter verdensomspændende liberalisering. Det har i det mindste verbal støtte fra de førende industrilande. Det er faktisk sådan, at hvis den igangværende Uruguay-runde ikke fører til noget resultat, og der ikke sker en bevægelse i retning af liberali-

sering, så vil verden højst sandsynligt være værre stillet, end da forhandlingerne begyndte. En krig på subsidier, som allerede føres i begrænset omfang, vil blive udløst mellem USA og EF. Udfaldet er uvist, men i hvert tilfælde vil det ikke lette en integration af verdens landbrug.

Det kan således synes som om de lande, der bærer det største ansvar for GATT-forhandlingerne, EF og USA, er tvunget til at sørge for et heldigt resultat af runden. Hvis forhandlingerne ikke desto mindre ender uden resultat, vil det ikke være på grund af forventede små fordele, men på grund af forventede negative virkninger.

Den mest negative effekt af verdensomspændende liberalisering er fra politikernes synspunkt tabet af selvbestemmelsen i den indenlandske landbrugspolitik. Accept af en bestemmelse, der kræver mindre beskyttelse og/eller kræver, at man udskifter et system med variable todsatser med et med faste takster indebærer, at den indenlandske prisfastsættelse ikke længere er gennemførlig. I EF's tilfælde kunne dette betyde, at et stort antal landbrugsbureaukrater ville blive arbejdsløse (ganske vist kun camoufleret arbejdsløshed).

Hvad der er vigtigere er, at dette ville betyde, at landbrugsministrene i rådet ville blive reduceret til deltidsansatte, og frem for alt at de ville miste en del eller størstedelen af deres magt. Jeg tvivler på, at disse følger-virkninger er blevet overvejet af de personer, der underskrev erklæringerne, der udtrykte vilje til liberalisering.

Politikerne, især inden for EF, kunne måske se en udvej. EF's handelspartnere er hovedsagelig interesseret i bedre adgang til EF og verdensmarkederne. Derfor er det måske dem ligegyldigt, om EF nedskærer produktionen ved at nedsætte priserne eller ved hjælp af udbudsstyring. Faktisk ser det ud til, at EF regner med denne ligegyldighed. Det ville forklare, hvorfor EF's politikere under de igangværende forhandlinger

har anmodet om anerkendelse af det nyligt vedtagne braklægningsprogram og kvotesystemet for mælk.

Hvis EF's handelspartnere accepterer dette ræsonnement – og det er ikke usandsynligt – vil EF formentlig fortsætte med mere og mere udbudsstyring. Ganske vist kunne resultatet på kort sigt blive en mindre forvridding af verdensmarkederne, end det ellers ville være tilfældet. Udsigterne på længere og langt sigt ville imidlertid være triste. Udbudsstyring inden for EF vil nødvendigvis medføre, at EF-markederne ville blive isoleret fra verdensmarkederne. I konsekvens heraf kunne verdensmarkederne i fremtiden ende i endnu større uorden, fordi en stor del af disse markeder ikke ville få tilladelse til at reagere på dynamikken i fremtidige tekniske ændringer og derved på ændringer i relative fordele.

Hvis verdensomspændende liberalisering blev indført med voksende udbudsstyring i EF, ville det ikke være det bedste for Danmark og dansk landbrug. Udbudsstyring er altid en ulempe for dynamiske sektorer, fordi disse føler sig mest hæmmet. Eftersom dansk landbrug afgjort hører til de mest konkurrencedygtige og dynamiske sektorer i EF, bør danske landmænd og Danmark modsætte sig et sådant valg.

Gennemgangen af disse muligheder for valg af politik havde til formål at vise, hvilke muligheder man kunne vælge. Man kan spørge sig selv, om tidligere politiske signaler angiver, hvilke valg der mest sandsynligt vil blive truffet i fremtiden.

EF-topmøde i februar 1988 – et gennembrud i landbrugspolitikken eller endnu en politisk fiasko?

Man vil erindre sig, at politikerne – fremfor alt den tyske kansler Kohl – fejrede beslutningen fra februar 1988 som et stort gennembrud. Det er blevet proklameret, at landmændene har fået tilbudt nye perspekti-

ver. Peger de faktiske beslutninger virkelig i den retning?

Det præcise og korte svar er nej. Beslutningerne indeholder tre elementer, der kunne betegnes som væsentlige; de mulige økonomiske virkninger, stabilisatorerne og braklægningsprogrammet. De økonomiske virkninger er højst sandsynligt meget mindre bindende, end politikerne vil have os til at tro. For det første har man hævet budgetloftet for 1988 ganske betydeligt (med 13,6 procent). Ganske vist er retningslinierne for begrænsning af væksten i budgettet til væksten i bruttonationalproduktet blevet godkendt. Disse lofter er imidlertid misvisende, eftersom visse udgifter i fremtiden vil blive finansieret gennem nye poster på budgettet eller direkte via de nationale budgetter. Endnu mere vigtigt er det, at beslutningerne ikke træffer bestemmelse om forholdsregler til at gennemtvinge overholdelse af den bekendtgjorte grænse. Det er derfor meget sandsynligt, at budgetdisciplin ikke vil blive håndhævet. Tidligere erfaringer understøtter dette synspunkt. Lignende beslutninger er før blevet taget uden større virkning.

Princippet vedrørende stabilisatorer er heller ikke nyt. Garantiordningen for korn trådte officielt i kraft i høståret 1982/83. Den ville have fået virkning første gang i 1983/84, hvis EF's ti medlemslandes kornhøst havde oversteget gennemsnittet for de foregående tre år, nemlig 119,5 millioner tons. Kornpriserne for høståret 1985/86 skulle f.eks. have været reduceret med 5 procent, eftersom det foregående års produktion havde oversteget tærsklen med mere end 5 procent. Det viste sig imidlertid, at denne tilsyneladende automatiske mekanisme ikke førte til automatiske prisfald, da EF havde undladt tydeligt at angive det niveau, hvorfra kornpriserne skulle reduceres. Det samme gælder den nuværende beslutning vedrørende stabilisatorer. Det kan således næppe forventes, at de nogensinde vil få virkning.

Det sidste element fra topmødet i februar vedrører braklægningsprogrammet. Dette

er faktisk noget nyt, og det vil højst sandsynligt få en vis effekt. Det er for det første værd at bemærke, at dette indebærer et yderligere skridt i retning af foranstaltninger til udbudsstyring; for det andet at det medfører en flytning af EF-udgifter til medlemslandenes nationale budgetter og, for det tredje, at det øger de nationale interesseforskelle, der består mellem EF-landene.

Sammenfattende kan man sige, at de nylige beslutninger synes at være på linie med de generelle tendenser i EF's landbrugspolitik. Prisunderstøttelsespolitikken vil blive afløst af udbudsstyring. Den økonomiske byrde vil gradvist blive flyttet fra EF til dets medlemslande. En ukontrolleret nationalisering af landbrugspolitikken gennemtvinges ved disse EF-beslutninger. Der er høj grad af sandsynlighed for, at disse tendenser – trods GATT-forhandlingerne – vil vokse.

Resume

* Artiklen begynder med en undersøgelse af det europæiske landbrugs produktionskapacitet. Der er mange tegn, der fører til den konklusion, at EF's landbrugsproduktionskapacitet høst sandsynligt vil blive mindre hæmmet på udbudssiden i de kommende to årtier, end tilfældet har været tidligere.

* EF's landbrug kan komme til at stå over for stærkere bindende begrænsninger på efterspørgselssiden i de kommende år. Efterspørgslen efter fødevarer inden for EF og verdens fødevarerimport er højst sandsynligt stagnerende. Industriens efterspørgsel af landbrugsvarer har hidtil været stærkt afhængig af statsstøtte. Der er ikke noget, der tyder på, at dette vil ændre sig i en overskuelig fremtid.

* Udsigterne for den europæiske landbrugsøkonomi vil i fremtiden muligvis være endnu mere afhængig af politiske beslutninger, end de har været hidtil. Man kan tænke sig mange muligheder for valg af politik. Et antal muligheder, som viser det udvalg, der kunne være tilrådighed, behandles.

* Det lader sig ikke gøre at fortsætte med tidligere og nuværende politik. Fremtiden vil afgjort blive forskellig fra nutiden.

* Udbudsstyring synes at være det, der tiltaler politikerne mest. Denne valgmulighed må imidlertid vurderes meget negativt ud fra et økonomisk synspunkt og også ud fra Danmarks gunstige stilling.

* En markedsorienteret fremgangsmåde er den valgmulighed, der virker mest tiltalende på økonomer, men det er også den, der møder mest modstand hos landmændenes repræsentanter. Det forekommer ikke sandsynligt, at EF ensidigt vil følge denne vej.

* Verdensomspændende liberalisering kunne endda blive særdeles positivt vurderet fra politikernes synspunkt. Det ville imidlertid indebære en væsentlig ændring i EF's beslutningsproces.

* De nylige beslutninger truffet på EF-topmødet i februar 1988 tyder på, at EF højst sandsynligt er på vej mod endnu mere statslig intervention på landbrugsmarkederne.

Samdrift af nabogårde – en vej til bedre harmoni og dermed større indtjening

Vagn Østergaard, forsøgsleder, dr.agro., Statens Husdyrbrugsforsøg

Indledning

Mange landbrug er udviklingsmæssigt lagt i spændetrøje på grund af bl.a. begrænsede afsætningsmuligheder, miljøkrav og jordlov-givning.

Arbejdsvilkårene strammer til og påvirker familiens vilkår såvel menneskeligt som økonomisk. Årsagen hertil må søges i disharmonier med hensyn til: Arbejdskraft, jordareal og maskiner i forhold til bl.a. bedriftens besætning. I mange landbrug forekommer allerede, eller vil der derfor kunne opstå, een eller flere af følgende situationer:

- Landmandens og familiens trivsel ikke tilfredsstillende.
- For lav indtjening.
- For svingende indtjening.
- Risiko for belastning af miljøet.

Harmoni på en gård omfatter også trivsel, hvorved forstås de sociale og menneskelige forhold i landmandsfamilien. Trivselen vil fra et lavt indtjeningsniveau kunne forbedres ved stigende indtjening ved øget arbejdsindsats. Men trivselen falder, når landmanden på grund af store økonomiske forpligtelser må forøge produktionen og indtjeningen yderligere med meget stor arbejdsindsats, der ikke levner tid til familien (jf. figur 1).

Disharmoniens årsager

De disharmonier, dvs. manglende balance, der hyppigt forekommer i forhold til eksempelvis bedriftens besætning og produktion i

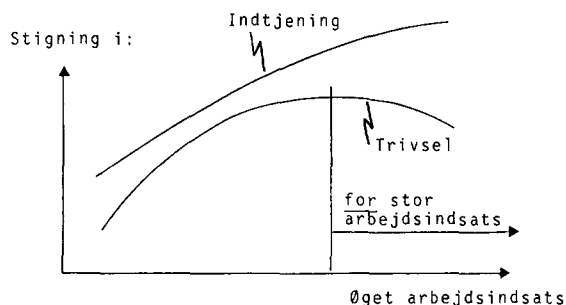
øvrigt vedrører især følgende 4 faktorer: *arbejdskraft, driftsledelse, jordareal og maskiner*. Om disse faktorer skal bemærkes:

Arbejdskraftproblemet skyldes bl.a., at medhjælperens situation i stigende grad præges af ensomhed, ensidighed og bundethed i forhold til kammeraternes situation i byerhvervene. Årsagen hertil må søges i bl.a. specialisering og mekanisering og deraf følgende mindre medhjælp pr. bedrift.

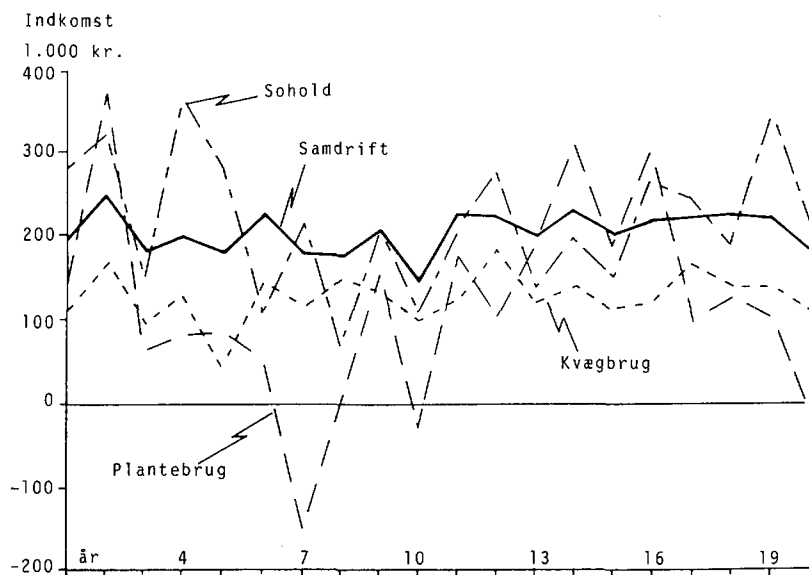
Kravene til *driftsledelse* (beslutninger m.m.) er meget store på grund af de mange tekniske og økonomiske løsninger. Antallet heraf er stigende, hvorfor også fejl-dispositioner uvægerligt må forekomme hyppigere, hvis ikke driftsledelsesfunktionen styrkes.

Manglende *areal* fordyrer foderforsyningen og besværliggør en miljømæssigt forsvarlig udbringning/afsætning af naturgødningen og formindsker tillige udnyttelsen af dens værdifulde plantenæringsstoffer.

Maskinomkostninger pr. enhed er steget markant de senere år, og uden harmoniserende tiltag må en fortsat stigning forventes.

Figur 1. Familiens trivsel som resultat af større indkomst ved øget arbejdsindsats af landmanden.

Figur 2. Eksempel på variation i indkomst pr. årsarbejder fra år til år i forskellige driftstyper og ved samdrift af disse over en 20 års periode (faste priser).

Den økonomiske sårbarhed er tillige meget stor i mange af de specialiserede brug, der er blevet resultatet af bl.a. mekaniseringen og begrænsningerne i tilpasning af jordarealet som følge af jordlovgivningen og jordprisernes højde. Den årlige indtjening for en svinproducent med 100 søer kan således let variere med 100.000 til 200.000 kr. fra det ene år til det andet, som det ses af kurven »Sohold« i figur 2, der over en 20-årig periode viser variationen i indtjeningen pr. mand (= årsarbejder a 1800 timer).

For en mælkeproducent med 72 malkekøer vil denne variation være væsentligt mindre, som det ses af kurven »Kvægbrug« i figur 2. For en specialiseret planteavler vil variationen derimod være betydeligt større, som det ses af kurven »Plantebrug«, der i enkelte år viser en negativ indkomst på trods af, at den middelgode agerjord på forhånd kun er blevet aflønnet med 16 hkg korn pr. ha årligt (svarer til en acceptabel forpagtningsafgift for velarrunderede arealer).

Denne sårbarhed i landmandens indtjening, der er beregnet på grundlag af undersøgelser ved statens forsøgsvirksomheder over variation i udbytter og priser, kan mindskes ved at etablere en alsidig produktion,

dvs. omfattende såvel flere husdyrgrene (f.eks. mælke- og kødproduktion samt smågrise- og slagtesvineproduktion) som flere salgsafgrøder ud over den for husdyrproduktionen nødvendige foderproduktion. Virkningen af at samdrive de tre omtalte landbrug med yderligere en alsidig bedrift, en slagtesvinebedrift og tre små kornlandbrug (ejet af deltids/fritidslandmænd) er en stærk formindskelse af variationen i indkomsten fra år til år, som det ses af kurven »Samdrift« i figur 2.

Samdriften af disse nabogårde, der hver især har nogle disharmonier, kan forventes at medføre et væsentligt højere indkomstniveau, således knap 200.000 kr. pr. årsarbejder i den nye 5-mands bedrift, mod før ca. 130.000 kr. Årsagen til denne forbedring i indkomsten efter indkøring af samdriften er primært:

- sparet handelsgødning,
- færre maskin- og bygningsomkostninger,
- bedre sædskeer og dermed øgede udbytter,
- forøget udnyttelse af såvel viden som hånddelag (hver opgave løses af »bedste mand, m/k« i samdriften), og dermed
- øget effektivitet i dele af produktionen,

herunder anvendelse af færre arbejdstimer pr. produceret enhed.

Driftsledelsens betydning for både indkomstens størrelse og stabilitet er stor og stigende, fordi den teknologiske udvikling medfører nødvendigheden af et større og større produktionsapparat pr. mand, og fordi der bliver flere og flere valgmuligheder i produktionens gennemførelse.

Landmandsfamiliens mål

Den enkelte familie har nogle hovedmål, som kan ændre sig fra etablering til afvikling, men mon ikke de fleste kan sammenfatte meningen med produktion af fødevarer, frø, fibre, skind m.m. i følgende mål:

- a) Sikre trivsel, dvs. undgå psykisk og arbejdsmæssigt pres ved normal indtjening.
- b) Opnå indtjening som i andre erhverv og opnå stabil indtjening.
- c) Lette vækst af produktionsapparatet.
- d) Opnå fleksibilitet i bedriftsstørrelsen for at opnå tilpasning til den tekniske og økonomiske udvikling.
- e) Kunne vælge mellem at drive et mindre eller et større brug.
- f) Udnytte jord og øvrige ressourcer (naturgødning, maskiner m.m.) optimalt, således at også den bedste miljøbeskyttelse opnås.

Mål a):

En tilfredsstillende trivsel i familien (inkl. evt. udearbejdende kone) kan næppe opnås over årene, med mindre der er mulighed for at holde ferie, som også er planlagt i god tid af hensyn til hele familien. Ligeledes må der sikres tryghed i det daglige arbejde, ved at der er mere end én, som kan påtage sig tilsynet med bl.a. dyrene om aftenen, i weekenden og eventuelt om natten samt un-

der eventuel sygdom eller andet fravær. En god trivsel forudsætter også, at der i det daglige er én eller flere at tale med, dvs. at diskutere med, opmuntres af og inspireres af. Følgelig må bedriften være en flermandsbedrift, men disse bliver der færre og færre af. Og mange landmænd er/bliver »alene-landmænd« – også fordi konen i stigende omfang er udearbejdende eller landmanden er enlig.

Mål b):

Opnåelse af en indtjening, der giver mulighed for »andres levelfod« uden gældsstiftelse kræver en god udnyttelse af alle ressourcer, herunder maskiner, naturgødning og arbejdskraft. Derfor må der også anvendes et teknologisk ajourført produktionssystem, hvilket løbende kræver tilpasning af areal og besætningsstørrelse. En stabilisering af den ofte svingende indtjening i de specialiserede bedrifter kan sikres ved at etablere en mere alsidig produktion (jf. figur 2).

Mål c):

Enhver erhvervsdrivende, således også landmænd, ser gerne virksomheden udvikle sig over tiden. Derfor er tilpasning af jordtiliggendet m.m. nødvendig, sideløbende med at forbedrede maskiner og teknikker øger produktionen pr. arbejdstime med ca. 7 pct. årligt. Denne arbejdsproduktivitetsstigning vil sammen med de begrænsede afsætningsmuligheder af traditionelle produkter hurtigt føre mange tusinder landbrug over i at blive deltidsbrug, hvis ikke der sker en tilpasning. For den almindelige landbrugsproduktion betyder dette, at bedriftsstørrelsen skal fordobles på ti år, såfremt der ikke skal blive færre arbejdspladser af en given størrelse i det enkelte landbrug.

Mål d):

Fleksibilitet i bedriftsstørrelsen er afgørende for på økonomisk måde at kunne udnytte de teknologiske landvindinger. Blot at fastholde en bedrift som et familiebrug på to arbejdspladser (årsarbejder) nødvendiggør en betydelig vækst af produktionsapparatet, som nævnt ovenfor.

Mål e):

For at udnytte særlige interesser/evner vil nogle landmænd gerne kunne etablere en flermandsbedrift, men dette kræver p.t. en egenkapital, som meget få besidder.

Mål f):

En optimal udnyttelse af jorden og øvrige ressourcer, herunder naturgødning, for også at beskytte miljøet bedst muligt, nødvendigvis gør alsidig markdrift baseret på et areal på ca. 1 ha pr. so + ungsvin og ca. 1 ha pr. ko + ungdyr. Et sådant jordtilliggende, som specialiserede bedrifter ofte savner, vil give flere fordele med hensyn til sædskifte m.m.

Samdrift til målenes indfrielse

En indfrielse helt eller delvis af de nævnte mål for fuldtidslandmanden kan bedst opnås ved at etablere den alsidige bedrift med flere beskæftigede. Fordelene ved at etablere den alsidige og arealtilpassede flermandsbedrift i stedet for den specialiserede énmandsbedrift er dels opnåelsen af en bedre harmoni mellem jord, mandskab og driftsledelse samt bygninger, maskiner og dyr og dels en arbejdsplads med gode muligheder for menneskers og dyrs trivsel. Herved forøges indtjeningen direkte fra landbrugsproduktionen væsentligt. Således kan der ved samdrift af nabogårde, der hver især har nogle disharmonier, opnås op til ca. 70.000 kr. mere pr. årsarbejder, dvs. ca. 50 pct. større indtjening (jf. figur 2). Årsagen skal søges i bl.a. større afgrødeudbytter og mindre forbrug af handelsgødning, maskiner og anden energi. De økonomiske fordele – ved større bedrifter, herunder jordareal – udtrykt ved lønningsevne pr. arbejdstime stiger år for år ifølge de årlige undersøgelser ved Statens jordbrugsøkonomiske Institut.

Figur 2 viser ydermere, at samdrift medfører en betydelig stabilisering af indkomsten pr. mand (årsarbejder) hen over årene. Således varierer den tæt omkring 200.000

kr. pr. årsarbejder over den viste tyve års periode.

Som allerede nævnt vil en hurtig løsning på de menneskelige, økonomiske og miljømæssige problemer ved etablering af alsidige flermandsbedrifter med enkeltmands-eje være økonomisk og politisk umulig. Årsagen til, at denne løsning er umulig, er en begrænset og utilstrækkelig egenkapital og de restriktive jordlove.

En umiddelbar vej til opnåelse af harmoniske flermandsbedrifter med alsidig produktion og derfor en mere menneskelig arbejdsplads med større og mere stabil indtjening vil være etablering af samdrift eller fællesdrift af nabogårde. Herved kan den individuelle ejendomsret bevares til jord og bygninger, der forpagtes til fællesdriften, som efterhånden overtager besætning og maskiner. Det forpligtende samarbejde sker bedst i et anpartsselskab, der skal sikre, at arbejdskraft, driftsledelse, areal og maskiner bliver tilstrækkelig og harmonisk for den samlede besætning og bygningsmasse for de inddragne landbrug. Et sådant driftsfællesskab inkluderer følgende:

- Driftsledelsen, der udøves af flere, således f.eks. én leder for henholdsvis marken + maskinparken, kvægholdet og svineholdet.
- Arbejdskraften, der omfatter alle medlemmer af fællesdriften og medhjælpere, som bor hos én af driftslederne. De enkelte medlemmer bor i eget stuehus tilhørende den individuelt ejede jord og bygningsmasse i øvrigt.
- Arealets optimale dyrkning med god udnyttelse af naturgødningen og effektiv beskyttelse af miljøet.
- Maskinparken, herunder edb-udstyr m.m. Omkostninger aftages på grund af mindre maskinpark pr. ha og dyreenhed.
- Pasningen af besætningerne, der også indtager eventuelle medhjælpere i »rotation« for bl.a. at gøre arbejdet mere afvekslende og lærerigt.

- Afløsningen i weekender, ferier og ved kursusdeltagelse m.m. samt under sygdom.
- Planlægningsmøder afpasset efter opgavernes karakter, dog højest ét ugentligt møde. Det enkelte medlem har klare kompetenceområder til sikring af ansvarsplacering og unødvendige diskussioner.

Formålsparagraf

Eksempel på formålsparagraffen i selskabets vedtægter er følgende:

- at drive landbrugsvirksomhed på grundlag af ejede og forpagtede landbrugsaktiver,
- at drive rationelt landbrug med bedst mulig udnyttelse af medlemmernes ressourcer,
- at opnå det bedst mulige økonomiske resultat under samtidig hensyntagen til en miljørigtig og etisk forsvarlig behandling af jord og dyr,
- at skabe en alsidig og harmonisk driftsenhed,
- at give den enkelte deltager mulighed for at arbejde med og have ansvar inden for sit interessefelt og
- at sikre deltagerne ordnede arbejdsforhold, fritid og ferie.

Driftsfællesskabet kan udøve al virksomhed, som er naturligt knyttet til landbrugserhvervet.

De juridiske aspekter ved etablering af et driftsfællesskab i anpartsselskabsform beskrives af Kirsten Sejlstrup i omstående artikel.

Budgeteksempel i samdrift

Tabel 1 viser et eksempel på budget for »X-strup Fællesdrift ApS«, der omfatter fem landbrug med produktion af smågrise, slagtesvin, mælk og kød samt salgs- og foderaf-

grøder. Hvert enkelt brug har nogle harmoniproblemer forud for driftsfællesskabet på grund af specialisering, manglende balance i arbejdskraft m.m.

Det skal bemærkes, at planteproduktionen er blevet betalt fuld produktionspris for grovfoderet til kvægholdet, hvorfor der bliver et større dækningsbidrag i planteproduktionen og et tilsvarende mindre i kvægproduktionen.

Den største post i selskabets kapacitetsomkostninger er a conto løn til de enkelte deltagere, som yder forskellig arbejdsind-

Tabel 1. Eksempel på budget for »X-strup Fællesdrift ApS«, 1.000 kr. i år 1.

Samlet areal	190 ha
Samlet dækningsbidrag	2.484
heraf:	
- planteproduktion	770
- kvægproduktion	825
- svineproduktion	819
- andet	70
Kapacitetsomk. i ApS	2.141
heraf:	
- løn a conto til mdl.	672
- jord, forpagtning	244
- bygninger, forpagtning	526
- inventar, forpagtning	353
- besætning, forpagtning	154
- beholdninger, forpagtning	20
- forsikringer, energi m.m.	132
- kassekreditrenter	40
Fordeling af »overskud«	343
1. Inventar	5
2. Konsolidering inkl. besætn.	50
3. Udbytte	30
4. Løn-bonus og feriepenge	218
5. Bygnings-bonus	40
I alt til 5 husstande eller bedrifter	2.257
heraf til:	
- Gård 1 (kvæg)	652
- Gård 2 (søer)	601
- Gård 3 (slagtesvin)	373
- Gård 4 (søer)	423
- Gård 5 (deltid)	208

sats i fællesdriften, således fra 600 (deltids-landmand) til ca. 2400 timer årligt.

Årsaflønningen bliver herved forskellig afhængig af årlig arbejdsindsats, der kan variere med alder, økonomiske forpligtelser m.m. Den samlede a conto løn er beregnet ud fra en forventet arbejdsindsats (inkl. møder, efteruddannelse etc.) på ca. 11.000 timer aflønnet til tariffen gældende hos medlemmer af Landbrugets arbejdsgiverforening. I dette konkrete eksempel ønskede de deltagende landmænd den samme a conto timeløn, men der kan også aftales individuel aflønning af en given indsats.

Selskabets betaling for forpagtning af den individuelt ejede jord beregnes ud fra de enkelte jordstykkers egnethed til dyrkning af vårbyg i et sundt sædskifte. For kurante, dvs. bl.a. rektangulære marker på mindst 4 ha, beregnes forpagtningsafgiften (F-afg.) ved følgende formel:

$$F\text{-afg. (hkg byg)} = 12,0 + 0,75 (x - 40),$$

hvor x = normalt vårbygudbytte i den pågældende mark. Afgiften i kroner fås ved at anvende kapitels-taksten for byg i de(n) pågældende amtskommune(r).

Forpagtningsafgiften på bygninger inkl. lagerfaciliteter ansættes også efter brugsværdien, dvs. at en højteknologisk og velegnet stald aflønnes væsentligt bedre end en ikke-rationel stald, fordi der i sidstnævnte medgår flere arbejdstimer til produktion af én enhed af f.eks. mælk, kalve-/oksekød, slagtesvin m.m. Denne afgift dækker også ejers/bortforpagterens vedligeholdelse, brandforsikring m.m. af produktionsbygninger.

Forpagtning af inventar (traktorer, maskiner, vogne m.m.) er kun aktuelt, såfremt der er skattemæssige problemer i at overdrage inventaret til ApS. Sådanne problemer er beskattede af genvundne afskrivninger (jf. artiklen af Herluf Post Pedersen om skattemæssige konsekvenser af selskabsdannelse).

Bortforpagtning af stambesætning til selskabet kan også være en aktuell løsning – også her bør de skattemæssige konsekvenser iagttages. Dette gælder også grovfoderbeholdningers placering i selskabets forpagtning af de individuelt ejede landbrug.

Handelsbesætning og beholdninger af salgsafgrøder m.m. overtages af selskabet til aktuell handelsværdi.

Deling af overskud

Når de respektive kapacitetsomkostninger er fradraget dækningsbidraget, fås et positivt beløb, såfremt selskabets alsidige produktion er gennemført på kvalificeret måde ved et godt samarbejde mellem de involverede landmænd. Dette beløb, »overskuddet«, kan anvendes på forskellig vis. I den konkrete situation, der ligger bag tabel 1 fandtes det mest hensigtsmæssigt at fordele »overskuddet« på de fem poster, der er nævnt i tabel 1. Den endelige fordeling aftales hvert år og afhænger også af overskuddets størrelse. I den viste situation afsættes et mindre beløb til investering i inventar samt 50.000 kr. til konsolidering over kassekredit og handelsbesætning.

Udbytte til anpartskapitalen på 300.000 kr. ansættes til 30.000 kr., medens løn-bonus, der højst udgør 20 pct. af a conto lønnen, og feriepenge udbetales med i alt 218.000 kr.

Den femte post bygnings-bonus kommer kun til udbetaling, såfremt der efter de 4 første yderligere er penge til fordeling. Denne bonus fordeles efter de fastsatte forpagtningsafgifter på produktionsbygningerne (stuehus og andet privat forpagtes ikke af selskabet).

Overskudsdelingen kan aftales individuelt på hvert selskabs årlige generalforsamling.

I tabel 1 forneden er anført det beløb, som hvert enkelt medlem (husstand) modtager fra fællesdriften. Dette beløb skal sammen med øvrige indtægter dække egne ren-

ter og kapacitetsomkostninger vedrørende fast ejendom samt privatforbrug og personlige skatter m.m.

Udfordringen

Harmoni imellem jord, maskiner og arbejdskraft på den ene side og besætning/produktionsmuligheder i bygninger på den anden side er så afgørende for at skabe et fremtidens landbrug for bedre trivsel og større indtjening, at den enkelte landmand må overveje at gå nye veje for at indfri familiens mål.

For 200 år siden blev stavnsbåndet ophævet, og udskiftningen fandt sted, og for 100 år siden blev andelsvirksomheder etableret, så hvorfor skulle landmændene i 1980'erne undlade at finde nye samarbejdsformer og undlade at udnytte de store kræfter og ressourcer i øvrigt, der findes i de enkelte landbrug. De enkelte landmandsfamilier har friheden til at tage de nødvendige skridt. Det er ikke en politisk beslutning.

Hvis nabolandmænd oparbejder en interesse for samarbejde og etablerer et driftsfællesskab for at skabe et harmonisk landbrug, så vil denne vej være den mest sikre til at ophæve »vor tids stavnsbånd«, som er landmandens binding til en alt for hård arbejdsplads uden arbejdskammerater, uden tilfredsstillende indtjening samt uden planlagt ferie og organiseret fritid m.m. (jf. efterfølgende artikler ved Edith Buchwald og Uffe Henneberg).

Som en konsekvens af de muligheder, der ligger i en etablering af samdrift af nabogårde, har Specialudvalget for Helårsforsøg med kvæg ved Statens Husdyrbrugsforsøg i 1986 besluttet at iværksætte forskningsprojektet »*Harmoni gennem samdrift*«. Dette udvalg består af repræsentanter for De danske Landboforeninger, Danske Husmandsforeninger, De danske Mejeriers Fællesorganisation og Kødbranchens Fællesråd samt

fem landbrugsministerielle forskningsinstitutioner (statsudvalg) og Landbrugets Rådgivningscenter. Den detaljerede beskrivelse af bl.a. organisation og samarbejdsaftale for aktuelle samdriftsformer vil blive publiceret, når indkøringen af de første forsøgsbrug er gennemført.

Den planlagte etablering af den første forsøgsenhed med formel organisation pr. 1.1.1988 måtte udskydes på grund af forsinket dispensation fra Landbrugsministeriet. Fællesdriftens/samdriftens talsmand og projektledelsen udsendte derfor i januar 1988 følgende pressemeddelelse:

»Samdrift-eksperimentet i Himmerland har, som det første her i landet, givet øget erfaring i samarbejde mellem naboer og givet fornyet styrke til samarbejde.

Samarbejdet vil derfor blive udvidet i 1988, men uden brug af en formel organisation.

Sidst på året vil de indhøstede erfaringer af det udvidede samarbejde give grundlaget for beslutning om fortsat udbygning af nabo-samarbejdet.

Statens forsøgsvirksomhed, støttet af landbrugets rådgivningstjeneste, arbejder videre på at etablere andre forsøgsenheder ud over landet« (citats slut).

Projektets mål er fortsat:

»At analysere og demonstrere virkningerne af udvidet samdrift på det teknisk-biologiske og økonomiske resultat samt på miljø- og samarbejdsforholdene/organisationen«.

En fortsættelse af det samlede projekt er ønskelig, fastslår Statens Husdyrbrugsforsøgs »Specialudvalg for Helårsforsøg med kvæg« den 16.3.1988.

Det skal derfor bemærkes, at nabolandmænd, der overvejer etablering af samdrift, evt. kun omkring markdriften (begynd i det små), kan henvende sig til f.eks. økonomikonsulenten med henblik på anmeldelse til at deltage i ovennævnte forskningsprojekt. Forskellige samarbejdsformer, der er så smidige som muligt og kræver mindst mulig ad-

Tabel 2. Nogle landmænds interesse i nabosamarbejde. Vesthimmerland, 1986.

		Samarbejde ønskes med:	
		Een nabo 32%	Flere naboer 21%
Alle landmænd (ca. 180)			
Selvstændige:	Under 30 år	29%	71%
	30-50 år	34%	25%
	Over 50 år	29%	8%

ministration og afhængighed af hinanden i det daglige, tilstræbes studeret, og fra forsøgsvirksomheden ydes der støtte i etableringsfasen (driftsanalyse m.m.) og til opfølgning m.m. de følgende ca. fem år.

Er der interesse for nye samarbejdsformer i landmandskredse? Svaret synes at være et ja, ud fra bl.a. resultatet i tabel 2 af en undersøgelse i en vesthimmerlandsk landmandsforsamling i 1986 efter en orientering om muligheder og begrænsninger i fællesdrift af nabogårde. Et tilsvarende resultat er fundet i en spørgeundersøgelse i en østjysk landboforening (jf. også artiklen »Driftsfællesskaber i fransk landbrug« ved Bo Degnbol Nielsen og Norup Studstrup).

Perspektiver

Følgende perspektiver eller konsekvenser er muligheder i et velfaalt/velorganiseret driftsfællesskab mellem nabogårde, der hver især er uharmoniske på et eller flere punkter, men har samarbejdsvillige ejere:

1. Etablering af flermandsbedriften giver mulighed for at komme ud af ensomheden og bundetheden og dermed åbne for bedre trivsel, der bidrager til bedre arbejdssituation og større arbejdsglæde.
2. Forbedrede ledelsesfunktioner kan op-

nås, således at viden erstatter produktionsmidler, og således at produktionen bliver mere stabil, også kvalitetsmæssigt.

3. Høj selvforsyningsgrad med foder og gødning giver mulighed for en særlig produktkvalitet og dermed bedre pris. Omkostningsreduktion er eventuelt også mulig.
4. Nye produktioner bliver lettere at etablere på grund af flere »frihedsgrader« til eksperimenter, f.eks. produktion af hør, elefantgræs etc.
5. Miljøproblemet for de belastede, specialiserede husdyrbedrifter løses driftsøkonomisk og samfundsmæssigt på en hensigtsmæssig måde. Nationaløkonomisk opnås derved forbedring med hensyn til miljø og økonomi m.m.
6. Bedre driftsresultat opnås, fordi harmoni fremkommer af nabogårde, der hver især er uharmoniske på forskellige punkter som følge af bl.a. specialisering.
7. Samdrift bevarer det individuelle selveje til jord og bygninger og kan også bidrage til lettelse af generationsskiftet.
8. Samdrift er både en økonomisk og menneskelig løsning på nogle af de største problemer, landbrug og samfund står overfor og vil stå overfor i fremtiden. Den til stadighed nødvendige tilpasning af produktionen bliver lettere at gennemføre.

Arbejds-mæssige virkninger af samdrift af nabogårde

Uffe Henneberg, cand. agro., Statens Husdyrbrugsforsøg

Indledning

Den teknologiske udvikling i landbruget går i retning af fortsat mere avancerede maskiner, som helt eller delvist er i stand til at erstatte menneskelig arbejdskraft. Udviklingen er samtidig gået i retning af mere specialiserede maskiner, som også er mere krævende at betjene og sidst men ikke mindst er meget kostbare såvel i anskaffelse som i drift. Denne kendsgerning indebærer, at specialmaskiner skal have et vist arealunderlag. Dermed bliver der færre muligheder for at anskaffe disse specialmaskiner for den enkelte landmand.

Betjeningen af specialmaskiner kræver også et dygtigt og veluddannet mandskab.

En mulig løsning på problemet omkring mekanisering og betjening af maskinerne med dertil hørende arbejdslettelse og mulighed for en slagkraftig indsats i de arbejdstunge perioder ville være et nært og forpligtende samarbejde naboer imellem.

Samarbejdsformer

Et struktureret og formaliseret samarbejde mellem en gruppe landmænd kræver en forståelse for samarbejde med de fordele og ulemper, det indebærer. Det bedste incitament til samarbejde vil være, at to eller flere parter hver især ser en fordel i samarbejdet.

Et egentligt økonomisk forpligtende samarbejde vil naturligt kunne afprøves gennem et indledende samarbejde omkring et praktisk stykke arbejde.

Starten vil naturligt være sæsonmæssige opgaver som:

- Ensilering.
- Korn- og roehøst.
- Specialafgrøde-bjærgning.

Specielt omkring ensilering er det væsentligt at kunne sætte en slagkraftig styrke ind, da ensileringsforløbet er meget afhængigt af vejrforhold og afdækning. Den optimale bemanning ved en ensilering vil være den, som i store træk sikrer, at der ingen flaskehalse opstår.

Køres der f.eks. med én finsnitter, vil transporttid og -afstand til ensileringspladsen være bestemmende for, hvor mange traktorer (inkl. fører) der skal medvirke til at udnytte snittekapaciteten. Da finsnitteren er den dyreste enhed i denne opgave, må kapaciteten på denne være udnyttet. Det er derfor let at forestille sig 2-3 eller 4 naboer samarbejde omkring ensilering. Dette samarbejde kan da, afhængigt af forholdene, bestå af:

- Maskinsamkøring.
- Arbejdskraft.

Maskinsamkøringen vil være den situation, hvor der ensileres hos landmand a og landmændene b, c og evt. d møder med traktor og vogn for transport af grønmassen, og da landmand a har en mindre kvægbedrift, lejer han maskinstationen til finsnitning og påtager sig selv sammentrykning af grønmassen med en traktor.

Såfremt b og c også var kvægbrugere, kunne ensilering derefter foregå hos disse. Da alsidigheden blandt samarbejdende landmænd må tilstræbes i så stor udstrækning som muligt, vil det være en fordel, om b og c er planteavlere uden kvægbesætning. Derved bliver tidsrummet for spidsbelastningen mindre, hvilket giver en mere jævn arbejdsprofil.

Samarbejdet kunne også bestå i, at b og c stillede arbejdskraft til rådighed og derefter betjente landmand a's maskiner, mod at landmand a før eller efterfølgende stillede sine maskiner til rådighed for ensileringen hos b og c.

Tilrettelæggelsen af arbejdet vil i det her beskrevne eksempel være afgørende for det opnåede resultat. Da samarbejdet skal koordineres, kan mangel på samme medføre for dårlig kapacitetsudnyttelse. Derved opnås der for dårligt et samarbejdsresultat, og fordelene ved samarbejdet forsvinder, såfremt tilrettelæggelsen ikke er præcis og gennemført.

Arbejdsprofil

Såning og høstning af såvel handels- som grovfoderafgrøder medfører i de fleste landbrug en ujævn arbejdsprofil. I det enkelte landbrug kan der gøres bestræbelser på at få så jævn en arbejdsprofil som muligt. Et samarbejde mellem to eller flere landbrug, som har forskelligt speciale, giver imidlertid mulighed for at udjævne arbejdsprofilen, såfremt der tages hensyn hertil i afgrødevalget. Et vigtigt led i samarbejdet er også at forstå samarbejdspartnerens arbejdsområder. Forståelsen kræver ikke blot indsigt i gennemførelsen af arbejdsopgaven, men også aktiv medvirken i at opnå det bedste resultat for samarbejdspartnerne.

Det bedste udbytte af et samarbejde vil naturligt være, hvor de samarbejdende supplerer hinanden, dvs. hvor der hos én af de samarbejdende er overskud/ressourcer, som

ikke udnyttes, men som hensigtsmæssigt passer ind hos en af de øvrige samarbejdspartnere. Modellen for hvorledes arbejdsopgaverne omkring driften af to, tre eller flere landbrug kan etableres, vil være afhængig af de naturgivne betingelser, herunder afstand og forskelligartetheden i driftsformen. Fordelene ved at udføre et stykke praktisk arbejde i fællesskab giver også mulighed for at støtte hinanden i de beslutninger, som nødvendigvis må udøves i gennemførelsen af et stykke arbejde. Der er selvfølgelig flere forskellige måder at udføre et stykke arbejde på, men slutresultatet er mange gange afhængigt af en lille detalje undervejs. Betydningen af at få gjort det rigtige er måske ikke klar for den enkelte, men netop omgang med og inspiration af naboer/kolleger vil være med til at »løfte« den enkelte. Denne indirekte påvirkning er ikke målelig, men skal komme til udtryk ved, at den enkelte føler lettelse og større tilfredshed i hverdagen.

Et eksempel kunne være fremgangsmåden ved ensilering. Der er adskillige eksempler på, at tabet/svindet er for stort på grund af for stort randtab og områder med råd. Nogle driftsledere konstaterer hvert år dette. En gruppe af disse vil efterhånden betragte dette som en naturlov, medens en anden gruppe tager konsekvensen og ophører med ensilering. Begge grupper kunne måske med en enkel og simpel indsats af en tredje nabo lære de grundlæggende regler for afdækning og dermed opnå succes med kvaliteten af ensilagen. Dermed har samarbejdet haft en positiv indflydelse på driftsresultatet, og dette kan føre over i en positiv og selvforstærkende proces.

Mekanisering

Maskinernes indtog som afløsning for manuelt arbejde i landbruget kræver løbende en tilpasning. I den enkelte bedrift må der ske en tilpasning mellem den til rådighed væ-

rende arbejdskraft, maskinkapaciteten og produktionsomfanget.

Investeringer i maskiner, som får en for lille kapacitetsudnyttelse, og som samtidig ikke erstatter eller fuldt ud kan bidrage til den ønskede arbejdslettelse, vil være en uheldig økonomisk disposition. Omvendt vil undladelse af investering betyde en urimelig stor arbejdsbyrde, såfremt medhjælp ikke er til rådighed. Problemet kan måske i nogle situationer afhjælpes ved at benytte maskinstation, men en up-to-date maskinpark med en god kapacitetsudnyttelse vil være lettere at opnå desto større arealunderlag, der indgår. Derved vil der være store perspektiver i at lade et arbejdsfællesskab tage udgangspunkt i fælles udnyttelse af maskiner. Fordelen ved maskinfællesskaber vil være størst, hvor maskinen indgår som en del af en arbejdsopgave, f.eks. en roeoptager. Denne kræver f.eks. én til to vogne for frakørsel af roer afhængigt af afstand, og måske også samtidig grønthøster og tipvogn for aftopning. Såfremt der samtidig er stor transport med roetoppen, og der også skal iblandes halm, vil dette også kræve en til to mand ekstra. Netop derfor undlades halmiblanding af mange, hvilket også er forståeligt, idet kapaciteten med aftopningen bliver for lille. Fra 1990 vil miljøreglerne imidlertid kræve, at der intet saftafløb er fra ensileret roetop. Nævnte eksempel skal illustrere, hvorledes udviklingen peger i retning af et mere integreret samarbejde omkring høst/bjærgning m.m. i landbruget.

Direkte og indirekte økonomisk virkning

Et snævert og forpligtende samarbejde vil have sin pris, dvs. den enkelte må yde en præstation, men kan til gengæld forvente at få en modydelse. En stor del af denne »ydelsesudveksling« vil være svær at opgøre. Den inspiration, der opnås ved at løse en opgave i fællesskab, og som påvirker præstationen i det øvrige arbejde, kan således indirekte tilskrives fællesskabet, og samarbejdet giver måske også tryghed på andre områder. Det vil f.eks. for mange give tryghed, at andre har kendskab til og kan påtage sig en opgave under fravær (sygdom, ferie m.m.). Den direkte økonomiske virkning er også tilpasningen af maskinparken. Denne tilpasning vil dog først efter en årrække slå igennem, idet der først skal ske en delvis nedslidning/forældelse af det eksisterende på de enkelte gårde, inden udskiftning kan finde sted til fordel for nyt og bedre maskineri.

Afsluttende skal det anføres, at der på det arbejdsmæssige i kombination med maskin anvendelsen vil være store fordele at opnå ved et integreret samarbejde nabogårde imellem. Det er dog en væsentlig forudsætning, at samarbejdsgrundlaget er i orden, dvs. evne og vilje til samarbejde, og at nabogårdene supplerer hinanden, så der opstår en harmonisk driftsenhed.

Samarbejds- og medmenneskelige forhold i driftsfællesskaber

Edith Buchwald, cand. agro., Statens Husdyrbrugsforsøg

Indledning

»Katastrofe-alarm i dansk landbrug«, »Kriseramte landmænd« og »Gældssanering« er udtryk, som næsten dagligt forekommer i dagspressen. Hvorfor har landbruget og landmanden det ikke godt i dag? Erhvervets udøvere er så fagligt dygtige, som de aldrig har været før, høstudbytterne, mælkeydelser og antal grise pr. årsso er stadig stigende. De fleste vil nok mene, at det skyldes manglende indtjening på grund af faldende priser på produkter, produktionsbegrænsning, miljøkrav m.v. Det er kun en del af forklaringen.

Artikler i Landsbladet af Elsebeth Gerner Nielsen »Landbrugets krise er ikke kun af økonomisk karakter« og Else Marie Boyhus »Den åndelige kondi hos bonden har det skidt« samt Morten Arnfreds film »Der er et yndigt land« beskriver tydeligt *de sociale og kulturelle problemer*, som kommer mere og mere til udtryk.

Essensen af disse artikler og filmen er: at landmanden er meget fagligt dygtig, han har gjort sig fri, han bestemmer selv suverænt, f.eks. hvilke produktionsgrene hans bedrift skal omfatte, hvilke investeringer han vil foretage osv., men han har ingen at rådføre sig med i det daglige. Ingen at opmuntres af og ingen at modtage kritik fra. I situationer, hvor det »går ned ad bakke«, hvor det økonomisk ikke kan hænge sammen, og tvangsauktionen truer, har han ikke altid tilstrækkelig psykisk styrke til at bære det store ansvar, som han føler, hviler på ham alene. Det kan få ulykkelige konsekvenser for både landmanden og hans familie. Han kan

have en følelse af at stå alene, føle sig fremmedgjort over for familie og det øvrige samfund, føle sig mindreværdig og ydmyget.

Den stadigt stigende effektivitet, som mange i 70'erne troede kunne løse alle problemer, økonomiske såvel som andre, har vist sig ikke at slå til.

Landmanden er blevet en ensom, bundet, hårdtarbejdende, lavtlønnet og i nogle tilfælde bitter mand m/k, som ikke har tid og måske heller ikke lyst til at kommunikere med det omgivende samfund.

Mange er efterhånden blevet opmærksomme på og har erkendt problemet. Nu må der blot findes en løsning, så det igen bliver attraktivt at være landmand.

Ideer i driftsfællesskabet

En mulig løsning på landmandens og landmandsfamiliens problemer kan være et driftsfællesskab mellem nabogårde. De økonomiske og arbejdsmæssige virkninger er behandlet i andre artikler, så her skal kun fokuseres på de samarbejds- og medmenneskelige forhold. Ideen i driftsfællesskabet er, at gruppens ressourcer skal udnyttes bedst muligt, så der herigennem opnås en samarbejdseffekt, samtidig med at hver enkelt landmand og hvert enkelt landbrug bevarer en høj grad af selvstændighed. På det samarbejds- og medmenneskelige område er de ressourcer, der kan udnyttes, mindre håndgribelige end f.eks. når det drejer sig om bedre udnyttelse af naturgødning og maskiner.

En landbrugsbedrift er trods specialise-

ring en forretning, hvor mange forskellige funktioner skal varetages. Den enkelte landmand er ikke og kan ikke være ekspert på alle områder. Desuden interesserer alle arbejdsopgaverne ham måske ikke lige meget. Det kan f.eks. være kvægbrugeren, som går op i sine køer og sin stald og er virkelig dygtig på det område, medens markarbejdet af ham betragtes som et nødvendigt onde, som han, hvis det var muligt, godt kunne undvære. Eller der kan være landmanden, som er den perfekte indkøbschef, der forstår at forhandle sig frem til en fordelagtig pris på foderstoffer, gødning m.v., men som ikke har flair og interesse for at betjene og reparere maskiner.

I en fællesdrift vil den enkeltes evner langt lettere kunne udnyttes, og den enkeltes interesser vil i højere grad kunne tilgodeses. Det vil formodentlig give en økonomisk gevinst, men det vil i høj grad give bedre trivsel i arbejdet, at hver enkelt får mulighed for at beskæftige sig med det, som vedkommende interesserer sig for og er dygtig til.

I dag skal der investeres betydelige beløb i produktionen, før den giver afkast. Det kan måske især af den unge nyetablerede landmand føles som en stor byrde, at han står alene med ansvaret for, at produktionen lykkes. I fællesdriften uddelegeres ansvaret på områder, f.eks. driftsgrene.

Den enkelte kan således stadig se resultatet af at gøre en ekstra indsats, men går det et år mindre godt, kan det måske opvejes af bedre resultater i de øvrige driftsgrene, og dermed vil det ikke få samme økonomiske betydning.

I det daglige vil landmanden have en høj grad af dispositionsfrihed inden for de rammer, som bliver fastlagt af fællesdriften. Som en forbedring i forhold til det nuværende vil han få mulighed for at diskutere sine dispositioner med kolleger, der vil bestrebe sig på at finde den bedst mulige løsning, da det vedrører den bedrift, de i fællesskab er økonomisk og moralsk ansvarlige for. Han kan diskutere resultater og have

nogen at glæde sig sammen med, hvis det går godt, ligeledes nogen at ærgre sig sammen med, hvis det går skidt.

De kan udveksle erfaringer og derved høste både økonomiske og andre fordele. Der bliver flere om at få gode ideer og flere til at føre ideerne ud i livet.

Desuden vil landmanden få mulighed for i ferier, på fridage og ved deltagelse i kurser at blive afløst af en af de øvrige fællesdriftsdeltagere, som fra det daglige samarbejde er godt orienteret på det område, hvor der er behov for afløsning. Ligeledes vil der i sygdomstilfælde være en suppleant.

Fordele og ulemper i driftsfællesskabet

Det største problem for driftsfællesskaber p.t. er, at det er en utraditionel driftsform. De fleste har en naturlig skepsis over for det, som er nyt, ikke mindst i landbrugserhvervet, hvor der er gamle, stolte traditioner for »100 pct.-selvejet« og for den suveræne selvbestemmelsesret. Der er også tradition for, at hver enkelt klarer sine egne problemer, der diskuteres ikke økonomi og følelser med naboen. Det er en sund indstilling at ville klare egne problemer selv, men det er måske ikke altid den mest effektive metode.

Det er landmandens natur at være meget hjælpsom og ordholdende over for naboer. Landmænd vil gerne, og praktiserer så vidt det er muligt, at række hinanden en hjælpende hånd i kritiske situationer, som f.eks. pasning af besætning i sygdomstilfælde, hjælp til en vanskelig høst og lign. Det er dog efterhånden blevet vanskeligere at yde disse nabotjenester som følge af arbejdskraftmangel i landbruget.

Der findes de fleste steder et godt nabo-skab, som landmændene er bange for at sætte over styr ved et mere forpligtende samarbejde. Det kan være frygt for ikke at kunne opfylde sin del af aftalen og proble-

met med, om alle nu kommer til at nyde og yde i det rette forhold.

I en fællesdrift vil den enkeltes handlefrihed i en vis grad blive indskrænket. Landmanden kan ikke suverænt bestemme f.eks. hvilke afgrøder, der skal vokse på egne marker, hvilke produktionsgrene fællesdriften skal omfatte og lign., men må med de øvrige deltagere diskutere sig frem til, hvad der vil være mest fordelagtigt.

Diskussionen vil have en positiv værdi, idet problemerne bliver belyst fra forskellige synsvinkler, og resultatet dermed forhåbentlig bedre. Diskussionen har også negative sider, derved at det undertiden tager tid at diskutere sig frem til en løsning, som alle kan acceptere. Fremskaffelse af relevante oplysninger i de konkrete sager samt træning i mødedisciplin, formuleringsevne og argumentation kan dog fremme beslutningsprocessen.

Hvordan startes

Forudsætningen for at etablere en fællesdrift er, at landmændene gøres bekendt med ideen og de muligheder, der ligger i driftsfællesskabet. I 1986 blev der holdt enkelte orienteringsmøder, og fællesdrift har været omtalt i dags- og fagpresse.

Et mere indgående kendskab til fællesdrift kan erhverves ved f.eks. studiekredsarbejde, hvor de enkelte emner kan tages op til en grundigere behandling. I studiekredsen kan samarbejdspartnere evt. findes.

Det er en forudsætning for et godt driftsfællesskab, at samarbejdspartnerne ligner een selv med hensyn til grundholdning. F.eks. vil en industrilandmand og en landmand, der er overbevist om, at økologisk landbrug er det rigtige, ikke arbejde godt sammen. Et frygteligt rodehoved og en perfektionist vil heller ikke kunne etablere et godt samarbejde.

Populært sagt: »Kemien« skal passe sammen. Det er ikke alle, som kender naboerne

godt, men de fleste har sikkert en fornemmelse af, om de sympatiserer med de principper, som naboen anvender i sin bedrift.

Etablering af en fællesdrift kræver en aktiv indsats fra de potentielle deltagere. Forud for etablering bør der holdes en række møder, hvor juridiske, økonomiske og praktiske spørgsmål afklares. Er det praktisk muligt, og hvilke fordele er der i den pågældende kombination af ejendomme? Det vil afhænge af f.eks. afstand mellem ejendommene, om der er disharmonier med hensyn til besætningens størrelse/jordtilliggende, maskinpark/jordtilliggende, arbejdskraft til rådighed/arbejde osv.

Desuden er det meget vigtigt at få afklaret, om samarbejdet kan praktiseres, eller der er barrierer af psykologisk karakter eller barrierer, som skyldes tradition. Måske kan barriererne fjernes, hvis man er opmærksom på dem og arbejder med at få dem nedbrudt.

Derfor er det af stor betydning, at hver enkelt deltager er bevidst om sine holdninger og gør sig klart, hvilke forventninger han/hun har til fællesdriften. Man kan ikke bestemme at ville ændre holdning fra dag til dag, og bliver forventningerne ikke indfriet, er det lettere at finde forståelse for skuffelsen hos de øvrige, hvis de på forhånd er bekendt med forventningerne. Det er derfor vigtigt at være åben og ærlig over for de øvrige deltagere angående egne holdninger og forventninger.

Det vil være nødvendigt at opstille en formålsparagraf for fællesdriften eller hensigtsserklæring med samarbejdet og få diskuteret den igennem, således at ingen er i tvivl om, hvilket mål fællesdriften arbejder hen imod. Der kan være mål som f.eks. bedre økonomi, bedre arbejdsvilkår, større social tryghed og kulturelle mål som bevarelse af landsbysamfundet. I de tilfælde, hvor en fællesdrift har flere mål, må deltagerne være enige om en prioritering af målene, og ligeledes på hvilke betingelser målet eller målene opnås.

I dag varetager den enkelte landmand eller landmandsfamilie alle de funktioner, som skal udføres på ejenommen. Arbejdet bliver organiseret og prioriteret inden for bedriften. Ved fællesdrift er det nødvendigt at betragte de deltagende ejendomme som een produktionsenhed, inden for hvilken organisering og prioritering må foretages. Det er derfor nødvendigt med en vis bevægelighed, således at de arbejdsopgaver, som det er vigtigt at få udført på et givet tidspunkt, bliver udført uafhængigt af, om det er på egen ejendom eller på en anden ejendom i fællesdriften.

Det vil også være nødvendigt med en opdeling af tiden i arbejdstid og fritid. Som det er i dag, betragter de fleste landmænd alle de gøremål, der er i en landbrugsbedrift, som et hele. Landmanden skelner ikke imellem, om han udfører vedligeholdelsesarbejde på driftsbygninger eller stuehus, luger omkring stalden eller i haven etc. Af hensyn til en retfærdig aflønning vil det være nødvendigt med en oversigt over, hvor meget tid de enkelte deltagere anvender i fællesdriften.

Det er ikke givet, at de rette betingelser for et driftsfællesskab efter dansk eller

fransk model findes alle steder i Danmark. Desuden kræver det omfattende driftsfællesskab et stærkt tillidsforhold samarbejdspartnerne imellem og tolerance. Et driftsfællesskab kan og bør måske indledes med, at nabolandmænd samarbejder på et afgrænset område. Ved opnåelse af positive erfaringer ved et sådant samarbejde kan dette trinvis udvides til et egentligt driftsfællesskab, hvori den største samarbejdseffekt og sociale trykthed opnås.

Afslutning

Et driftsfællesskab vil sikkert ikke løse alle landmandens og landmandsfamiliens problemer. Eller der vil opstå nye. Men noget af det, som karakteriserer landmanden i dag, vil ændres. Han vil ikke stå alene med de driftsmæssige problemer, han vil ikke være ensom og bundet, og med en bedre udnyttelse af ressourcerne vil det økonomiske resultat forbedres. Disse ting vil i forening betyde en større trivsel og forhåbentlig mere tid, overskud og lyst til at interessere sig for andet end landbrug.

Juridiske aspekter ved etablering af et driftsfællesskab i anpartsselskabsform

Kirsten Sejlstrup, cand. jur., Landskontoret for Landboret

1. Indledning

Denne artikel tager udgangspunkt i, at deltagerne vælger at etablere et driftsfællesskab i anpartsselskabsform, men uanset hvilken juridisk samarbejdsform, der vælges, vil etableringen give anledning til mange overvejelser – overvejelser, der vil være præget af, at nugældende lovgivning ikke specielt er møntet på en driftsfællesskabssituation.

Indledningsvis skal deltagerne først og fremmest fastlægge formål og omfang af driftsfællesskabet. Deltagerne må tage udgangspunkt i *den* virksomhed de ønsker at drive, definere hvordan dagligdags og overordnede beslutninger skal træffes. Først derefter kan valg af juridisk samarbejdsform/selskabstype finde sted.

Dette valg kan tillige være præget af andre hensyn så som ønske om begrænset hæftelse, lettest mulige ind- og udtrædelsesmuligheder, kapitaltilvejebringelse, skattemæssige hensyn m.m. Det bemærkes i denne forbindelse, at de skattemæssige virkninger af fællesdrift i anpartsselskabsform er belyst i en anden artikel i denne artikelserie om driftsfællesskaber.

Baggrunden for netop at vælge anpartsselskabet som juridisk samarbejdsform frem for én af de andre kendte selskabsformer, herunder interessentskabet, er et ønske om begrænset hæftelse og en konstruktion hvor ind- og udtræden vil være rimelig ukompliceret. Dernæst er anpartsselskabet i forhold til aktieselskabet enklere i krav til ledelse, regnskabsaflæggelse m.m.. Dermed ikke være sagt at anpartsselskabet er den ideelle ramme i enhver henseende, men valget in-

debærer også et ønske om at belyse aspekter ved at etablere et driftsfællesskab i anpartsselskabsform.

Driftsfællesskabet, som der refereres til i det følgende, er tænkt som et driftsfællesskab mellem flere individuelt ejede landbrugsejendomme, hvor anpartsselskabet forpagter jord og bygninger, og således at maskiner, besætninger og beholdninger sælges til anpartsselskabet.

2. Anpartsselskabet

Erhvervsdrivende anpartsselskaber reguleres af lov om anpartsselskaber – nu lovbekendtgørelse nr. 434 af 18. juli 1988.

Loven indeholder bl.a. bestemmelser om anpartsselskabets stiftelse, ledelse, generalforsamling, revision, udbyttedeling og opløsning.

Et anpartsselskab er et selskab med begrænset ansvar. Ingen af anpartshaverne hæfter personligt for selskabets forpligtelser. Den enkelte anpartshaver hæfter kun med den indskudte kapital, og selskabets kreditorer kan alene søge fyldestgørelse i selskabsformuen.

Et anpartsselskab kan oprettes af en eller flere stiftere (fysiske eller juridiske personer). Stifterne skal underskrive et stiftelsesdokument, der skal indeholde selskabets vedtægter, nærmere i loven angivne oplysninger samt tegne indskudskapitalen. Hele indskudskapitalen skal tegnes af stiftere.

Som indskud kan benyttes ethvert aktiv, der har en økonomisk værdi i almindelig handel. Der sondres mellem indskud af kon-

tanter og indskud af andre værdier end kon-
tanter (apportejendom).

Et anpartsselskab ledes af en direktion
bestående af en eller flere direktører. Ved
anpartsselskaber med en anpartskapital på
kr. 300.000, – eller derover stilles der tillige
krav om en bestyrelse på mindst tre med-
lemmer. Generalforsamlingen er selskabets
øverste myndighed.

Loven fastlægger nærmere det indbyrdes
forhold mellem direktion og bestyrelse, og
ifølge loven varetager direktionen den dag-
lige ledelse af selskabet.

3. Landbrugsloven

Den nugældende landbrugslov, lovbekendtgørelse nr. 424 af 1. juli 1986, trådte i kraft den 15. juli 1986. Lovens bestemmelser om landbrugsejendommens drift og erhvervelse fastslår dels kravet om, at en landbrugsejendom skal opretholdes som et selvstændigt brug (dvs. drives selvstændigt), dels det generelle sigte om at bevare selvejet som den fremherskende ejerform og modvirke en for stor koncentration af ejendomsretten.

Samtidig åbner lovens bestemmelser om samdrift og forpagtning mulighed for en vis strukturtilpasning.

Reglerne om samdrift forudsætter dog, at de ejendomme, der indgår i samdriften, ejes og/eller forpagtes af den samme fysiske person (i modsætning til et selskab, en forening m.m.). Tilsvarende er udgangspunktet for reglerne om forpagtning, at forpagtning sker til en fysisk person. Uden tilladelse fra landbrugsministeren kan selskaber kun indgå aftale om leje af avlsbygninger og/eller beboelsesbygninger.

Samdrift er tilladt af op til 5 landbrugsejendomme, forudsat at arealet af de sam-drevne jorder ikke overstiger 100 ha (ingen arealgrænse ved samdrift af 2 ejendomme og forudsat at vejafstandene mellem ejendommenes jorder ikke overstiger 5 km.

Dernæst fremgår det af landbrugsloven, at et selskab kun med tilladelse og kun i særlige tilfælde kan erhverve adkomst på en landbrugsejendom.

Etablering af et driftsfællesskab vil således i større eller mindre omfang kræve dispensation fra bestemmelser i landbrugsloven.

Her tænkes specielt på de førnævnte regler om samdrift og forpagtning, men den enkelte deltager skal også påse, at deltagelsen i driftsfællesskabet ikke er i strid med de vilkår, under hvilke den pågældende har erhvervet sin landbrugsejendom, som f.eks. kravet om egen drift. Kravet om egen drift indebærer bl.a., at landbrugsejendommen ikke må bortforpagtes i de første 8 år efter erhvervelsen.

Dispensationspraksis på området er yderst sparsom (skribenten er kun bekendt med 1 tilfælde). I hvilket omfang dispensation kan forventes, er vanskeligt at spå om, men kan forventes givet til de bedrifter, der inddrages i projekter »Harmoni gennem samdrift« ved Statens Husdyrbrugsforsøg m.fl.

Som landbrugsloven er formuleret i dag, indeholder den umiddelbart kun mulighed for at ejendomme kan drives i fællesskab (bortset fra lovlig samdrift), såfremt der er tale om en sammenslutning godkendt af landbrugsministeren i overensstemmelse med regler fastsat af EF.

Der tænkes her på rådsdirektiv 72/159/EØF om støtte til modernisering af jordbrugsdrifter, der omhandler egentlige produktionsfællesskaber.

En betingelse for godkendelse vil være, at de i lov nr. 198 af 9. april 1986 om støtte til forbedring af strukturen og effektiviteten i jordbruget (forbedringsloven) §§ 2 og 3 indeholdte krav kan opfyldes for hver enkelt af bedrifterne.

Godkendelse vil endvidere være betinget af, at der som nævnt i § 17 i bekendtgørelse nr. 121 af 13.3.1987 om støtte til forbedring af strukturen og effektiviteten i jordbruget

er indgdet en tilfredsstillende aftale mellem ejerne om den fælles drift og benyttelse.

Det fremgår nærmere, at »sammenslutningens retlige form skal være det personligt ansvarlige interessentskab, en forening, der er oprettet på andelsbasis eller lignende...«, og at sammenslutningen skal drives for deltagerens regning og risiko uden nogen ansvarsbegrænsning.

Ud fra ordlyden indebærer dette ikke mulighed for, at en sådan sammenslutning kan etablere sig i selskabsform med begrænset hæftelse.

I praksis har bestemmelsen i landbrugsloven om fællesdrift ikke været anvendt.

4. Dokumenter Indledning

Mellem deltagerne i driftsfællesskabet skal der udarbejdes en skriftlig aftale, der regulerer alle væsentlige forhold i samarbejdet.

Etableres driftsfællesskabet som et anpartsselskab, skal der i.h.t. Lov om anpartsselskaber udarbejdes et sæt vedtægter med et vist minimumsindhold.

Vedtægterne udgør sammen med lovgivningen retsgrundlaget for selskabets eksistens og virksomhed. De regulerer det indbyrdes forhold mellem selskabsdeltagerne samt en række retsforhold mellem selskabet og omverdenen.

Det enkleste ville være i vedtægterne at medtage bestemmelser om samtlige de forhold, som deltagerne ønsker reguleret, men i praksis suppleres vedtægter ofte af en overenskomst – en anpartshaveroverenskomst – mellem anpartshavere.

Vedtægterne skal anmeldes til Erhvervs- og Selskabsstyrelsen (tidligere Aktieselskabsregisteret), og enhver senere ændring i vedtægterne skal ligeledes anmeldes. Dertil kommer bl.a., at vedtægter er offentligt tilgængelige.

Det kan således være hensigtsmæssigt for

deltagerne at udfærdige et aftaledokument ved siden af vedtægterne, således at visse ændringer kan aftales, uden at der hver gang skal ske anmeldelse.

Det må dog samtidig fremhæves, at anpartshaveroverenskomsten retsligt er at betragte som et underliggende dokument i forhold til vedtægterne. Anpartshaveroverenskomsten binder kun dem, der har tiltrådt den. En godtroende anpartserhverver eller udlægssøgende kreditor vil ikke være bundet, ligesom anpartshaveroverenskomstens retlige gennemslagskraft overfor selskabet (ledelse og generalforsamling) er usikker.

Deltagerne må derfor nøje ud fra netop deres situation og deres behov afgøre, om der ved siden af vedtægterne ønskes udarbejdet en anpartshaveroverenskomst, og i bekræftende fald påse, at der ikke opstår indholdsmæssige uoverensstemmelser mellem vedtægter og anpartshaveroverenskomst.

Driftsfællesskabet i det følgende forudsætter, at samtlige deltagere er anpartshavere, at anpartsbesiddelse forudsætter deltagelse i driftsfællesskabet, og at samtlige anpartshavere udgør bestyrelsen. Der vil dermed være skabt identitet mellem personkredsen af anpartshavere, bestyrelsen og generalforsamlingen. Selskabets direktør forudsættes udnævnt blandt anpartshaverne og vil dermed automatisk være medlem af bestyrelsen.

Driftsfællesskabet har endvidere valgt at udarbejde både vedtægter og anpartshaveroverenskomst (i det følgende kaldet samarbejdsaftale), hvilket er sket ud fra den betragtning, at der er tale om et snævert samarbejde mellem en begrænset personkreds, hvor personkredsen er sammenfaldende i de beslutningsdygtige organer, og hvor der i samarbejdsaftalen vil indgå mange detaljerede bestemmelser, som der kan være behov for med mellemrum at ændre, herunder ændringer af forbigående karakter. Overdragelsen af anparter vil forudsætte samtykke fra selskabet, således at samtykke kan be-

tinges af, at erhververen tiltræder samarbejdsaftalen.

Som et led i Landbrugsministeriets behandling af en ansøgning om etablering af et driftsfællesskab vil indholdet af vedtægter og samarbejdsaftale blive vurderet, og det må forventes, at en tilladelse vil være betinget af, at ændring af deltagerkredsen (kredsen af anpartshavere), af selskabets vedtægter eller af samarbejdsaftalen godkendes af ministeriet. Dette var således tilfældet for et driftsfællesskab i projekt »Harmoni gennem samdrift«.

Der vil i det følgende være foretaget en opdeling af bestemmelser, der bør indgå i henholdsvis et sæt vedtægter og en samarbejdsaftale, men opdelingen skal alene ses som en mulig opdeling. Det kan i denne forbindelse nævnes, at der på Landbrugets Rådgivningscenter er udarbejdet forslag til vedtægter for et driftsfællesskab i anpartsselskabsform samt forslag til en samarbejdsaftale. Begge dokumenter er udarbejdet med baggrund i en given situation og hviler dermed på bestemte forudsætninger.

Vedtægter

Selskabets formål skal angives konkretiseret og afgrænset i forhold til landbrugsvirksomhed. Selskabets formål kan være, på grundlag af ejede og forpagtede landbrugsaktiver, at drive landbrugsvirksomhed af enhver art samt dermed naturligt knyttet virksomhed. Mere uddybende formålsbestemmelser kan tilføjes her eller i samarbejdsaftalen.

Der må medtages detaljerede bestemmelser, der fastlægger betingelserne for at besidde, overdrage eller erhverve anparter.

Anpartsbesiddelse må forudsætte deltagelse i driftsfællesskabet, enten aktivt eller som ejer af én af de til driftsfællesskabet tilknyttede landbrugsejendomme, samt at anpartshaveren er bosiddende på én af disse ejendomme.

Idet der er tale om et meget nært samar-

bejde mellem deltagerne, vil det være naturligt som udgangspunkt at kræve, at overdragelse af anparter kræver samtykke fra samtlige øvrige anpartshavere, men således at dette modsvares af en købepligt for de øvrige i tilfælde af, at samtykke nægtes. Tilsvarende må udvidelse af anpartshaverkredsen forudsætte samtykke fra de øvrige.

Selskabets bestyrelse består af samtlige deltagere i driftsfællesskabet og dermed af samtlige anpartshavere. Der vil derved være skabt identitet mellem den personkreds, der træffer beslutninger i bestyrelsen og på generalforsamlingen. Selskabets direktør udnævnes blandt anpartshaverne.

Stemmeretten skal fastlægges, og ejer anpartshaverne lige stor anpartskapital, vil hver anpartshaver dermed have lige mange stemmer. Ved kapitalforskelle kan det bestemmes, at hver anpartshaver har én stemme.

Samarbejdsaftale

Samarbejdsaftalen fastsætter ikrafttrædelsesdatoen for samarbejdet, en eventuelt uopsigelsesperiode samt på hvilke vilkår samarbejdet i øvrigt kan bringes til ophør af den enkelte deltager eller fra selskabets side, ved opsigelse med aftalt varsel, i tilfælde af vedvarende sygdom, misligholdelse m.m.

Udtræden må nødvendigvis være knyttet sammen med en pligt til for den udtrædende part at afhænde sine anparter.

Samarbejdsaftalen må nærmere beskrive, hvad driftsfællesskabet skal omfatte, hvilke ejendomme der indgår og i hvilket omfang. Med hensyn til maskiner, besætninger og beholdninger vil det være mest hensigtsmæssigt at oprette særskilte skriftlige aftaler om overdragelse heraf til selskabet. Desuden oprettes der særskilte forpagtningskontrakter, men herom nærmere nedenfor.

Arbejdsgaverne i driftsfællesskabet skal beskrives og fordeles på deltagerne, li-

gesom retningslinierne for aflønning, ferie og fridage skal aftales.

I den daglige drift har den enkelte deltager ret og pligt til at træffe sædvanlige dispositioner indenfor dennes ansvars- og arbejdsområde, dog således at ingen overordnede dispositioner kan træffes uden de øvrige deltagers samtykke.

Det vil være praktisk at aftale faste møder ugentligt og månedligt samt de emner, der altid bør behandles på sådanne fælles møder.

Skal overskuddet fordeles anderledes end efter anpartsbesiddelse, skal retningslinierne herfor nøje beskrives.

Alt i alt bør samarbejdsaftalen indeholde bestemmelser om samtlige forhold, som det vil være hensigtsmæssigt for deltagerne at regulere indbyrdes, og som forhåbentlig kan tjene til at forebygge senere tvister imellem deltagerne.

Forpagtningskontrakter

Mellem anpartsselskabet og den enkelte deltager skal der oprettes særskilte forpagtningskontrakter om anpartsselskabets forpagtning af jord og bygninger.

Kontrakterne bør være detaljerede og omfatte alle sædvanlige aftalevilkår, hvortil kommer forhold af særlig betydning for driftsfællesskabet.

Ifølge tinglysningslovens § 3 er brugsrettigheder gyldige mod enhver uden tinglysning forudsat, at aftalen ikke er stiftet på længere tidsvilkår end de sædvanlige.

Ved brugsrettigheder over landejendomme er en opsigelse St. Hansdag til at fratræde næstfølgende 1. maj sædvanligt vilkår.

Ønskes et længere opsigelsesvarsel eller en længere uopsigelsesperiode sikret overfor andre rettighedshavere, f.eks. en godtroende køber af en landbrugsejendom, må dette ske ved tinglysning af forpagtningsaftalen.

Driftsfællesskabet skal dog være opmærksom på, at i tilfælde af tvangsauktion vil en sådan tinglyst rettighed, der er tinglyst med sekundær prioritet, kunne bortfalde ved alternativt opråb, og en forpagter vil herefter af en auktionskøber kunne opsiges med det førnævnte sædvanlige varsel.

Bliver driftsfællesskabet bekendt med, at der er begæret tvangsauktion over en deltagers landbrugsejendom på grund af manglende betaling af terminsydelser m.m., vil det være væsentligt for driftsfællesskabet, at det er aftalt, at driftsfællesskabet er berettiget til at anvende den pågældende deltagers forpagtningsafgifter, herunder fremtidige uforfaldne, til at afværge auktionen.

Udtræder en deltager af samarbejdet, f.eks. midt i en forpagtningsperiode, vil det være væsentligt for driftsfællesskabet, at den pågældende deltager forbliver bundet af indgåede forpagtningskontrakter indtil disses udløb.

5. Panthaverne

Ifølge tinglysningslovens § 37 omfatter tinglyst pantebrev i en landbrugsejendom, når intet andet er aftalt, også det dertil hørende driftsinventar og driftsmateriel – derunder maskiner og tekniske anlæg af enhver art, besætning, gødning, afgrøder og andre frembringelser, for så vidt de ikke udskilles ifølge en regelmæssig drift af den pågældende ejendom.

Panteretten omfatter dog kun tilbehøret for så vidt dette tilhører ejendommens ejer. Er tilbehøret f.eks. købt med gyldigt ejendomsforbehold eller har sælgeren fået underpant heri i form af et tinglyst løsørepantebrev, får panthaveren i ejendommen kun pant i tilbehørsgenstanden i det omfang, der er friværdis heri.

Sælger en ejer af en landbrugsejendom hele sin besætning til anpartsselskabet, kræver dette samtykke fra panthaverne, forudsat at besætningen tilhører ejeren. Salget vil

ikke falde inden for en normal drifts rammer.

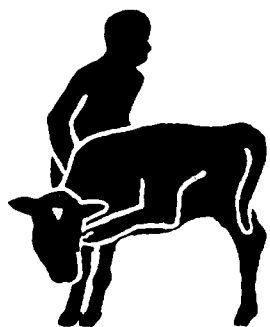
Hvorvidt et salg kan antages at falde inden for en normal drifts rammer, må afgøres under hensyntagen til, hvad der er økonomisk forsvarligt og hensigtsmæssigt.

Undlader den pågældende at indhente et fornødent samtykke, kan panthaverne gøre deres rettigheder gældende mod erhververen, hvis denne er i såkaldt ond tro. Panthaverne bevarer således panteretten i det udskilte.

6. Støtteordninger

Deltagerne skal være opmærksomme på, at der kan være specielle problemstillinger i relation til støtteordninger.

Der tænkes her specielt på vilkårene for støtte i henhold til forbedringsloven, miljøstøtte, mælkeophørsordningen, jordbrugs lån med afdragsbidrag samt lån til yngre jordbrugere.

Ladelund Landbrugsskole

6650 Brørup – Tlf. 05 38 15 33

37 ugers Driftslederskole fra 1. oktober.

20 ugers Grundskole fra sept. og februar.

11 ugers afkortet Grundskole
for mat. studenter fra nov. og for
E.F.G elever m.fl. fra februar.

26 ugers praktikgrundskole fra aug. og febr.

Oplysninger og skoleplaner sendes gerne, og du
er velkommen til at aflægge skolen et besøg.

Skattemæssige virkninger af fællesdrift i anpartsselskabsform

Herluf Post Pedersen, landskonsulent, cand. jur., Landskontoret for Driftsøkonomi

1. Indledning

Karakteristisk for skatteregler er, at de som udgangspunkt indretter sig efter de civilretlige regler, der gælder for et bestemt forhold. Det er med andre ord de civilretlige regler, der er afgørende for, hvilke skatteregler, der skal tages i anvendelse.

Idet der i dansk ret som hovedregel er aftalefrihed, kan man ved aftalers indgåelse eller kontraktens udformning normalt også samtidig vælge den skattemæssige løsning, der – inden for lovens rammer – måtte være ønskelig.

Dette princip gælder også, hvor det drejer sig om valg af juridisk enhed som ramme omkring et driftsfællesskab.

Uanset aftalefriheden vil der dog i den konkrete situation som oftest være forhold, der bevirker, at valget ikke er fuldstændigt frit. Der kan være økonomiske, personlige, juridiske og skattemæssige forhold, der bevirker, at kun én enkelt juridisk enhed som ramme omkring et driftsfællesskab er en reel mulighed.

Den »rigtige« løsnings kan man først vælge, når en række undersøgelser og overvejelser er gjort. I denne forbindelse vil de skattemæssige konsekvenser være blandt de mest centrale.

Der er i denne artikel taget udgangspunkt i, at deltagerne vælger at etablere et driftsfællesskab i anpartsselskabsform.

Også andre juridiske enheder som ramme omkring driftsfællesskaber kunne imidlertid være aktuelle at undersøge. Dette gælder eksempelvis interessentskaber, kommanditselskaber og andelsselskaber.

For *interessentskaber* gælder, at interessentskabet som juridisk konstruktion ikke er en selvstændig skattepligtig enhed. Skattepligten er her placeret hos de enkelte interessenter, som skal medregne en forholdsmæssig andel af interessentskabets indkomst og formue ved skatteopgørelsen.

Ved optagelse af interessenter i et hidtidigt enkeltmandsfirma eller i et allerede bestående interessentskab, sker der for de hidtidige indehaveres vedkommende et salg af en ideel anpart af hele virksomheden, med de skattemæssige virkninger, salg af en del af virksomheden indebærer. For de indtrædendes vedkommende anses der at foreligge køb af en ideel anpart af virksomhedens formue.

I et *kommanditselskab* hæfter en eller flere (komplementarerne) personligt og solidarisk for selskabets forpligtelser. De øvrige deltagere (kommanditisterne) hæfter alene inden for nærmere fastsatte grænser.

Kommanditselskabet som juridisk enhed er ingen selvstændig skattepligtig enhed. De enkelte kommanditister beskattes af deres anpart i kommanditselskabet på samme måde som interessenter i et interessentskab. Der gælder dog visse begrænsninger med hensyn til kommanditisters fradragsret for underskud og skattemæssige afskrivninger, idet fradraget ikke kan overstige hæftelsen som kommanditist.

Til forskel fra interessentskaber og kommanditselskaber er *andelsselskaber* selvstændige skattepligtige enheder.

Deltagerne er skattepligtige efter de samme regler, der gælder for aktionærer og anpartshavere af udbytter m.v., ligesom for-

tjeneste ved salg af andelsbeviser beskattes efter aktieavancebeskatningsreglerne.

Andelsselskaberne kan i øvrigt i visse tilfælde være vanskelige af afgrænse specielt over for foreninger – idet der endnu ikke er vedtaget nogen egentlig lov om andelsselskaber.

2. Generel beskrivelse af de skattemæssige regler for anpartsselskaber

Anpartsselskaber er ligesom aktieselskaber reguleret af speciel lovgivning. Disse selskaber er såkaldte juridiske personer, der i princippet lever deres eget liv uafhængigt af ejerne.

I skattemæssig henseende anses anpartsselskaber også for selvstændige skattesubjekter. Den i selskabet indtjente skattepligtige indkomst beskattes efter reglerne i selskabsskatteoven (lovbk. nr. 658 af 22. september 1986) med for tiden 50 pct.

Den skattepligtige indkomst for anpartsselskaber opgøres i øvrigt efter skattelovgivningens almindelige regler.

Der sker dog ingen selvstændig beskatning af formuen i selskabet, idet selskabet i sig selv ikke er formueskattepligtig.

Formueskattepligten påvirker anpartshaverne, der medregner værdien af anparterne opgjort på grundlag af bl.a. egenkapital i selskabet.

Ved indkomstopgørelsen i anpartsselskabet kan der foretages tilsvarende skattemæssige dispositioner, som er tilgængelige for den personlige indkomstopgørelse. Der kan således foretages afskrivning på selskabets erhvervsaktiver, ligesom der kan foretages nedskrivning på selskabets varelagre.

Selskabet kan endvidere foretage henlæggelser til investeringsfond efter investeringsfondsloven og benytte de foretagne henlæggelser til forlods afskrivning i forbindelse med anskaffelse af erhvervsaktiver til selskabet.

I denne forbindelse bemærkes, at der ikke kan foretages indskud efter etableringskontoloven for selskabet. Reglerne om indskud på etableringskonto gælder kun for skattepligtige personer, som har oppebåret lønindtægt.

De skattemæssige konsekvenser ved at drive en virksomhed i anpartsselskabsform består herefter i, at den del af indkomsten, der forbliver i selskabet, kun beskattes med selskabsskatteprocenten på 50. Ved beskatning efter personskatteloven ville indkomsten blive beskattet med op til 68 pct.

Anpartshaverne er indkomstskattepligtige af den fra selskabet modtagne løn som personlig indkomst. Herudover er anpartshaverne skattepligtige af eventuelt udbytte fra selskabet som kapitalindkomst. Ifølge ligningslovens § 16 A henregnes med visse undtagelser alt, hvad der af selskabet udloddes til anpartshaverne, som udbytte.

Dette medfører, at anpartshaverne ikke kan anvende den opsparing, der sker i anpartsselskabet, uden dette sker ved udbetaling som løn, udbytte m.v. Der er derfor ikke i sig selv nogen skattemæssig interesse i benyttelse af anpartsselskabsformen, medmindre indkomsten mere permanent er af en vis størrelse.

Hvis indtjeningen for den enkelte anpartshaver konstant, eller næsten konstant, er på omkring 400.000 kr. eller derover, kan der være en fordel ved anpartsselskabsformen. Dette forudsætter dog, at der løbende bliver foretaget en opsparing eller konsolidering.

I visse tilfælde kan det være en skattemæssig ulempe, at en virksomhed drives i anpartsselskabsform. Dette kan således være tilfældet i de situationer, hvor indkomsten i selskabet udviser underskud, idet selskabets underskud ikke kan fratrækkes i indkomsten udenfor selskabet, men kun i selskabets egen positive indkomst for de næstfølgende fem indkomstår.

3. Beskatning ved overdragelse/ omdannelse til anpartsselskab

Ved omdannelse af en hidtil personligt drevet virksomhed til anpartsselskab anses de overførte aktiver for solgt. Dette bevirker, at der foretages en beskatning på tilsvarende måde, som hvor aktiverne var solgt til anden side. Selve omdannelsen vil således ofte udløse relativt store skatter hos overdrageren i form af beskatning af genvundne afskrivninger, nedskrivninger og eventuel beskatning af fortjenesten på den faste ejendom efter ejendomsavancebeskatningsloven.

De omhandlede aktiver kan overføres til anpartsselskabet enten til bogført værdi efter omdannelseslovens regler eller til handelsværdi.

A. Omdannelsesloven

Ved omdannelse efter omdannelsesloven indtræder (succederer) anpartsselskabet i de af- og nedskrivninger, som overdrageren har foretaget. Overdrageren skal således i sine skattemæssige opgørelser anse de overdragne aktiver for solgt til de nedskrevne værdier, hvorved selve overdragelsen ikke udløser nogen beskatning hos overdrageren. Til gengæld skal anpartsselskabet tilsvarende anse aktiverne for skattemæssigt anskaffet til de nedskrevne værdier.

Til forskel fra overdragelse til handelsværdi kan der ved anvendelse af omdannelseslovens regler ske overførsel af investeringsfondshenlæggelser helt eller delvis til anpartsselskabet.

Anvendelse af Omdannelseslovens regler kan kun finde sted under visse forudsætninger. Der kræves således, at det er en »virksomhed«, der overdrages. En overdragelse af en husdyrbesætning og/eller maskiner og lignende driftsmidler tilhørende en landbrugsvirksomhed er anset for overdra-

gelse af en virksomhed. Dette gælder i hvert fald i de tilfælde, hvor de pågældende aktiver udgør en væsentlig del af landbrugets produktionsgrundlag.

Ved omdannelse efter omdannelsesloven kræves endvidere bl.a., at anpartsselskabet og overdrageren har samme regnskabsår, og at overdragelsen sker til et selskab eller et »skuffeselskab«, der ikke tidligere har haft erhvervsmæssig aktivitet.

Ved anvendelse af omdannelseslovens regler udskydes beskatning af de fortjenester, der i princippet konstateres ved omdannelsen, til det tidspunkt, hvor den oprindelige ejer af virksomheden afstår de anparter, der er ydet som vederlag for virksomheden.

Beskatningen finder endvidere sted, når selskabet afhænder overtagne aktiver, eller når hele virksomheden afhændes eller likvideres.

B. Overdragelse til handelsværdi:

Ved overdragelse til handelsværdi sælges de pågældende aktiver til anpartsselskabet til værdien i handel og vandel. Ejeren beskattes på nøjagtigt samme måde, som om aktiverne var solgt til tredjemand. Dette vil ofte udløse en større beskatning hos overdrageren, men tilsvarende får selskabet større afskrivningsmuligheder.

Ved omdannelse til handelsværdi vil anparternes skattemæssige anskaffelsessum være større for den oprindelige ejer end ved omdannelse efter omdannelsesloven. Der er derfor ikke tale om nogen udskydelse af skatten i denne situation.

Sammenfattende må det konstateres, at der ofte må foretages en nøjere vurdering af, om det kan betale sig at foretage overdragelsen til skattemæssig bogført værdi efter omdannelsesloven eller til handelsværdi.

4. Beskatning under den løbende drift

Som ovenfor anført vil den fra anpartsselskabet udbetalte løn til anpartshaverne skulle beskattes hos disse som personlig indkomst. Dette bevirker bl.a., at der kan foretages indskud på etableringskonto på grundlag af lønindkomsten.

I de tilfælde hvor anpartshavernes ægtefæller udfører arbejde for selskabet, kan der naturligvis også udbetales løn til disse ægtefæller med de skattemæssige og øvrige retlige konsekvenser dette indebærer.

For anpartsselskabet fragår lønudgifterne ved indkomstopgørelsen på tilsvarende måde som øvrige driftsomkostninger.

Idet den faste ejendom i de her valgte konstruktioner forudsættes udlejet til anpartsselskabet, vil lejen være henholdsvis skattepligtig/fradragsberettiget hos anpartshaverne/anpartsselskabet.

Ved fastsættelse af lejen skal der regnes med en normal markedsleje. Såfremt den aftalte leje afviger fra markedslejen, kan der eventuelt blive tale om statuering af maskeret udbytte med den konsekvens, at selskabets indkomst bliver forhøjet. Tilsvarende gælder generelt, hvor der indgås aftaler mellem selskabet og anpartshaverne, eksempelvis også hvis der lejes maskiner og lign.

Hvis anpartsselskabet udbetaler udbytte, er udbyttebetalingen ikke fradragsberettiget for selskabet. Der skal derimod ske indeholdelse af udbytteskat på 30 pct. af det beløb, der udbetales eller godskrives anpartshaverne som udbytte. For anpartshaverne indgår udbytteskatten ved årsopgørelsen som erlagt forskudsskat for det pågældende indkomstår.

Med hensyn til besætningen er der truffet administrative afgørelser om, at anpartsselskaber kan anses for »landbrugere« i relation til husdyrbeskatningsloven. Dette medfører, at anpartsselskabet kan anvende de sædvanlige normalhandelsværdier for besætningen og kan foretage skattemæssige ned-

skrivninger på besætningsværdien. Selskabet har endvidere mulighed for at anvende husdyrbeskatningslovens regler om skattefrihed for konjunkturstigningen på stambesætningen.

Ovennævnte bemærkninger vedrørende besætningen forudsætter, at denne sælges til anpartsselskabet.

I visse tilfælde kunne det komme på tale i stedet at lade selskabet forpagte besætningen.

I denne forbindelse bemærkes, at der har været nogen diskussion om, hvorvidt en besætning i det hele taget kan forpagtes (lejes). Dette spørgsmål har tilknytning til de civile regler om besætningens individualisering. Domstolene har således godkendt, at en forpagters kreditorer kunne gøre udlæg i den forpagtede besætning og med andre ord anset bortforpagterens krav for at være et pengekrav i stedet for et krav i de enkelte dyr.

Det har dog traditionelt gennem adskillige år været anerkendt, at en besætning kunne anses for forpagtet. Husdyrbeskatningsloven har formentlig ikke i sig selv medført nogen ændring heri.

Der er dog nyere afgørelser, der tyder på, at en forpagtet besætning bliver anset for tilhørende forpagteren, med de skattemæssige konsekvenser dette indebærer for både forpagter og bortforpagter.

5. Beskatning ved ophør eller udtræden af anpartsselskabet

Sælges anparterne inden for tre års ejertid, er fortjenesten skattepligtig som almindelig indkomst for alle.

Medmindre man er hovedanpartshaver, er fortjenesten ved salg af anparten efter tre års ejertid skattefri for den pågældende.

Man er hovedanpartshaver, hvis man selv, ens forældre, bedsteforældre, børn, børnebørn og disses ægtefæller på noget tidspunkt inden for de sidste fem år har ejet

mindst 25 pct. af anpartskapitalen eller mindst 50 pct. af stemmевærdien.

Hvis man er hovedanpartshaver, beskattes fortjeneste ved salg efter tre års ejertid som særlig indkomst, det vil sige med 50 pct. Fortjenesten reduceres dog med et ejertidsfradrag på 10 pct. pr. påbegyndt besiddelsesår ud over tre år. Ejertidsfradraget kan højst udgøre 50 pct., hvilket opnås efter en ejertid på syv år.

Efter syv års ejertid svarer ejertidsfradraget i virkeligheden til, at hele avancen beskattes med 25 pct.

Udover ejertidsfradraget kan avancen reduceres med et fradrag på 65.000 kr. Dette 65.000 kr.s fradrag kan dog kun opnås hvert 4. år.

Hvis en hovedanpartshaver i løbet af et indkomstår højst afstår 1 pct. af anpartskapitalen, og afståelsessummen for disse anparter ikke overstiger 65.000 kr., skal fortjenesten fra disse anparter ikke beskattes. Tilsvarende kan tab dog i disse tilfælde heller ikke fratrækkes.

Med anvendelse af ovennævnte regler – 1 pct. skattefri overdragelse, 65.000 kr. fradraget hvert 4. år, ejertidsfradraget samt mulighederne for skattemæssig succession ved skifte af hovedanpartshaverens dødsbo – er der i virkeligheden ganske gode muligheder for at foretage et »glidende generationsskifte« via en successiv overdragelse af anparterne.

Hertil kommer, at det er betydeligt enklere at foretage et glidende generationsskifte, når dette sker ved en successiv overdragelse af anparter end ved overdragelse af ideelle anparter af en landbrugsejendom med besætning, maskiner, beholdning, m.v.

Opløsning af et anpartsselskab vil normalt foregå ved likvidation, men kan eksempelvis også ske ved konkurs.

Ved likvidation foretages en opgørelse over selskabets aktiver og passiver, hvorefter selskabets kreditorer fyldestgøres for deres tilgodehavende.

Såfremt der herefter fremkommer et provenu, udloddes dette til anpartshaverne.

Udlodninger af likvidationsprovenu til anpartshaverne finder sted forud for det kalenderår, hvori selskabet endeligt opløses, anses for udbytte fra selskabet, og hele beløbet beskattes som almindelig indkomst.

Når særlige omstændigheder taler derfor, kan der dog gives tilladelse til, at det udloddede beløb ikke anses for almindelig skattepligtig indkomst, men at beløbet overføres til beskatning efter de almindelige regler, der gælder for afståelse af anparter.

Fortjeneste eller tab ved udlodning af likvidationsprovenu i det kalenderår, hvori selskabet endeligt opløses, opgøres på samme måde som ved en almindelig afståelse af anparter. Likvidationsudlodningen i dette år betragtes i denne forbindelse som afståelsessum. Såfremt der ingen udlodning foretages det pågældende år, er afståelsessummen 0.

6. Afslutning

I en kortfattet artikel som her er det kun muligt at give en vis oversigt over de skattemæssige regler, der gælder for etablering og drift af et driftsfællesskab.

Der er endvidere tale om, at visse spørgsmål endnu ikke er endeligt afklaret.

Idet driftsfællesskaber indenfor landbruget formentlig vil udgøre en af fremtidens alternative driftsformer – eventuelt med stigende tilslutning – må det formodes, at der også vil være den fornødne politiske og administrative velvilje til at rydde eventuelle hindringer for driftsfællesskaber af vejen.

Driftsfællesskaber i fransk landbrug

Bo Degnbol Nielsen, konsulent, og *Norup Studstrup*, chefkonsulent, Landboforeningernes Landskontor for Driftsøkonomi

Frankrig førende indenfor formaliserede driftsfællesskaber i landbruget

I begyndelsen af 1960'erne tog ideen om at overveje nye veje i bestræbelsen for økonomisk og socialt at overleve som selvstændige landbrugere i Frankrig rigtig fart. Det er tankevækkende, at hovedinitiativet kom fra de unge, dynamiske landmænd. Ideen blev til virkelighed, støttet lovgivningsmæssigt, og blev en succes med et omfang svarende til hele det danske landbrug.

Driftsfællesskab ikke nyt

Driftsfællesskab er hverken i Frankrig eller i Danmark af nyere dato. Gennem generationer har der været et betydeligt uformelt nabosammenhold og fællesskab på mange niveauer. Dette gælder lige fra »vennetjenester« til maskinfællesskab m.v. Det nye og interessante er, at franskmændene fandt, at en radikal ændring i måden at drive landbrug på var nødvendig for at følge med i den tekniske udvikling. I modsat fald ville det ikke være muligt både at bevare selvejet, gode arbejdsforhold og fremme landbofamiliernes trivsel generelt.

Sammenlignet med danske forhold er det iøjnefaldende, at franskmændene ved etablering af formaliserede driftsfællesskaber har tilstræbt stordrifts- og storbrugerfordele i primærproduktionen. I Danmark har vi derimod lovgivningsmæssigt først og fremmest satset på familiebruget og i øvrigt brugt kræfter på stordriftsfordele på afsætningsiden. En kombination af de to initiativer til

styrkelse af både primærproduktionen og afsætningen vil formentlig være det optimale.

Voldsom teknisk/økonomisk udvikling

De senere års voldsomme tekniske og økonomiske udvikling i Danmark har bevirket, at både de drifts- og privatøkonomiske problemer trænger sig stærkt på. Mange driftsledere søger derfor med lys og lygte efter at finde acceptable muligheder for at fortsætte som selvstændige landmænd. Driftsfællesskab mellem familiemedlemmer eller naboer mv. er måske for nogle en god løsning, der er værd at undersøge. I en tid, hvor der er brug for opfindsomhed og nye ideer, er de franske erfaringer med driftsfællesskaber en tanke værd.

Nærværende artikel indeholder en summarisk beskrivelse af de formaliserede franske driftsfællesskaber, der hedder GAEC (Groupement Agricole d'Exploitation en Commun). Der findes også, som i Danmark, mindre formaliserede fællesskaber, men de vil blive forbigået i nærværende artikel. Beskrivelsen er begrænset til en kort omtale af idegrundlaget, hovedrammerne for fællesskaberne, udbredelse samt muligheder for formaliserede driftsfællesskaber fremover.

Visioner om fællesskaber

Efter Anden Verdenskrigs afslutning begyndte franske landmænd så småt at overveje, hvordan landbruget kunne moderni-

seres. Tanken om øget samarbejde, baseret på både solidaritet og individualitet som en måde at udnytte den nye teknologi på, opstod. Ved et sådant fællesskab mente man, at landbobefolkningens værdinormer kunne bevares og udbygges. Endvidere troede man, at den enkeltes sociale status kunne forbedres, og selvtiliden bevares. Hvis eksperimentet lykkedes, ville initiativet bidrage til en dynamisk og ønskværdig samfundsøkonomisk udvikling.

Disse flotte visioner blev diskuteret i 1950'erne i en snæver kreds af dynamiske unge landmænd, landbrugsøkonomer, politikere og rådgivere. Diskussionen skabte grundlaget for et konkret initiativ først i 1960'erne.

Lovgivning

I 1962 blev der vedtaget en lov om driftsfællesskaber. Den blev i den følgende tid suppleret med administrative bestemmelser og sat i kraft i 1965. Antallet af driftsfællesskaber er vokset støt hele tiden siden og er nu en meget væsentlig og dynamisk del af fransk landbrug.

Lovgivningen har medvirket til at give de franske driftsfællesskaber en selvstændig identitet både økonomisk og juridisk. Til lovgivningen er der endvidere knyttet en direkte tilskyndelse til etablering af fællesskaber i kraft af både juridisk og en vis beskedent økonomisk hjælp til etablering.

Et formaliseret driftsfællesskab etableret i henhold til 1962 loven (GAEC) forudsætter, at der udarbejdes en kontrakt, der skal godkendes af en lokal »jordbrugskommission«. Endvidere skal fællesskabet registreres i et offentligt register, og den lokale »jordbrugskommission« skal sikre, at kontraktens bestemmelser overholdes.

Der er fx en fast regel i kontrakten, der går ud på, at antallet af ansatte ikke må overstige antallet af aktive deltagere i fællesskabet. Den skal endvidere indeholde regler

om, hvordan man skal forholde sig i tilfælde af sygdom, pensionering og udtrædelse af fællesskabet m.v. I øvrigt forlyder det, at det offentliges tilsyn ikke hidtil har været til hinder for fri udfoldelse i fællesskabet.

Idegrundlag

Hovedideerne med etablering af driftsfællesskaber angives blandt andet at være:

- At bevare familiestrukturen i landbruget (selveje).
- At lette generationsskiftet.
- At øge produktiviteten gennem storbruger-/stordriftsfordele og forbedre driftsledelsen.
- At fremme familiernes trivsel generelt.

Fællesskabsideen forudsætter, at deltagerne betragtes som ligemænd m/k. Der foretages en arbejdsdeling, hvor der i størst muligt omfang tages hensyn til den enkeltes særlige evner og anlæg. Den overordnede driftsledelse foretages i fællesskab.

Fællesskabernes udbredelse

Det første fællesskab i Frankrig blev etableret i 1966. Ved udgangen af 1986 var der knapt 37.000 GAEC med ca. 86.000 medlemmer og med en gennemsnitsstørrelse på 73 ha. Både hvad angår areal og antal landbofamilier svarer omfanget af driftsfællesskaber nu til det samlede danske landbrug. Udviklingen i antal fællesskaber, siden loven blev sat i kraft i 1965, er vist i tabel 1.

Det fremgår af tabellen, at der i gennemsnit pr. år er etableret mellem 3.000 og 4.000 nye fællesskaber og i de senere år afviklet 7–800. Netto er der gennem hele perioden årligt etableret 1800–1900 fællesskaber.

Langt størsteparten af fællesskaberne er mellem familiemedlemmer, typisk far og

Tabel 1. Udvikling i fællesskabernes omfang

År	1965-75	1976-82	1983-85	1986
Antal oprettede	38.944	20.987	11.994	3.073
Gennemsnit pr. år	3.540	2.998	3.998	3.073
Antal afviklede			2.029	825
Gennemsnit pr. år			676	825
Samlet antal ultimo		24.500	34.465	36.713

søn/sønner. Som det fremgår af tabel 2 var 92 pct. af deltagerne i de fællesskaber, der blev etableret i 1985 og 1986 nært beslægtede. Af det samlede antal fællesskaber i Frankrig er ca. 90 pct. af medlemmerne nært beslægtede.

Tabel 2. Fællesskabstyper

	Far og søn	Far og sønner	Brødre	Andre
1985	45%	28%	18%	8%
1986	41%	35%	16%	8%

Ved en umiddelbar betragtning er der stor lighed mellem langt størsteparten af de franske driftsfællesskaber og de danske interessentskaber. Begge har som et væsentligt formål at lette generationsskiftet. Der er imidlertid en række karakteristiske forskelle, blandt andre følgende:

- De franske fællesskaber er omfattet af en særlig »skræddersyet« lovgivning, der fastlægger regler for vitale generelle forhold.
- Fællesskaberne er en selvstændig økonomisk og juridisk enhed. De har en særlig selvstændig identitet, der blandt andet kommer til udtryk ved krav om brug af brevpapir og formularer med fællesskabets navn.
- Når et medlem udtræder, søges der oftest optaget et nyt.
- Fællesskaberne omfatter en større eller mindre del af medlemmernes landbrugs-

aktiver. Dog overdrages jorden sjældent til GAEC fællesskaber, men kun brugen af den (forpagtning). Der findes i Frankrig også en anden organisationsmodel for sameje af jord. Denne model bruges i et vist omfang i kombination eller delvis kombination med fællesdrift.

- Medlemmerne i fællesskaberne er hovedsageligt rekrutteret fra dynamiske brugere af mellemstore brug. De mest velhavende storbrugere og økonomisk svage småbrugere indgår i meget begrænset omfang i fællesskaberne.

Fællesskabernes fremtid

Interessen for driftsfællesskaber i Frankrig er fortsat stor og usvækket. Hovedsigtet med fællesskaberne, der især var af økonomisk og trivselsmæssig art, må derfor antages at være opfyldt i væsentligt omfang. Ellers ville der næppe fortsat være vækst i antallet af disse fællesskaber. Der er derfor en del, der tyder på, at man i Frankrig gennem etablering af driftsfællesskaber i praksis kan forbedre både økonomien og trivslen i landbruget. Det forekommer at være en nærliggende mulighed at prøve at udnytte de franske erfaringer og afprøve denne fællesskabsform under danske forhold. Den meget pressede situation, mange danske landmænd for tiden er i, både økonomisk og socialt, er et særligt incitament til at gå nye veje. Der er imidlertid nogle barrierer, der skal svækkes eller helt fjernes, hvis fællesskabsideen skal fremmes og få væsentlig ud-

bredelse. Visse forudsætninger skal være opfyldt, hvoraf følgende er særligt betydningsfulde:

- Medlemmerne må være villige til at samarbejde. De må som forudsætning kunne se en opgave og udfordring i fælleskabet og ikke blot fokusere på eventuelle problemer. De må opleve situationen på en måde, så de føler, at de får mere kompetence, end de afgiver.
- Landbrugslovgivningen skal tilpasses, så den ikke diskriminerer fællesskaberne, men støtter dem.
- Rådgivningen må udbygges, så den er kompetent til at medvirke ved etablering og drift af driftsfællesskaber.

Sidstnævnte forudsætning har vi på landskontoret mulighed for at påvirke. Sammen med Landskontoret for Landboret er der allerede udarbejdet et summarisk kursusmateriale. Dette kan bruges til at oplyse om driftsfællesskaber som et alternativ til en

måske træls og utilfredsstillende landmands-tilværelse.

Fremover vil vi uden tvivl se en mere heterogen produktionsstruktur i landbruget. Driftsfællesskaber kan måske blive en væsentlig faktor i den ubønhørlige tilpasning, som rigtig mange danske landmænd skal igennem i de nærmest kommende år.

I de senere år er der i Danmark en klar tendens til samdrift i forskelligt omfang af flere gårde, der ejes af familiemedlemmer. Flere og flere indser fordelene ved samdrift. Det kan imidlertid være meget risikabelt at basere et driftsfællesskab på denne uformelle måde. Dødsfald, skilsmisse og lignende hændelser kan hurtigt gribe meget forstyrrende ind i hverdagen i en sådan i øvrigt velfungerende enhed.

Mange vil stå sig ved i tide at få et allerede etableret fællesskab formaliseret og derved undgå uforudseelige overraskelser. Dansk lovgivning støtter ikke driftsfællesskabstanken, nærmest tværtimod. Dette bør der hurtigst muligt rådes bod på.

Perestrojka og landbruget i Sovjetunionen*

Jurij Dmitrievitj Larjusjin, professor, Polyteknisk Lærestalt i Kisjinnov, Sovjetunionen

Kort forfatterbiografi

Larjusjin, Jurij Dmitrievitj – født i 1938, professor på Institut for Politisk Økonomi på Polyteknisk Lærestalt i Kisjinnov i Sovjetunionen. Tog afsluttende eksamen fra universiteterne i Odessa og Leningrad. Har specialiseret sig i amerikansk agrobusiness og i verdens fødevareproblem. Er forfatter til to bøger og mere end 50 artikler. I 1978 var han i ca. 9 måneder på studieophold i USA på universitetet i Iowa (i byen Ames). I 1988 har han i 6 måneder været på studieophold i USA på universitetet i Illinois (i byen Urbana-Champaign).

Muligvis kender de fleste danskere ordet »perestrojka« og er i det mindste en lille smule bekendt med den »perestrojka«-politik, der er ved at blive gennemført i Sovjetunionen. På det økonomiske område skal perestrojka øge virksomhedernes og firmaernes uafhængighed radikalt, eliminere de foregående års stagnation og konservatisme samt rette de fejl, der er blevet begået i styringen af den sovjetiske økonomi. Industrivirksomheder, som i alt står for ca. 60 pct. af landets produktion, styres siden januar 1988 efter principperne om selvfinansiering og selvstændig resultatopgørelse. Perestrojka begyndte i april 1985 og kunne naturligvis ikke komme uden om landbruget, hvor der havde hobet sig mange problemer og vanskeligheder op.

Kort sagt, perestrojka i det sovjetiske agro-industrielle kompleks (i det følgende forkortet til AIK) skal give landbrugsvirksomhederne flere muligheder for at udvikle sig på grundlag af principperne om rentabilitet og selvstændig styring. Det er nok den vigtigste del af perestrojka-politikken inden for det sovjetiske AIK's økonomi.

AIK's hovedopgave i Sovjetunionen består i, at man radikalt skal have forbedret befolkningens fødevareforsyning og produktionen af landbrugsråvarer til industrien. Der lægges meget stor vægt på en forbedring af landbrugets organisering, en bedre finansiering og især en stimulering af de ansattes initiativ.

Der er ingen tvivl om, at AIK i Sovjetunionen har store potentielle muligheder for at løse alle disse opgaver. Således udgør AIK's produktion mere end 30 pct. af Sovjetunionens bruttonationalprodukt. Ca. en tredjedel af alle ansatte i den materielle produktion arbejder inden for AIK. Derudover råder AIK over 30 pct. af alt produktionsudstyr og alle faste produktionsanlæg i Sovjetunionen. I AIK i Sovjetunionen indgår der omkring 90.000 forskellige virksomheder: statsbrug og kollektivbrug, forarbejdende virksomheder, handels- og byggeforetagender o.a.

Det er forståeligt, at opfyldelsen af fødevareprogrammet, som blev vedtaget i Sovjetunionen i maj i 1982, blev et af de vigtigste problemer i 1980'erne. Det har slet ikke noget at gøre med hverken sult eller underernæring. Sådanne problemer findes naturligvis ikke i Sovjetunionen. Hvad mere er, ifølge kilder i FN rangerer Sovjetunionen højt, når det gælder kalorieforbrug pr. person. Men selv om dette tal er højt, er Sovjetunionen alligevel bagud i forhold til de højt udviklede lande, deriblandt USA, når det gælder kostens sammensætning. Pr. indbygger forbruges der i Sovjetunionen tre

Artiklen er oversat fra russisk af lektor Svend Gottschalk Rasmussen.

gange så mange kartofler og dobbelt så meget brød som i USA. Til gengæld forbruger amerikanerne dobbelt så meget kød, tre gange så meget fjerkræ og dobbelt så mange frugter og grøntsager pr. indbygger. Som følge af den u hensigtsmæssige kostsammensætning er der ca. 30 pct. af Sovjetunionens befolkning, der er overvægtig. Autoriteter inden for lægevidenskaben har gang på gang peget på dette problem, men foreløbig ændrer situationen sig kun langsomt. Naturligvis præges kostsammensætningen i høj grad af de forskellige nationaliteters traditioner og spisevaner (i Sovjetunionen er der mere end 100 nationaliteter og etniske grupper). Men hovedårsagen er alligevel at finde i den utilstrækkelige produktion af en række vigtige fødevarer, hovedsagelig kød, fjerkræ, frugter og grøntsager.

Nødvendigheden af perestrojka i Sovjetunionens landbrug

Perestrojka i Sovjetunionens landbrug er nødvendig af følgende årsager:

1. Den sovjetiske økonomis forældede styringsmekanisme anvendte i det store og hele et system af ordrer, direktiver og instrukser oppefra og fungerede i mange år uden at tage det fornødne hensyn til arbejdernes og landbrugernes reelle økonomiske interesser. Derudover blev jorden, arbejdet og ressourcerne ikke udnyttet rationelt. Det er der mange årsager til, men den vigtigste årsag til denne »økonomiske ligegyldighed« var nok, at størsteparten af kollektivbrugenes og statsbrugenes produktion kun måtte sælges til statens marked. Der var praktisk taget ikke noget valg.

2. Hvad enten man kunne lide det eller ej, var der mange økonomiske planer og programmer, der tilskyndede landbrugsvirksomhederne til kun at præstere middelmådigt eller ligefrem dårligt arbejde. Meget ofte var disse planer helt ens for alle landbrug til trods for deres forskellige indtægts-

niveau, rentabilitet, naturressourcer og finansielle midler. Som følge heraf skete det ofte, at sådanne planer ikke blev opfyldt. Ca. 70 pct. af de landbrug i den Russiske Socialistiske Føderative Sovjetrepublik (Sovjetunionens største republik), der har specialiseret sig i kartoffelavl, opfyldte således ikke deres produktionsplaner i 70'erne. Omtrent den samme situation kan konstateres på landbrug, som dyrker korn, solsikke og andre afgrøder.

3. Der er mange landbrugsvirksomheder, der stadig er urentable. F.eks. var 9 pct. af kollektivbrugene og 22 pct. af statsbrugene urentable i 1985. Siden er situationen blevet bedre, men alligevel var 17,5 pct. af alle kollektivbrug og statsbrug stadig urentable i 1986 og havde et samlet økonomisk tab på omkring 3 milliarder rubler (den officielle kurs var i februar 1988: 1 US dollar = 0,59 rubler). Kollektivbrugenes og statsbrugenes gæld til bankerne har tårnet sig op igennem mange år og var på 200 milliarder rubler i 1987. Den sovjetiske regering har besluttet, at landbrugenes gæld skal nedskrives med 9,7 milliarder rubler, og at tilbagebetalingen af 11,08 milliarder rubler skal udsættes til et senere tidspunkt.

Kollektivbrugenes og statsbrugenes gæld er et meget alvorligt økonomisk problem. Faktisk har urentable landbrug og virksomheder i årevis kun kunnet eksistere takket være kreditter fra staten. Denne abnorme situation har medført, at mange landbrug snylter på samfundet. De virkelige økonomiske og finansielle instrumenter som priser, fortjeneste og kredit har samtidig kun haft svag virkning og har ikke forbedret styringssystemet. Disse instrumenter har kun været anvendt til at løse kortsigtede opgaver, ikke langsigtede.

4. Et af de vanskeligste problemer er prispolitikken inden for landbruget. Alle lande har naturligvis problemer med landbrugspriserne. Men i Sovjetunionen er det efter min mening blevet et af de største problemer. Hvorfor? Sagen er den, at den sov-

jetiske stat ikke forhøjer detailpriserne på de vigtigste fødevarergrupper i statens butikker. F.eks. har detailpriserne på brød, kartofler kød, mælk og smør praktisk taget ikke ændret sig siden 1961. En sådan prispolitik er god for kunderne, men ikke for statsbudgettet. Hvert år subsidierer staten nemlig kollektivbrugene og statsbrugene, fordi indkøbspriserne på landbrugsprodukter stiger. Disse priser er blevet tredoblet siden 1961, men forbrugeren bliver ved med kun at betale 1961-priser. Statens subsidier til landbruget er således blevet forhøjet 38 gange i løbet af de sidste 26 år.

Faktisk har statens subsidier forvandlet sig til en ekstrabetaling for fødevarerne, og den finansieres af statsbudgettet. Denne

ekstrabetaling, som i det store og hele er lig med forskellen mellem indkøbs- og detailpriserne, er vokset meget hurtigt. Der er ingen tvivl om, at der er behov for en gennemgribende revision af denne prispolitik. Det mener jeg, fordi systemet med ekstrabetalinger til kollektiv- og statsbrugene praktisk taget har fungeret, uden at man har taget hensyn til landbrugsvirksomhedernes rentabilitet, deres potentielle ressourcer og deres arbejdsstyrke. Faktisk har vi haft den såkaldte »nivelleringspolitik«, som i praksis har ført til snylteri, har haft negativ indflydelse på arbejdets kvalitet og resultater og har svækket de ansattes initiativ. Således har 80–90 pct. af kollektivbrugene inden for AIK modtaget ekstra statssubsidier.

Tabel 1. Statssubsidier til landbruget (milliarder rubler).

	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1986
Kød og fjerkræ	1,4	2,8	8,8	12,2	14,0	26,6	27,8
Fisk og fiskekonserver	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	2,1	1,8
Mælk og mælkeprodukter	–	–	2,1	4,0	7,5	18,9	19,2
Korn	–	0,3	0,8	0,6	0,8	4,4	4,4
Kartofler, grøntsager og konserver	–	–	0,2	0,7	1,4	3,0	3,2
Sukker	–	–	–	–	–	1,0	1,2
I alt	1,5	3,2	12,1	19,7	23,9	56,0	57,9
Den procentvise andel af udgif- terne på statsbudgettet	2,1	3,2	7,8	9,2	8,1	14,5	14,0

Kilde: »Ekonomika selskogo chozajstva«, nr. 9, 1987.

Naturligvis bidrog væksten i statens indkøbspriser til, at landbrugene kunne anskaffe sig moderne udstyr og maskiner, selv om priserne steg. F.eks. kostede en traktor med larvefodder (75 hk) 2819 rubler i 1975, men i 1983 var prisen allerede oppe på 3505 rubler eller 24,3 pct. mere. Imidlertid betalte landbrugene mindre for den takket være væksten i statens indkøbspriser på landbrugsprodukter. I 1975 skulle et landbrug sælge 25,4 tons korn eller 31 tons kar-

tofler eller 11,7 tons mælk for at købe sådan en traktor. Men i 1983 skulle man – for at købe samme traktor – sælge enten 23,4 tons korn eller 18,9 tons kartofler eller 8,4 tons mælk. Et andet eksempel: i 1975 skulle et landbrug sælge 27 tons korn eller 35,3 tons kartofler eller 14,1 tons mælk for at købe en lastbil. I 1983 skulle man tilsvarende kun sælge 21,4 tons korn eller 21,3 tons kartofler eller 8,2 tons mælk.

Tabel 2. Detailpriserne i statens butikker og statens betaling for 1 kg kød- og mejeriprodukter (i rubler).

	Fårekød	Fjerkræ	Oksekød	Svinekød	Mælk	Smør
Gennemsnitlige detailpriser	1,42	2,57	1,75	1,84	0,25	3,38
Statens indkøbspris på produktet	4,86	2,92	5,42	3,51	0,45	8,43
Forskellen mellem statens betaling og detailprisen	3,44	0,35	3,67	1,67	0,20	5,05

Kilde: »Ekonomika selskogo chozjajstva«, nr. 9, 1987.

5. I mange år var styringssystemet i det store og hele baseret på entusiasme og moralske principper og tog ikke i tilstrækkelig grad hensyn til produktionseffektiviteten, produkternes kvalitet og de videnskabelige og tekniske fremskridt. Systemet byggede ikke på arbejdernes og landbrugernes personlige engagement, og der var ikke noget økonomisk incitament for de ansatte. F.eks. blev der udbetalt store bonusser til kollektivbrugenes ledere og til de ansatte inden for landbrugsvirksomhedernes administration, men det skete udelukkende som en belønning for en forøgelse af produktionen, og samtidig havde varernes produktionsomkostninger, en tendens til at stige. Derimod blev de ansatte, som opnåede at få sænket produktionsomkostningerne, praktisk taget ikke påskønnet materielt. F.eks. var det i lang tid således på statsbrugene, at bonusserne for at sænke produktionsomkostningerne kun udgjorde 0,75 pct. af det samlede bonusbeløb; på kollektivbrugene var det endnu lavere: 0,3 pct. Nu er denne urimelighed imidlertid blevet fjernet.

6. Det enorme bureaukratiske administrationsapparat har haft negativ indflydelse på AIK. Det blev skabt for mange år siden og omfatter tusinder og atter tusinder af embedsmænd. Dette styringssystem er groet til med meget komplicerede forbindelseslinier mellem de enkelte institutioner. Antallet af forretningsgange er blevet ved med at

vokse, og det har forøget arbejdets omfang og skabt ekstra vanskeligheder for dem, der er ansat i AIK. Dette bureaukrati har helt afgjort haft negativ indflydelse på planer og programmer, som derfor ofte har været mangelfulde. Under disse omstændigheder har landbrugsvirksomhedernes økonomiske initiativ praktisk taget været stækket af kontornusseri, især når det har drejet sig om at træffe administrative afgørelser og finde frem til en rationel udnyttelse af ressourcer og produktion.

Forandringer i perestrojka-perioden

Naturligvis er et sådant administrativt system i landbruget blevet en hæmsko for udviklingen, og før eller siden skulle det alligevel erstattes af et moderne system, som er i stand til, billedligt talt, at smide alle forældede detaljer, metoder osv. ud. Perestrojka skal løse dette problem.

I første række sker der en kraftig intensivering af den økonomiske planlægning på lokalt niveau, dvs. allernederst, i republikkerne, regionerne og distrikterne. Perestrojka skal aldeles ikke afskaffe vores planlægning, men nu skal planer og programmer baseres på de enkelte landbrugsvirksomheders naturressourcer og materielle grundlag. Landbrugene kan nu selv vælge de udviklingsretninger, der vil være de mest effektive

for dem. Antallet af forskellige planopgaver og direktiver oppefra formindskes samtidig med 30-40 pct. Derudover skal planopgaverne i den løbende femårsplan ikke revideres og korrigeres. Siden 1987 har landbrugene bestemte, strengt fastlagte måltal for, hvor meget der skal sælges til staten. Hvad kan kollektivbruget eller statsbruget nu gøre med den overskydende produktion, dvs. den produktion, der overskrider de måltal, der er fastlagt i planen? Der findes adskillige muligheder:

a) Den overskydende produktion kan sælges til staten. I så tilfælde får kollektivbruget eller statsbruget ekstrabetaling for den produktion, der sælges til staten – korn, kartofler, mælk, kød, fjerkræ osv. Samtidig kan landbrugsvirksomheden indkøbe ekstra udstyr og maskiner hos staten.

b) Landbrugsvirksomheden kan sælge den overskydende produktion til sine ansatte.

c) Landbrugsvirksomhederne kan udveksle de overskydende produkter med hinanden.

d) Den overskydende produktion kan sælges på det frie marked i byen.

Med andre ord træffer landbrugsvirksomhederne nu deres beslutninger selvstændigt, og hvad angår de landbrug, der dyrker grøntsager og frugter, gælder ovenstående muligheder oven i købet også for 30 pct. af de kvoter, staten skal modtage ifølge planen.

Perestrojka skal forøge landbrugsvirksomhedernes økonomiske ansvar og rettigheder. Hvis f.eks. statens plan ikke bliver opfyldt af en landbrugsvirksomhed, skal gælden i dette tilfælde overføres til det følgende år, men den annulleres ikke, sådan som det skete førhen. Naturligvis mister de ansatte på en sådan virksomhed alle bonusser og materielle påskønnelser.

Endelig skal perestrojka forbedre organiseringen af arbejdet i landbruget. Det drejer sig her om større muligheder for at kunne

tegne entreprisekontrakter med kollektiver og familier. Ideen om kollektivt arbejde er temmelig gammel. Allerede i midten af det 18. århundrede forenede indbyggerne i en lille skotsk landsby deres »livsvigtige værdier«, fastsatte de vigtigste regler og delte indtægterne i fællesskab. Den engelske utopiske socialist Robert Owen, »den kooperative bevægelses fader«, gjorde i begyndelsen af forrige århundrede propaganda for den økonomiske kollektivismes teori og praksis. Men nok om historie.

Anvendelsen af kollektiv- og familieentrepriser er under de nuværende betingelser en yderst vigtig del af perestrojka i landbruget, fordi det gamle system i realiteten demoraliserede landbrugerne. I dag har vi mange overbevisende eksempler på effektivt arbejde, når man organiserer arbejdet på den måde. Sådanne entrepriser giver gode muligheder for, at landbrugsproduktionen kan vokse med 20-30 pct. i sammenligning med det gamle system. Entrepriserne har lavere produktionsomkostninger og højere produktivitet end de tidligere organisationsformer. F.eks. er antallet af landbrugere, som omfattes af kollektiv- og familieentrepriser, vokset fra 1 million i 1982 til 11 millioner i 1986. De dyrker nu 75 pct. af de tilsåede arealer i Sovjetunionens landbrug og står for 60 pct. af husdyrproduktionen.

Perestrojka er en ny og kompliceret proces. Enhver usædvanlig proces, især inden for politik og økonomi, medfører mange problemer – store og små. Perestrojka i Sovjetunionen er over tre år gammel og er naturligvis stødt på en række vanskeligheder.

F.eks. udvikler perestrojka sig hurtigere på statsbrugene end på kollektivbrugene. Dette skyldes, at statsbrugene er statsforetagender, og at det er lettere at gennemføre reformer der. Men selv på statsbrugene er situationen foreløbig langt fra ideel. Det er nødvendigt med en fuldstændig integration mellem landbrugsvirksomhederne og de forarbejdende virksomheder. Men for øjeblik-

ket har statsbrugene og kollektivbrugene på den ene side og de forarbejdende virksomheder på den anden side ingen fælles interesser.

Fra den 1. januar 1988 er de fleste virksomheder i Sovjetunionen blevet overført til selvfinansiering og selvstyre. Det betyder, at de nu selv skal dække alle deres udgifter og foretage investeringer i en modernisering og udvidelse af produktionen, og til disse formål skal de anvende deres egne indtægter og muligheder. Naturligvis kan de også få visse fondsbeløb og kreditter fra statsbudgettet, men kun til formål, der har betydning for staten. Der er ingen tvivl om, at det er et progressivt fænomen.

Men vi har investeringsproblemer i landbruget. Dette spørgsmål er ikke så enkelt, da mange landbrug stadig væk ikke er rentable, men er statsdebitorer. Antallet af urentable kollektivbrug og statsbrug bliver mindre, men alligevel var der mere end 12000 landbrug, der ved udgangen af 1986 ikke havde nogen fortjeneste. De har brug for mange penge, ikke kun til at betale deres gæld til staten, men også til at udvikle deres eget landbrug. Selvstændighedsbegrebet ændrer den økonomiske tankegang, og vores økonomiske ledere har brug for de positive erfaringer fra USA og andre lande.

Udbetalingerne af subsidier fra statsbudgettet til kollektivbrugene og statsbrugene koster ca. 60 milliarder rubler om året. Vi håber, at det er et midlertidigt fænomen. Men i øjeblikket kan disse subsidier ikke afskaffes fuldstændigt, da kollektivbrugenes og statsbrugenes indtægt i så tilfælde ville blive formindsket med i hvert fald 40 pct. Som man kan forstå, er det ikke ønskeligt.

Disse problemer skal løses gradvis ved at formindske statssubsidierne og dermed tilskynde landbrugsvirksomhederne til at udnytte deres ressourcer rationelt og til at forøge produktionens kvalitet, samtidig med at de skal udnytte de videnskabelige og tekniske fremskridt. Når man indfører en sådan politik, er man nødt til at begynde med sær-

deles rentable landbrug, som vil være knap så sårbare over for en midlertidig sænkning af fortjenesten. Der er brug for en radikal reform af prisdannelsessystemet, og den skal gælde alle slags priser – engrospriser, detailpriser og indkøbspriser. Uden en radikal reform af prissystemet er perestrojka i landbruget en umulighed.

En sådan reform er under forberedelse i øjeblikket. Prisproblemet vedrører alle kollektivbrug og statsbrug, fordi de køber udstyr og maskiner. Desværre er priserne for landbrugsmaskiner ofte helt urealistiske, og der er som regel brug for finansiell støtte fra statens side; i 1986 udgjorde statens subsidier til kollektivbrug og statsbrug til indkøb af maskiner og udstyr 5,2 milliarder rubler. Det er klart, at priserne på landbrugsmaskiner og udstyr, ligesom også andre priser, skal baseres på de reelle engrospriser.

Derudover har vi brug for uddannelse og efteruddannelse af faglige specialister til landbruget. I Sovjetunionens landbrug arbejder der ca. 22,5 millioner mennesker. Det er et temmelig stort tal, og mange af de ansatte har vel at mærke ikke nogen faglig uddannelse. Kun 24 pct. af behovet for chauffører, maskinister, førere af mejetærskere osv. er dækket. Det er indlysende, at Sovjetunionens landbrug har brug for ansatte – og især ledere – med et højere fagligt niveau.

Endelig er der visse vanskeligheder forbundet med oprettelsen af det centrale styringsorgan for AIK: Statens Agro-Industrielle Komite (på russisk hedder den Gosagroprom). Faktisk kan denne centrale styringskomite for hele AIK løse såvel taktiske som strategiske problemer: planlægning, investeringspolitik, rådgivning i administrationsspørgsmål, uddannelse og efteruddannelse af specialister osv. Denne komite er et nyt organ med store beføjelser og muligheder. Som hver gang der indføres noget nyt, er der naturligvis opstået problemer, og der er begået visse fejl. F.eks. er der visse af

denne komites afdelinger, der på bureaukratisk vis er blevet oprettet i republikker og distrikter, uden at de har sat sig ind i disse områders særegenheder. Der er nu blevet rettet op på denne abnorme situation.

Naturligvis holdes der i Gosagroprom stadig fast ved visse usmidige og gammeldags metoder og principper for styringen af AIK. Stort set skyldes det vel det bureaukrati i styringen af hele landets økonomi, der har eksisteret i så mange år. Hvad angår Gosagroprom, så har den over 5000 ansatte. V. Tichonov, medlem af Videnskabernes Akademi, mener, at det ville være nok med 700.

Konklusion

De skridt, som Sovjetunionen har taget på landbrugets område i løbet af de sidste tre år, giver grund til optimisme. Kornhøsten har stabiliseret sig i løbet af de sidste to år; antallet af urentable landbrug formindskes gradvis; høstudbyttet af korn og produktiviteten inden for husdyrbruget forøges ved hjælp af intensiv teknologi; disciplinen på marker og i landbrugsvirksomheder bliver bedre.

Den sovjetiske økonomi udvikler sig nu og frigør sig fra de forældede regler for styring. Men det er ikke de nye betingelser, der mekanisk har sat gang i folk; det er folk selv, der har sat sig i gang under de nye betingelser.

Der forestår naturligvis et gigantisk arbejde. Et eller to tal siger mere end mange ord: ifølge den løbende femårsplan skal Sovjetunionen have en kornhøst på 250-255 millioner tons i 1990. I 1987 var høsten på 211 millioner tons, og det gennemsnitlige

høstudbytte for hvede var over 2 tons pr. hektar.

Generalsekretær M. Gorbatjov havde ret, da han i juni 1987 sagde: »Vi har reelle muligheder for radikalt at ændre situationen på fødevareforsyningens område inden for de nærmeste to eller tre år«. Løsningen af fødevareproblemet i Sovjetunionen vil afhænge af os selv, af vores folk. Vores udbytte vil afhænge af vores indsats.

Bibliografi

1. Gorbatjov, M. S.: »Zadatji partii po radikalnoj perestrojke upravlenija ekonomikoj«. Tale på plenarmøde i kommunistpartiets Centralkomite 25/6-26/6 1987.
2. Marston, Ruth M., Ann M., Welsh, Susan O., and Nancy R. Raper: »Comparing Soviet and U.S. Food Supplies«, National Food Review, Jan.-March 1988, Volume 11, Issue 1: 18-23.
3. Semjonov, V.: »Soversjenstvovanie finansovoga mehanizma agropromysjlennogo kompleksa«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, sept. 1987, nr. 9, s. 31-39.
4. Kufakov, V.: »Sebestoimost selskochozjajstvennoj produktcii i tsenoobrazovanie«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, marts 1986, nr. 3, s. 59-65.
5. Ievlev N., Usjatjov, I., Budylnkin, G.: »Organizatsionnyj mehanizm upravlenija agropromysjlenym kompleksom«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, sept. 1986, nr. 9, s. 40-48.
6. »Agropromysjlennyj kompleks - vosmidesjatye gody«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, okt. 1987, nr. 10, s. 78-79.
7. Bystrakov, J.: »Problema effektivnosti ispolzovanija prirodnosursnogo potentsiala APK«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, jan. 1987, nr. 1, s. 21-25.
8. Amosov, A.: »Puti povysjenija effektivnosti intensifikatsii selskochozjajstvennogo proizvodstva«. I tidsskriftet *Ekonomika selskogo chozjajstva*, Moskva, maj 1986, nr. 5, s. 56-61.

Fødevarer i globalt perspektiv – produktion, forbrug og handel

Carl Thomsen, professor, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole

1. Indledning

Som andre eksporterhverv er dansk landbrug stærkt påvirket af forholdene ude i verden. Udviklingen i transportmuligheder og kommunikation har medført, at dette nu gælder i endnu højere grad end tidligere. Som det fornylig blev anført af præsidenten for IFAP, er den tid forbi, da den enkelte landmands interesseområde var hans ejendom, egn eller land. Idag er vi alle afhængige af hinanden.

Et aktuelt eksempel herpå er virkningerne af den udbredte tørke i de vestlige præriestater i USA, som fik kornpriserne på verdensmarkedet til at stige med en trediedel. Da regnen satte ind i slutningen af juli, standsede prisstigningerne for korn og foderstoffer, så verdensmarkedet har i høj grad reageret på vejrmeldingerne fra USA. Samtidig er kornlagrene store nok til at sikre forsyningen af hele menneskeheden og husdyrbesætningerne, selv om det skulle gå så galt, at hele USA's høst gik tabt.

I det følgende skal der gives et sammen-

trængt billede af den internationale dimension med hensyn til fødevareforsyningen og dens udvikling i de forskellige dele af verden samt udsigterne fremover.

2. Den globale fødevareforsyning

Den globale produktion af de vigtigste fødevareafgrøder (korn, bælgeplanter, rødder og knolde) udgjorde i 1985 knapt 1900 millioner tons svarende til knapt 400 kg i gennemsnit pr. individ. Produktionen fordeler sig nogenlunde ligeligt mellem industrilande og udviklingslande; men da de sidste omfatter tre gange så mange mennesker som de første, udgør mængden af fødevarer pr. individ i udviklingslandene kun knapt en trediedel af mængden pr. individ i industrilandene. I de udviklingslande, der har overskud til eksport, ligger den producerede mængde pr. individ meget naturligt væsentligt højere, men de repræsenterer kun en tiendedel af den samlede produktion i udviklingslandene.

Tabel 1. Befolkning og fødevareproduktion 1985

	Befolkningstal Millioner	Vigtigste fødevare- afgrøder	
		Samlet produktion Millioner tons	pr.individ Kg
Hele verden	4.837	1.883	390
Industrilande	1.210	982	810
Udviklingslande	3.627	901	250
Eksportlande	240	87	360
Importlande	3.387	814	240

Kilde: FAO.

Tabel 2. Anvendelse af korn m.v. 1985/86

	Total- forbrug	Føde Millioner tons	Foder	Procent til føde
Hele verden	1.801	880	921	49
Industrilande	839	190	649	23
Udviklingslande	962	690	272	72
Eksportlande	55	40	15	73
Importlande	907	650	257	72

Kilde: FAO.

Det samlede forbrug af de nævnte afgrøder fordeler sig nogenlunde ligeligt mellem direkte anvendelse til menneskeføde og opfodring. Der er imidlertid en betydelig forskel i denne henseende mellem industrilande og udviklingslande. I industrilandene bliver mere end 75 pct. af det samlede forbrug anvendt til opfodring, hvorimod udviklingslandene anvender mindre end 30 pct. til dette formål. Det store forbrug til opfodring i industrilandene repræsenterer samtidig en betydelig fødevarereserve, som i tilfælde af en krisesituation vil kunne overføres til menneskeføde.

Der sker en meget begrænset udjævning af forskellen mellem de to landegrupper i form af industrilandeneksport til udviklingslandene. Desuden foregår der en vis omsætning mellem udviklingslandene indbyrdes, men den samlede importmængde i de importerende udviklingslande udgør mindre end 10 pct. af deres samlede forbrug.

Som følge af forskellen i anvendelse til opfodring bliver forskellen i det samlede kalorieforbrug pr. individ pr. dag mellem de to landegrupper væsentlig mindre end for de ovennævnte afgrøders vedkommende. Industrilandeneksport pr. individ ligger dog mere end 40 pct. højere end det gennemsnitlige niveau i udviklingslandene, og der er en betydelig variation indenfor denne gruppe af lande.

Tabel 4. Fødevarerforsyning pr. individ, 1981-83

	Kalorier pr. dag
Hele verden	2.660
Industrilandene	3.390
Udviklingslandene	2.400
Afrika	2.230
Østasien (- socialistlande)	2.190
Sydamerika	2.620
Mellemøsten	2.900
Socialistlande i Østasien	2.540

Tabel 3. Vigtigste fødevarer afgrøder 1985/86

	Total- forbrug	Føde Millioner tons	Import	Eksport
Hele verden	1.801	880		
Industrilande	839	190		62
Udviklingslande	962	690	61	
Eksportlande	55	40		24
Importlande	907	650	85	

Kilde: FAO.

3. Den aktuelle fødevaresituation

Den samlede produktion af de vigtigste fødevareafgrøder faldt i 1987 for første gang i flere år. Der var nedgang både i industrilande og udviklingslande, men i førstnævnte gruppe skyldtes nedgangen en bevidst politik, mens den i udviklingslandene var resultatet af dårlige vejrforhold, især i Afrika og det fjerne Østen. I nogle udviklingslande blev produktionen også påvirket af fortsat borgerkrig.

Produktionen var ikke tilstrækkelig til at dække forbruget, men alligevel var der et rigeligt udbud af korn, især af hvede og foderkorn. Ved udgangen af høståret 1987/88 skønnedes de samlede overgangslagre at udgøre omkring 23 pct. af det forventede forbrug i 1988/89, hvilket jo stadig er væsentlig mere end de 17-18 pct., FAO anser for at være nødvendige til at sikre forsyningerne.

I USA faldt produktionen i 1987 for andet år i træk på grund af øget deltagelse i arealnedsøkingsprogrammet. Nedgangen berørte hovedsagelig foderkornet, mens hvedeproduktionen øgedes trods et mindre areal. I Canada og Australien faldt produktionen også som følge af lavere hvedepriser og dårligt vejr.

I udviklingslandene viste den samlede produktion et fald på 2 pct., og i lavindkomstlandene på 3 pct. I Afrika var høsten dårlig mange steder, og i lavindkomstlandene faldt produktionen pr. individ med 12

pct. Også i det fjerne Østen var høsten væsentligt dårligere end året før, hovedsagelig som følge af forsinket monsunregn. I Indien skønnes fødevareproduktionen at være faldet med 9 pct., hvorimod Kina viste en stigning på 2 pct.

Trods den betydelige produktionsnedgang ventes det samlede forbrug af de vigtigste fødevareafgrøder at stige med godt 1 pct. i 1987/88. Men i mange udviklingslande vil forbruget pr. individ blive nedsat, og i de afrikanske lavindkomstlande kan der ventes et fald på omkring 4 pct.

Den samlede kornimport ventes i 1987/88 at stige med knapt 2 pct. til 193 millioner tons. Stigningen skyldes hovedsagelig den forventede øgede import i lavindkomstlandene og i nogen grad også i de importerende industrilande i Østeuropa. I mange lavindkomstlande vil der dog mangle fremmed valuta til at øge importen mærkbart.

4. Udvikling i fødevareforsyning og dens fordeling

For verden som helhed må den samlede fødevareforsyning betegnes som tilfredsstillende. Der er i en vis forstand tilstrækkeligt med fødevarer til rådighed, og de samlede kornlagre er rigelige til at sikre forsyningerne. Problemet ligger i den ulige fordeling mellem industrilande og udviklingslande, ja selv i Afrika, hvor situationen som helhed er

Tabel 5. Overførselslagre af korn ved høstårets slutning

	1976-78 Gnsn.	1982-84 Gnsn.	1986	1987 Skøn
	Millioner tons			
Korn, i alt	234	307	415	444
heraf hvede	97	120	157	162
Lagre i industrilande	139	193	287	318
Lagre i udviklingslande	95	114	128	126
Lagre i pct. af forbrug	17,8	20,3	25,9	26,7

Kilde: FAO.

Tabel 6. Vækst i befolkning og fødevareproduktion

	Befolkning			Procent pr. år Fødevareproduktion		
	1961-70	1971-80	1980-85	1961-70	1971-80	1980-85
Hele verden	1,9	1,9	1,8	2,7	2,4	2,5
Industrilande	1,0	0,9	0,8	2,4	1,9	1,8
Vesteuropa	0,7	0,5	0,4	2,3	1,7	1,4
Udviklingslande	2,3	2,2	2,0	3,1	3,2	3,5
Afrika	2,5	2,9	3,1	2,7	2,0	2,4
Fjerne Østen	2,5	2,3	2,2	3,5	3,5	3,6
Kina	1,8	1,6	1,3	2,7	3,2	5,4

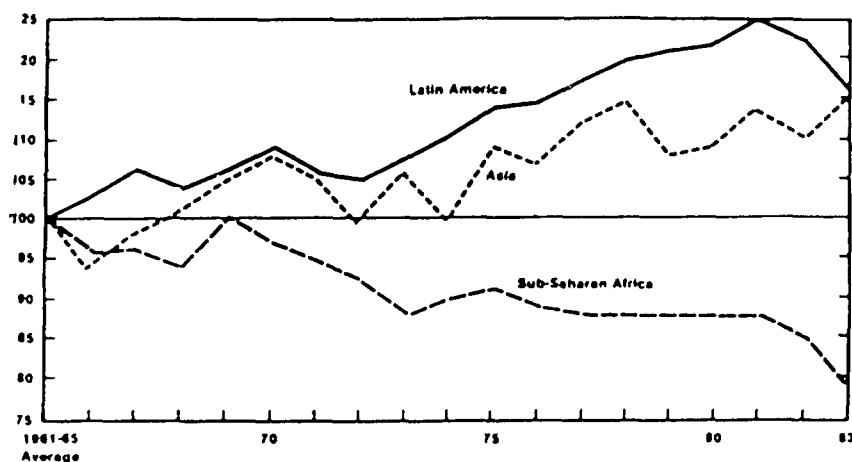
Kilde: FAO.

vanskelig, har der været lande med overskudslagre af majs, som de har haft problemer med at få afsat. Det gælder for både Kenya og Zimbabwe.

Ser vi på udviklingen gennem tiden, forholder det sig sådan, at fødevaremængden pr. individ er blevet stadig større i perioden siden sidste verdenskrig, sålænge vi betragter verden som helhed. Der har ganske vist været perioder med fødevarekrise, hvor der blev rejst tvivl om, hvorvidt forsyningen med fødevarer ville være tilstrækkelig til at dække det fremtidige behov. Men hidtil er de dystre profetier om fremtidsudsigterne for befolkningens ernæring blevet modbevist af udviklingen. Fødevareproduktionen er totalt set steget stærkere end befolkningen.

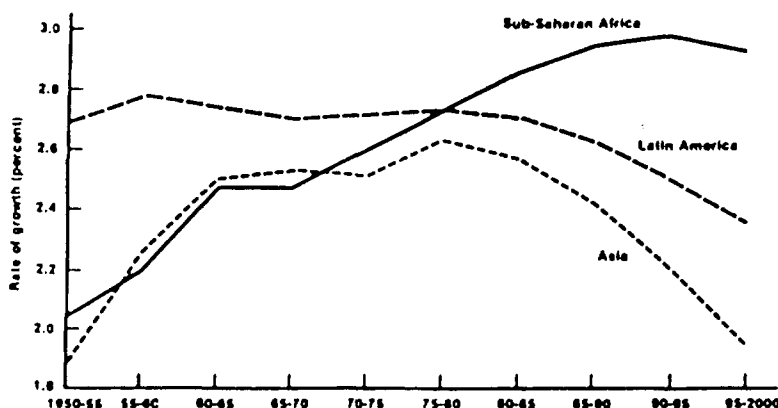
En sammenligning af udviklingen i henholdsvis industrilande og udviklingslande viser tilmed, at fødevareproduktionen er steget stærkest i udviklingslandene. Den store befolkningstilvækst i denne landegruppe bevirker imidlertid, at fødevaremængden pr. individ er steget mindre end i industrilandene. I Afrika har der endog været et fald i de sidste årtier, idet stigningen i produktionen ikke har kunnet følge med befolkningstilvæksten. I Asien og Sydamerika har udviklingen dog været mere gunstig.

I Afrika syd for Sahara er situationen særlig alvorlig. Siden 1970 er produktionen steget med 2,1 pct. om året, mens befolkningen er vokset med 2,8 pct. p.a., og følgen er blevet, at fødevareproduktionen pr. individ

Figur 1. Fødevareproduktion pr. individ, 1961-65 til 1983. Indeks (1961-65 = 100). Kilde: USDA.

Figur 2.
Befolkningstilvækst
1950-2000. Kilde
UN, World
Population Trends
and Policy.

er faldet, så den i 1981-83 lå 13 pct. under niveauet i 1969-71.

At det er gået så galt i denne del af verden skyldes hovedsagelig politiske og institutionelle forhold. Politiske stridigheder og mere eller mindre åben borgerkrig har præget store dele af kontinentet, og i mange såkaldt socialistiske lande har der været ført en politik med overvurderede valutakurser og lave producentpriser af hensyn til forbrugerne i byerne, som omfatter hovedparten af den herskende klasse af embedsmænd og politikere. Hertil kommer ineffektive afsætningsorganer, samt mangelfuld vejledningstjeneste og forsømte forskningsinstitutioner. I visse tilfælde, som Tanzania, Etiopien og Mozambique, har misforståede tvangsforflytninger af landbefolkningen yderligere forværret situationen.

Resultatet har været en tendens til mere

udbredt subsistensøkonomi samt en voksende parallel eller uformel økonomi, uden for regeringens og embedsmændenes kontrol.

Som tidligere omtalt sker der en vis overførsel af korn fra industrilande til udviklingslande. Denne overførsel har været stædt stigende siden 1974 selv for de fattigste landes vedkommende, idet den rent kommercielle import til disse lande i voksende grad er suppleret af fødevarebistand. Det gælder naturligvis specielt for de lande i Afrika, som Etiopien og Mozambique, hvor der er behov for omfattende nødhjælpsaktioner. I lavindkomstlandene sætter mængden af fremmed valuta som oftest en grænse for, hvor meget kornimporten kan stige, og der er ikke udsigt til yderligere stigninger i fødevarebistanden, som i 1986/87 nåede op på 12 millioner tons korn.

Tabel 7. Situationen i Afrika syd for Sahara

	Landbrugs- Befolkning		Indeks for land-		Indeks for føde-	
	produktion		brugsproduktion		vareproduktion	
	Årlig stigning i pct.		Ialt	pr. indb.	Ialt	pr. indb.
1969-1971 = 100						
1960-70	2,5	2,4	88	100	88	100
1971-80			108	93	109	93
1981-83			120	86	122	87
1970-82	2,1	2,8				

Kilde: Verdensbanken og USDA.

Tabel 8. Udviklingslandenes kornimport

	Total korn- import		Heraf føde- varebistand		Procent føde- varebistand	
	1976-77	1985-85	1976-77	1985-86	1976-77	1985-86
Millioner tons						
Alle udviklingslande	55,6	97,7	8,6	10,7	15,5	11,0
Heraf						
Lavindkomstlande	26,8	40,9	7,0	9,4	26,1	22,9
Andre U-lande	28,8	56,8	1,6	1,3	5,6	2,3

Kilde: FAO.

Fødevarer mængden pr. individ, målt i kalorier pr. dag, er væsentligt lavere i udviklingslandene end i industrilandene, selv om der fortsat sker en vis indsnævring af forskellen. Målt i proteinmængde pr. dag er forskellen endnu mere udtalt, og det samme gælder fordelingen på planteprodukter og husdyrprodukter. I udviklingslandene udgør planteprodukterne over 90 pct. af kaloriemængden sammenlignet med mindre end 70 pct. i industrilandene.

Højere indkomstniveau ledsages almindeligvis af et øget forbrug af de proteinrige husdyrprodukter, men ud fra et ernæringsmæssigt synspunkt er kaloriemængden det mest afgørende. Det har således vist sig, at såfremt den fødemængde der er til rådighed, indeholder tilstrækkeligt mange kalorier, vil proteinbehovet almindeligvis også være dækket. Det gælder først og fremmest om at

have nok at spise. I den henseende har opfattelsen ændret sig, idet ernærings eksperter tidligere lagde mest vægt på proteinforsyningen.

Fra et rent ernæringsmæssigt synspunkt kan mennesker udmærket klare sig med planteprodukter alene. I industrilandene anvendes imidlertid mere end 70 pct. af den samlede kornproduktion til opfodring, hvilket har fået mange ind på den tanke, at en reduktion af denne anvendelse kunne frigøre korn til menneskelig ernæring i udviklingslandene. Det er der imidlertid ikke noget grundlag for at vente. Det mest sandsyn-

Tabel 9. Fødevarerforsyning pr. individ

	1961-63	1969-71	1979-81
	Kalorier pr. individ pr. dag		
Industrilande	3.110	3.280	3.390
Udviklingslande	1.980	2.140	2.350
Hele verden	2.340	2.470	2.630
	Gram protein pr. individ pr. dag		
Industrilande	90	95	99
Udviklingslande	50	53	57
Hele verden	63	65	68

Kilde: FAO, 5. World Food Survey, 1985.

Tabel 10. Fødens sammensætning

	Procent af samlet kalorieforsyning		
	1961-63	1969-71	1979-81
<i>Industrilande</i>			
Korn	31	27	26
Planteprodukter i alt	69	68	68
Kød	13	14	15
Husdyrprodukter i alt	31	32	32
<i>Udviklingslande</i>			
Korn	58	58	58
Planteprodukter i alt	92	92	91
Kød	3	3	3
Husdyrprodukter i alt	8	8	9

Kilde: FAO, 5. World Food Survey, 1985.

lige resultat af en sådan nedskæring vil være en tilsvarende nedgang i industrilanden kornproduktion som følge af manglende efterspørgsel. Lavindkomstlandene vil ikke være i stand til at betale for de således frigjorte mængder, og der vil naturligvis ikke i længden blive produceret mere, end der er afsætning for.

5. Udsigterne fremover

Under den forudsætning, at der ikke sker grundlæggende politiske ændringer eller indtræffer flere års misvækst, kommer OECD til det resultat, at de grundliggende tendenser i forbrug og produktion i forbindelse med de opsamlede lagre tyder på, at markedet for de vigtigste tempererede landbrugsprodukter i det kommende tiår vil blive præget af omfattende og varige overskud.

I OECD-landene har efterspørgslen stort set været stagnerende eller faldende, og den fremtidige efterspørgsel efter fødevarer vil hovedsagelig afhænge af befolkningstilvæksten, som ventes at mindske, samt af udviklingen i forbrugerpriserne, der ventes at falde som følge af omlægning af landbrugsstøtten.

I den øvrige del af verden er der basis for betydelige forøgelse af fødevarer efterspørgslen. Men OECD-landenes muligheder for eksport hertil vil komme til at afhænge af andre landes evne til at øge deres egen produktion eller blive i stand til at betale for import.

Sovjetunionen og Østeuropa har de fornødne naturlige forudsætninger for at dække en øget efterspørgsel. Begrænsningerne er hovedsagelig af politisk natur. På den anden side er der ikke udsigt til større afsætningsmuligheder, med mindre der bliver tale om flere års misvækst.

I *Nordafrika og Mellemøsten* må der forventes fortsat at være et stort behov for import af fødevarer. Men importen af land-

brugsvarer fra OECD-landene vil afhænge af, hvorvidt disse lande åbner deres egne markeder for eksport fra regionen, herunder også for dens landbrugsprodukter.

Det samme vil være tilfældet for de lande i *Sydøstasien*, som er inde i en hurtigt løbende industrialiseringsfase. De har endvidere den fordel, at deres muligheder for at udvikle landbrugsproduktionen er betydeligt større. Der vil dog fortsat være et betydeligt behov for import af foderstoffer, og derfor relativt lovende udsigter for eksport fra de tilgrænsende OECD-lande. Men konkurrencen vil fortsat være skarp, og der må regnes med et voksende pres fra udviklingslande i regionen.

For *Sydamerikas* vedkommende vil de store landbrugsmæssige ressourcer give mulighed for at klare den forventede befolkningsforøgelse. Samtidig vil de nødvendige politiske omvæltninger blive til fordel for landbruget gennem øget eksport eller reduceret fødevarerimport. Der vil således ikke blive plads til landbrugseksport fra OECD-området. Tværtimod må der påregnes øget import af landbrugsvarer fra regionens stærkt gældsatte lande.

Gældsbyrden er også blevet en alvorlig bekymring i *Afrika syd for Sahara*. Som tidligere omtalt har fødevarerproduktionen ikke været i stand til at dække behovet for den hurtigt voksende befolkning, som i stigende grad søger ind til byerne. Underskuddet af fødevarer har derfor været fortsat voksende, og det er i vidt omfang blevet dækket af fødevarerbestand samt import på særlige betingelser. Denne form for import vil fortsat være nødvendig, men der er samtidig enighed om, at der må ske en samordning med den nationale landbrugspolitik med henblik på at få en bedre udnyttelse af regionens egne produktionsmuligheder. Der er således ikke udsigt til nogen væsentlig forøgelse af de reelle afsætningsmuligheder for OECD-landene.

Alt i alt må markedsudsigterne for landbrugsvarer over de næste 10 år realistisk set

bedømmes som relativt nedslående. Dette gælder til trods for den forventede befolkningstilvækst og en genopretning af verdensøkonomien. Stort set vil den samlede fødevareimport vokse mindre end produktionsmulighederne, konkurrencen mellem eksportørerne vil blive endnu skarpere og realpriserne for fødevarer vil fortsat være nedadgående. Medmindre der indtræffer betydelige politiske ændringer, er der ingen udsigt til, at disse tendenser vil ændre sig væsentligt.

I denne forbindelse kan det afsluttende være på sin plads at understrege, at udviklingslandenes fødevareproblem *ikke* kan løses ved, at industrilandene søger at udnytte deres produktionskapacitet til at dække udviklingslandenes behov. Det gælder derimod om at medvirke til, at udviklingslan-

dene selv bliver i stand til at dække det meste af deres voksende behov for fødevarer. Kun på den måde kan der skabes den fornødne købekraft og forudsætning for videre udvikling i disse lande. I det omfang der vil være behov for import af fødevarer fra industrilandene, må udviklingslandene have mulighed for at erhverve sig den fornødne fremmede valuta gennem eksport.

Litteratur:

- The fifth world food survey, FAO. Rom 1985.
J. M. Due, Agricultural policy in tropical Africa. Agricultural Economics, 1 (1986) 19-34.
Production Yearbook 1985. FAO. Rom 1986.
National policies and agricultural trade. OECD. Paris 1987.
Assessment of the current and longer-term trends in world food security (CFS:88/2). FAO. Rom 1988.

Bog anmeldelser

Den personlige frihed

Forfattere:

Fhv. statsminister Poul Hartling, folketingets formand Svend Jakobsen, medforstander Grethe Fogh Rostbøll, forfatter Poul Bjerre, cand.jur. Hans Henrik Brydesholt, rektor Jens Jørgensen og professor Per Øhrgaard.

Forord: Fhv. statsminister Poul Hartling.

Udgiver: Jordbrugsforlaget Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C. Telefon 01 35 02 27

Data: 1. udg. 178 sider, ill., hft., pris kr. 65,00 incl. moms.

Udgivelsesdato: 20. juni 1988.

Kendte navne om personlig frihed

»Skal friheden bevares, må den genvindes af hver ny slægt – friheden er ikke et stykke inventar, man kan stuve ind i skabet, som noget man har brug for en gang for alle«.

Sådan skriver fhv. statsminister Poul Hartling i forordet til »Den personlige frihed« – et festskrift udgivet af Det kongelige danske Landhusholdningsselskab i anledning af 200 året for Stavnbandets ophævelse.

Hele det danske folk har grund til at fejre begivenheden. Den blev nemlig på mange måder udgangspunkt for den udvikling i retning af politisk frihed, der siden har fundet sted, understreger Poul Hartling, der sammen med seks andre kendte personligheder bidrager med interessante indlæg om, hvad friheden betød for landbostanden og betydningen af den for hele det danske samfund gennem 200 år.

Få ansvarlige

Folketingets formand Svend Jakobsen, fhv. minister, Socialdemokratiet, nævner bl.a. i festskriftet, at vi i 80'erne bor langt mere klumpet sammen end tidligere, men at afstanden til andre mennesker tit føles »milevid«.

»Grundproblemet i den nye tid bliver en fælles ansvarlighed. Oplyste er vi alle, men virkeligt ansvarlige er kun få,« fremhæver medforstander på Ryslinge Højskole, mag.-art. Grethe F. Rostbøll i sit afsnit om frihed og fællesskab.

Egen indsats

»Der er uoverensstemmelse mellem et humanistisk frihedsideal og industrisamfundets bærende idealer, der mere eller mindre systematisk modarbejder frihedens forudsætninger,« siger forfatteren Poul Bjerre, der til daglig beskæftiger sig med værdifilosofi, socialpsykologi og organisationsteori.

»I hvilket omfang samfundets regler og normer giver mennesker mulighed for at realisere en tilværelse, der er i overensstemmelse med deres forestillinger om det gode liv, giver cand.jur. Hans Henrik Brydensholt et indblik i. Han har sin baggrund som dommer i Østre Landsret.

Rektor ved Slagelse Gymnasium & HF-kursus Jens Jørgensen kommer bl.a. ind på den personlige frihed som et aktuelt problem. »Mange steder opfattes tryghed som noget, samfundet lovgiver for, sætter normer for, bestemmer over.«.

»Efter min vurdering kan man kun oparbejde en menneskelig og medmenneskelig tryghed gennem sin egen indsats.«

Prof., dr.phil. Per Øhrgaard, Det Humanistiske Forskningscenter, Københavns Universitet, mener, at landboreformerne fra og med 1788 er en god anledning til at tænke nærmere over friheden.

for den gang grundlagdes så at sige den opfattelse af personlig frihed, som de fleste af os stadig går rundt med.

Han citerer Villy Sørensen: »Frihed er ikke at kunne gøre lige hvad man vil, men at kunne se en mening med det, man gør.«

Hvilken bedriftsstørrelse skal landbruget satse på

Forfatter: Professor S. Kjeldsen-Kragh.

Udgiver: Jordbrugsforlaget Det kgl. danske Landhusholdningsselskab Rolighedsvej 26, 1958 Frederiksberg C. Telefon 01 35 02 27

Udgivelsesdato: 15. juni 1988.

Data: 1. udg., 64 sider, hft., pris kr. 60,00 inkl. moms.

Anmelder: Chefkonsulent Karlo Jensen, Landbrugets Rådgivningscenter

Professor S. Kjeldsen-Kragh's bog er meget interessant og aktuel. Den bør have en stor plads i den debat, der er og fortsat vil være angående landbrugets bedriftsstørrelse.

Bogen gør på mange punkter op med den debat, der går angående størrelsesfordele. Den holder sig sagligt til analyse af regnskabsmateriale, det vil sige til opnåede resultater.

Noget af det nye i bogen er, at den meget seriøst forsøger at opdele effektiviteten i de opnåede resultater efter følgende:

1. Allokeringseffektivitet = virksomhedens evne til at tilpasse sig fremtidens forandringer.
2. Teknisk effektivitet = virksomhedsleders evne til at udnytte det fungerende produktionsapparat.
3. Størrelseseffektivitet = de produktionsmæssige stordriftsfordele.

Bogens analyse bygger udelukkende på traditionel animalsk produktion, kvæg og svin.

Den bygger endvidere på, at denne produktion befinder sig på specialbedrifter.

Skal bogens titel opfattes bredt, savnes analyse af planteproduktionen, pelsdyrproduktion mv. Det må dog understreges, at netop de to valgte produktioner omfatter mere end 80 pct. af den samlede landbrugsproduktion.

Analyserne er foretaget for at vise, hvilken bedriftsstørrelse der samfundsøkonomisk bør sættes på. Privatøkonomisk kan det naturligvis være fordelagtigt at vælge andre bedriftsstørrelser.

Samfundsøkonomisk er det meget aktuelt at få analyseret, hvilke bedrifter det er væsentligt at sætte på. Landbrugets salgspriser og til dels produktionsmængder er politisk fastsatte.

Finansieringsomkostningerne er delvis statssubsidierede.

Det betyder, at de frie markeds kræfter delvis er sat ud af kraft. Derfor er det uhyre vigtigt for dem, der er ansvarlige for den samfundsøkonomiske administration af landbruget, at vide hvilke brugsstørrelser det er relevant at subsidiere.

Det vil blive de brugsstørrelser, der bliver dominerende i fremtidens landbrugsproduktion.

Professor Kjeldsen-Kragh opbygger sine analyser på landboforeningernes driftsøkonomiske resultater 1984/85 og delvis 1983/84. Analysen af de størrelsesøkonomiske forhold er delt på fire metoder, nemlig:

- a) Overlevelsesteorien.
- b) Modelbrugsstudier.
- c) Analyser af brugsstørrelsernes lønnings-
evne og omkostningsdata.
- d) Analyser af produktionsfunktionen.

Der redegøres for fordele og ulemper ved de fire metoder.

Konklusionen er, at de to første er delvis uegnede til formålet.

Materialet er analyseret grundigt ved hjælp af de to sidste.

Resultatet af analyserne er samstemmende, og er følgende:

1. At der på specialiserede malkekvægbrug findes størrelsesøkonomiske fordele, indtil besætningsstørrelsen er 40-50 køer.
2. At der på specialiserede svinebrug findes samme, indtil besætningsstørrelser på 60 årssøer.

Professor Kjeldsen-Kragh slutter bogen med at sammenstille resultaterne af sin analyse med de lovrammer der er for landbruget. Dels jordbrugsmæssigt dels miljømæssigt.

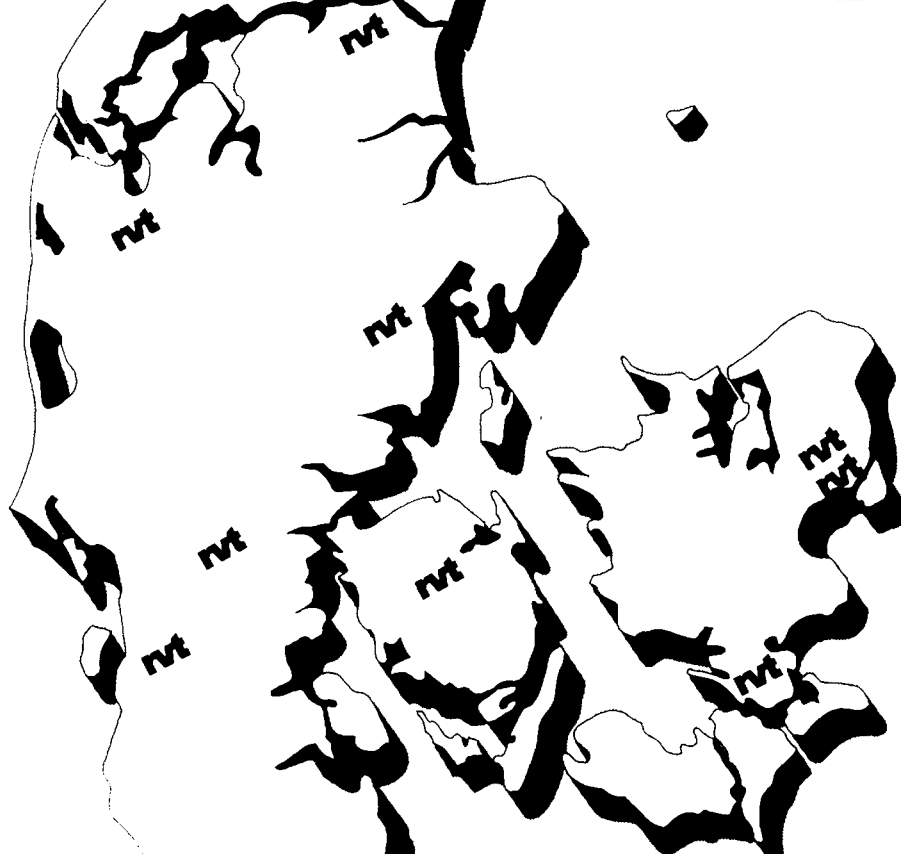
Konklusionen er herefter:

- a) Den nuværende landbrugslov med fri sammenlægningsgrænse til 50 ha er ikke en hindring for total samfundsøkonomisk udnyttelse af landbruget. Der er derfor ingen samfundsøkonomisk begrundelse for friere sammenlægningsgrænser.
- b) At miljølovens krav om areal pr. dyreenhed ikke hindrer, at der opbygges bedrifter, der udnytter stordriftsfordelene fuldt ud.

Med andre ord, vælger man animalsk produktion, er stordriftsfordelene udtømt når ejendommen nærmer sig 50 ha.

Disse konklusioner er meget interessante.

I en periode hvor nedlæggelse af landbrug går hurtigere end nogenside, og hvor jorden især opkøbes af ejendomme større end 50 ha, bør bogens budskab finde stor udbredelse og professor Kjeldsen-Kragh bør gentage sine analyser, da størrelses effektiviteten ikke er statisk.

rvt revision a/s

STATSAUTORISEREDE REVISORER

Hoved-kontor

Ahlefeldtsgade 18
Postboks 121
1004 København K
01 15 82 83

Århus

Hasselager-
Centervej 1, 1. sal
Postboks 2325
8260 Viby J.
06 28 48 44

Holstebro

Fabersvej 1
7500 Holstebro
07 41 22 11

Odense

Munkehatten 1 B
5220 Odense S.Ø.
09 15 85 55

Vordingborg

Rådhusstrøvet 15
4760 Vordingborg
03 77 11 66

Skærbæk

Storegade 45
6780 Skærbæk
04 75 18 00

København

Køgevej 92
2630 Tåstrup
02 52 08 00

Vejen

Fyensgade 31
6600 Vejen
05 36 02 11

Ålborg

Sofiendalsvej 87
9200 Ålborg
08 18 41 22

Det betaler sig at investere i en god uddannelse

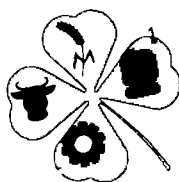
RIBER KJÆRGÅRD LANDBRUGSSKOLE kan tilbyde en tidssvarende og spændende landbrugsfaglig undervisning, gennemført af kreativt og dynamisk lærerkollegium, støttet af moderne undervisningsfaciliteter i nyindrettede undervisningslokaler, bl.a. et veludstyret EDB-rum.

Nyopførte elevboliger er en del af rammerne omkring et frit kostskolemiljø.

Skolens landbrug inddrages i undervisningen i stort omfang. Det består af 160 ha jord, 75 stk. SDM årskøer incl. opdræt, 150 søer og produktion af 2200 slagtesvin.

**Der tilbydes
følgende
kursus:**

- 9 mdr.'s fagligt-teknisk kursus/driftslederkursus
- 5 mdr.'s grundskolekursus
- Efteruddannelse af kvægbrugsledere
- Efteruddannelse af svineproduktionsledere
- Marksprøjtning og planteværn med udstedelse af sprøjtecertifikat
- 6×1 dag's efteruddannelseskursus

**Riber
Kjærgård
Landbrugsskole**

Skoleplan og specialbrochure
over korte kursus kan fås ved
henvendelse til skolen

6740 BRAMMING · TLF. 05 17 29 00